MemoriiJurnale

ANTOANETA
RALIAN

Amintirile unei nonagenare

Călătoriile mele, scriitorii mei

Table of Contents
AMINTIRILE UNEI NONAGENARE
Cuvânt înainte
Preambul (opţional)
I. Întâmplări de peste mări şi ţări
Un Pompei al secolului XX – Dresda
Viena, primul vals
E greu să fii inteligent pe englezeşte – Londra
Crăciun şi simpozion la Londra
De ce nu cred în fenomene paranormale – Tel Aviv
Aventuri la New York
Marele Canion Arizona
Macularea imaculatului meu taior – Madrid
Lugano, via Paradiso
Secvenţe
Întâmplări haioase de peste mări şi ţări
II. Întâlniri cu scriitorii
Întâlniri literare. I) Europene
Întâlniri literare. II) Americane
Cum l-am cunoscut pe Saul Bellow
Raymond Federman, cel mai modern postmodern
Mi-au murit nemuritorii – Iris Murdoch
Întâlnire cu Amos Oz
Bărbatul pentru care merită să mori. Sau să trăieşti – Ted Hughes
Cum n-am mai tradus eu Galapagos-ul lui Kurt Vonnegut
Cu Salman Rushdie la o ţuică şi-un pahar de vin
III. Derapaje
Eu, traducătorul, şi celălalt, autorul
Provocarea Henry Miller
De ce bărbaţii?
Eternul feminin în literatura universală

Popularitatea capodoperelor
Bătrâneţe fără tinereţe
Cum am ajuns de râsul lumii
Feţele fericirii

Antoaneta Ralian (n. 1924), absolventă a Facultăţii de Litere din Bucureşti, este cel mai productiv şi apreciat traducător din engleză pe care l-a dat România. A fost redactor de carte la Editura Univers. A semnat peste 120 de traduceri (preponderent romane, dar şi piese de teatru) din autori prestigioşi: D.H. Lawrence, Thomas Hardy, Henry James, Virginia Woolf, J.D. Salinger, Lawrence Durrell, Salman Rushdie, Tennessee Williams, Raymond Federman, Russell Banks, Saul Bellow, Iris Murdoch etc. Este o prezenţă vie în presa culturală, unde acordă interviuri fermecătoare. Contribuie la volume colective în care îşi descrie trăiri, experienţe şi întâlniri marcante (*Cartea cu bunici*, *Prima mea călătorie în străinătate*, *Prima mea ţigară*, *Intelectuali la cratiţă*, *Casele vieţilor noastre*). Primeşte premii şi diplome de excelenţă din partea Uniunii Scriitorilor din România, a Asociaţiei Scriitorilor din Bucureşti, a revistei *Observator cultural* sau a Departamentului de Stat al S.U.A... La Târgul Internaţional de Carte Gaudeamus din 2010 se înfiinţează Premiul special pentru traduceri care îi poartă numele.

În 2011, la Editura Humanitas a apărut un volum-portret în dialog, *Toamna decanei. Convorbiri cu Antoaneta Ralian*, realizat de Radu Paraschivescu.

Pe copertă: Autoarea în excursie la Atlantic

© Humanitas, 2014 (ediţia print)
© Humanitas, 2014 (ediţia digitală)

ISBN: 978 – 973 – 50 – 4536 – 4 (epub)
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vânzărilibhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

ANTOANETA
RALIAN

Amintirile unei nonagenare

Călătoriile mele, scriitorii mei

Cuprins

AMINTIRILE UNEI NONAGENARE
Cuvânt înainte
Preambul (opţional)
I. Întâmplări de peste mări şi ţări
Un Pompei al secolului XX – Dresda
Viena, primul vals
E greu să fii inteligent pe englezeşte – Londra
Crăciun şi simpozion la Londra
De ce nu cred în fenomene paranormale – Tel Aviv
Aventuri la New York
Marele Canion Arizona
Macularea imaculatului meu taior – Madrid
Lugano, via Paradiso
Secvenţe
Întâmplări haioase de peste mări şi ţări
II. Întâlniri cu scriitorii
Întâlniri literare. I) Europene
Întâlniri literare. II) Americane
Cum l-am cunoscut pe Saul Bellow
Raymond Federman, cel mai modern postmodern

Mi-au murit nemuritorii – Iris Murdoch
Întâlnire cu Amos Oz
Bărbatul pentru care merită să mori. Sau să trăieşti – Ted Hughes
Cum n-am mai tradus eu Galapagos-ul lui Kurt Vonnegut
Cu Salman Rushdie la o ţuică şi-un pahar de vin
III. Derapaje
Eu, traducătorul, şi celălalt, autorul
Provocarea Henry Miller
De ce bărbaţii?
Eternul feminin în literatura universală
Popularitatea capodoperelor
Bătrâneţe fără tinereţe
Cum am ajuns de râsul lumii
Feţele fericirii

Cuvânt înainte

Când la numărătoarea anilor tăi depăşeşti prefixul 8 – cel care când îl culci reprezintă infinitul, adică veşnicia care îţi face cu ochiul –, altfel spus, când te pomeneşti octogenar, sau optzecist, cum îmi place mie să-mi spun prin analogie cu ierarhia cronologică a poeţilor contemporani, se presupune că eşti doldora de amintiri.

O avalanşă de amintiri care îţi încovoaie spatele ca o desagă prea grea; o tonă de trecut în faţa căreia prezentul tremură ca o punte şubredă, spre firul firav de drum care poartă încă numele de viitor. Şi prin această aglomerare, prin acest conglomerat de amintiri, cotrobăieşte şi scotoceşte memoria, cu aerele ei de doamnă selectivă şi familiarizată cu cosmetizările.

Sunt dotată cu o memorie defectuoasă, lacunară. De câte ori plecam în străinătate – şi am călătorit mult, cu pasiune – mă rodea o îngrijorare, o aprehensiune: cum să fac, ce metode mnemotehnice să folosesc ca să ţin minte

toate splendorile pe care o să le văd, cum să le imprim pe retină, în memorie? Nu am putut niciodată să-mi iau note: refuzam să-mi mut fie şi numai pentru câteva clipe privirea de la un peisaj, de la o catedrală, de la o statuie şi să o îngrop într-un carnet anodin în care să metamorfozez splendoarea într-o frază seacă şi o denumire îngheţată. Soţul meu fotografia cu patimă. Cred că multe dintre frânturile de frumos, dintre imaginile fragmentare pe care le revăd astăzi, când încerc să-mi „amintesc", nu sunt rememorări directe, personale, ci reproduceri fixate de aparatele lui succesive şi progresive: camere fotografice (la început sovietice), diapozitive şi, în cele din urmă, cameră de filmat japoneză1.

1. Din motive greu de explicat şi greu de înţeles, nu mai există nimic din fotografiile lui.

Dar mi-au rămas nemijlocit în minte, în văz, în auz cadre peisagistice, arhitectonice, artistice legate de o „istorioară", de o întâmplare, de o tramă epică cu impact asupră-mi. Aşa cum mi s-au înşurubat în memorie câte un cuvânt sau o expresie rostite de cineva, uneori banale, nesemnificative, în timp ce alte lucruri, cu adevărat memorabile, s-au volatilizat. Capriciile memoriei (care e de gen feminin, nu?).

În bună măsură, am evitat în notele de faţă genul descriptiv, pentru că posibilităţile mele de redare sunt prea limitate în raport cu splendoarea locurilor văzute (poate că, dacă aş fi putut să le traduc, aş fi izbutit mai bine) şi pentru că nu am urmărit să fac un ghid de voiaj, un Baedeker. Nici măcar un jurnal de călătorie. Am adunat în paginile prezente un mănunchi de impresii, de amintiri fragmentare, punctate de scene umoristice, solicitate de revista *România Literară*, care a şi publicat o bună parte din ele. La aceste „instantanee" din peregrinările mele pe meridianele lumii, am adăugat suita unor întâlniri cu

câteva personalităţi interesante din universul literaturii universale. Întâlniri pe care le-am menţionat în textul notelor, dar care meritau, cred, prezentări mai detaliate. Ca să rotunjesc acest *mixtum compositum* am turnat în aluat şi câteva articole publicate în ultimii ani în revistele literare, privitoare la longeviva mea activitate de traducător, şi chiar la longeviva mea viaţă, fără nicio pretenţie de memorialistică. Am vrut să le dau titlul *Paraphernalia* (mărunţişuri, accesorii), dar ar fi fost, mă tem, necesară o notă de subsol la titlu.

Am ezitat dacă să introduc în acest cuvânt înainte un paragraf care-mi displace profund, dar care, cred, constituie o necesară măsură preventivă. Prevăd, de pe acum, sprâncene ridicate a nedumerire şi zâmbete de îndoială în colţul buzelor, în faţa unei întrebări legitime: cum am reuşit să călătoresc atâta, şi încă împreună cu soţul meu, în timpul „epocii de aur”? E umilitor să mă justific, dar o fac: am – sau am avut până de curând – cincisprezece hârtii de la Direcţia Paşapoarte, prin care ni se respingeau cererile de petrecere a unei vacanţe în străinătate. Dar… antidotul: soţul meu, ziarist care, silit de trecutul său de secretar de redacţie la o revistă a lui Iuliu Maniu, a fost nevoit să treacă de la un ziar la altul, avea o calitate rară. Departe de a fi servil sau onctuos, era caracterizat de o amabilitate şi o fineţe, o căldură umană care-i fuseseră inoculate în cei şapte ani de acasă. Trăsături care-l făceau să fie foarte simpatizat în lumea Mai-Marilor (nefamiliarizaţi cu astfel de atitudini). În anii cât a lucrat la *România Liberă*, la *Informaţia Bucureştiului* şi apoi la radio – secţia economică – a avut de-a face cu tot felul de mărimi ale departamentelor respective. Şi la fiecare respingere de paşaport o vorbă strecurată „Mărimii” se transforma într-un telefon dat cui trebuie şi apoi în revenirea asupra respingerii. Da, am avut pile, şi

nu numai în legătură cu paşapoartele. Ceea ce a constituit şi unul dintre multiplele impedimente care ne-au determinat de fiecare dată să ne întoarcem în ţară. Impedimentul major cu care se lupta soţul meu, hotărât în orice moment să rămână în străinătate, era inerţia mea. Din comoditate, laşitate, spaimă de necunoscut, ataşament profund faţă de profesiunea mea, pe care nu aş fi putut-o continua în străinătate şi în care îmi făcusem un nume, nu puteam să mă dezrădăcinez. O neputinţă organică. Dar un alt impediment care-l rodea pe soţul meu era neplăcerea de a trăda încrederea şi bunăvoinţa unor oameni care garantaseră pentru el şi care ar fi putut să suporte consecinţe. Fiecare dintre călătorii a fost umbrită de hamletiana neputinţă de a lua o hotărâre: a rămâne sau a nu rămâne.

Am călătorit în cele mai felurite condiţii: în hoteluri de lux când am avut burse sau invitaţii speciale (care nu mi-au putut fi refuzate) sau în hoteluri şi pensiuni ieftine, dubioase. Dar am acumulat mari cantităţi de frumos, de artă, de purificare spirituală, de catharsis, care depăşesc toate bunurile materiale la care am renunţat atunci când a trebuit să alegem.

Într-o carte pe care am tradus-o, un personaj bătrân se simte atât de anonim şi de inconsistent, încât, ca să se convingă că există, calcă adânc în straturile de zăpadă, apoi întoarce capul să-şi vadă urmele, ca pe nişte dovezi că da, există.

Eu sunt ferm convinsă că încă exist (*cogito ergo sum*). Dar, asemenea bătrânului, prin cărţulia de faţă întorc şi eu capul, să-mi văd urmele.

A.R.

5 februarie 2013

Preambul

(*opţional*)

Scotocind prin sipetul cu „suveniruri”, pentru a încropi culegerea de faţă, am găsit un album legat în mătase albastră, uitat de mult, pe care nu l-am mai văzut de vreo 40 de ani. Am notat în el singurul jurnal din viaţa mea, doar un an de zile, în primul an de căsătorie, şi l-am intitulat *Jurnalul unei femei măritate*. Am scris sporadic, la distanţe mari, când simţeam nevoia să spun ceva. Pe vremea când nici nu visam că o să ajung traducătoare. Anul jurnalului a fost 1948 – 1949, adică exact acum 65 de ani, şi prima mea traducere, din limba italiană, a apărut în 1954, adică acum 60 de ani.

Fireşte că acest jurnal de un an conţine stângăcii, romanţiozităţi, culoarea şi parfumul epocii, tatonările intrării în viaţa conjugală. M-a frapat însă un fragment, notat în ziua revelionului din 1949 (cu care se încheie de altfel întregul jurnal), în care îmi ţes visurile de călătorii, pe atunci imposibile. Mi s-a părut interesant să compar, azi, visurile înfiripate pe atunci cu realităţile trăite ulterior. Un fel de „înainte… şi după”. Şi a existat totuşi un soi de corespondenţă şchioapă între vis şi realitate. Reproduc fragmentul, în grafia şi ortografia de atunci (se scria cu *a* din *a*), fără să schimb niciun cuvânt:

31 Decembrie 1949

Trebuie să mă grăbesc să închei caietul ca să nu mi-o ia anul înainte. Încerc iar emoţiile, nerăbdarea pe care le simt de fiecare revelion. Trebuie să mă distrez, trebuie să fiu bine dispusă în seara asta. Trebuie să dansez, să beau, să ascult muzică zgomotoasă, clinchete, să-mi sticlească ochii, să râd. Vreau veselie, iureş, vârtej, montagne russe. Eu îmi închipuiam cândva toată viaţa ca pe un montagne russe, cu coborâşuri şi urcuşuri vertiginoase, ameţitoare, vâjâitoare. Şi dacă tot anul e molcom şi plat, măcar seara asta să întruchipeze puţină viaţă. VIAŢĂ cu V de la vâltoare, I de la iubire, A de la amăgire, Ţ de la ţăndări, A

de la amărăciune.

E aşa de copilărească bariera asta care se pune între un an şi celălalt – a trecut un an... de fapt nu anul a trecut, nu timpul trece, timpul e etern, ca natura, noi trecem, omul trece. Nu a trecut un an, ci a trecut încă un mănunchi de întâmplări, de dureri şi bucurii, a trecut o bucăţică de suflet şi o bucăţică de tinereţe. Şi omul se bucură şi benchetuieşte. Prost e omul!

Sună clopotele... pastorală de iarnă – Şi în alte părţi sunt carnavaluri, bătăi cu flori, cortegii de măşti groteşti, care alegorice, ghirlande, muzică de negri, toalete sclipitoare, oameni care dansează în stradă, revelioane mari şi revelioane mici, în doi sau în o mie, cu muzică de suflet sau cu jazzuri înnebunitoare... of, vreau şi eu! *Sunt tânără, omul pe care-l iubesc mi-ar putea da fericirea, şi undeva se deschide, ca o pajişte însorită într-o pădure întunecoasă, lumea în care sălăşluieşte Viaţa. Viaţa pe care eu n-o cunosc, şi pe care o doresc cu ultima fibră din mine, care mi se oferă, tantalic, în oglinda unei cărţi sau unei muzici, fără însă să o pot atinge, fără să o pot gusta. Mi-e teamă că o să îmbătrânesc, că o să împlinesc termenii contractului care s-o fi încheiat în cer la naşterea mea, că o să-mi închei misiunea pe pământ (care o mai fi şi asta?) şi că tot n-o să cunosc încă viaţa. Viaţa asta pe care am aşteptat-o în toată tinereţea mea, resemnată în atmosfera clorotică din Roman, resemnată în existenţa anodină din Bucureşti, resemnată în speranţa că va veni, că va izbucni cu tot tumultul ei.*

Viaţa alături de tine, dragule, dar cu multe călătorii, cu oameni mereu noi şi interesanţi, cu peisaje schimbătoare, cu mări (eu n-am fost încă niciodată pe un vapor), cu vapoare elegante, cu muzici şi domni în fracuri albe, cu ruinele Atenei şi soarele Alexandriei, cu poezia rău-mirositoare a Veneţiei, emoţiile de vârtej ale ruletei

din Monte Carlo, cu atmosfera viciată din boate-urile pariziene, verdele cu pană la pălărie al Tirolului. Parfumul de vals desuet al Vienei. Vreau să ascult concerte dirijate de mari maeştri, vreau să văd teatre măreţe cu loji aurite şi purpurii, vreau să merg la dineuri de gală englezeşti, la care totul se desfăşoară ritual, ca pe vremea Reginei Victoria, vreau să dansez în localuri de pe Broadway, vreau să merg în cârciumioarele din Harlem şi să ascult muzică de negri. Aş vrea să fumez opium, îngropată în faldurile unui kimono; vreau să mă îngrop în bibliotecile din Oxford; vreau să rătăcesc o lună întreagă prin Louvre. Vreau să mă plimb cu un yacht, vreau să fiu invitată în manoarul unui baronet care se trage din William the Conqueror şi să-i studiez galeria de armuri; vreau să ascult, în amurg, îndepărtându-ne din ce în ce, serenada unui gondolier. Vreau, vreau, vreau…

Asta-i ce-am vrut şi, în paginile următoare, veţi vedea ce-am avut din ce-am vrut. În bună măsură mi s-a dat – chiar dacă nu în condiţiile visate. Oricum, am făcut cunoştinţă cu Viaţa.

I

ÎNTÂMPLĂRI DE PESTE MĂRI ŞI ŢĂRI

Un Pompei al secolului XX

Dresda

Prima mea călătorie în străinătate, la Dresda, în fosta RDG (Republica Democrată Germană), a fost atât de frustrantă, încât memoria mea aproape că refuză să o păstreze în sertarele ei. De fapt, cronologic, nu a fost prima călătorie, ci a fost precedată de un voiaj, parţial conştientizat, dar la fel de frustrant, poate chiar mai dezagreabil, făcut în Franţa, împreună cu mama, când aveam cinci ani. Am mai scris despre această călătorie, dar nu pot face abstracţie de ea, pentru că m-a marcat

puternic şi negativ.

Voi încerca să o redau cât mai concis, dar să ştiţi că e necesar să recurg şi la câteva picături de psihanaliză, pentru credibilitatea micii mele tragedii franţuzeşti.

Părinţii mei m-au conceput târziu, în cea de a doua tinereţe, ca substitut pentru un fiu care le-a murit la 16 ani. Această calitate de substitut al fiului mort i-a făcut să mă înconjoare cu o dragoste şi o grijă asfixiante, care au strivit orice germen de personalitate şi de independenţă din mine. Mama mă ţinea tot timpul lipită de poala ei şi mă târa după ea în toate vizitele. Nu eram lăsată să mă joc cu alţi copii ca să nu iau boli sau obiceiuri urâte. Mă jucam de una singură şi ajunsesem să vorbesc cu glas tare cu mine însămi. E ceea ce numesc eu astăzi masturbare spirituală. Aşa încât când mama a plecat într-o călătorie la Paris, unde studia fratele meu supravieţuitor, m-a târât şi pe mine, legată de virtualul cordon ombilical. Despre vizita la Paris şi escala pe care a făcut-o la Berlin nu-mi mai amintesc nimic, de parcă mi s-ar fi spălat creierul. În schimb, mama a făcut atunci şi o cură balneară de zece zile la Vittel. Stabilimentul balnear amenajase pentru copiii pacienţilor un parc superb, Parc des enfants, plin de balansoare, tobogane, bazine, jucării multicolore şi două supraveghetoare mieroase. Mama mă aducea în fiecare dimineaţă şi mă livra unei supraveghetoare. Ei bine, cum era pentru prima dată când petreceam câteva ore despărţită de mama, mi-a intrat adânc în cap că mama vrea să scape de mine, că m-a abandonat acolo printre străini şi că n-o să mai vină să mă ia. Zi de zi. Şi plângeam tot timpul şi sufeream copleşită de însingurare şi înstrăinare. Nu cunoşteam limba şi nu puteam să comunic cu nimeni, gălăgia şi zbenguielile celorlalţi copii mă speriau. Copiii mă antipatizau pentru că eram plângăcioasă şi nu le vorbeam limba, supraveghetoarele

erau iritate de comportamentul meu. Mi-a rămas întipărită în minte imaginea mea, împingând prin parc, precum Sisif, o minge uriaşă de cauciuc, în timp ce lacrimile îmi şiroiau pe obraji. A fost, cred, cea mai alienantă experienţă din viaţa mea şi bănuiesc că, pe undeva, subconştient sau subliminal, a stat la baza neputinţei mele organice de a mă dezrădăcina.

După douăzeci de ani, a urmat adevărata „primă călătorie", tot frustrantă, dar la alt nivel.

O călătorie de o săptămână la Dresda, în primii ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, adică spre sfârşitul anilor '40. Soţul meu era pe atunci redactor la AGERPRES şi conducerea respectivei agenţii a decis să trimită o delegaţie de cinci ziarişti în „schimb de experienţă" cu ziarele şi agenţiile din Dresda. Se purtau pe atunci aceste „schimburi de experienţă", formale şi lipsite de orice rezultat practic. Cum eram de puţină vreme căsătoriţi, soţul meu a făcut toate diligenţele şi a folosit tot felul de pile ca să mă ia şi pe mine în călătorie. După multe intervenţii a reuşit, urmând, firește, ca eu să-mi plătesc toate cheltuielile. Era o situaţie puţin stranie pentru mine – singura femeie între cinci bărbaţi –, dar mă străduiam să fac o impresie bună colegilor soţului meu, să fiu prietenoasă, spirituală şi inteligentă cât cuprinde în limitele mele şi, mai ales, „respectabilă". Da, şi această valoare desuetă, „respectabilitatea", se purta pe-atunci (tinerii de azi care nu înţeleg termenul îl pot găsi în DEX).

Dresda era un fel de metropolă-cimitir, un Pompei al secolului XX, prin care circulau însă oameni vii. Străzi întregi cu clădiri unidimensionale, din care rămăsese doar un zid solitar, ştirbit de ancadramentele fostelor ferestre prin care acum se vedea cerul. Cea mai impresionantă mi s-a părut celebra catedrală Frauenkirche, lipsită de acoperiş, cu pereţii asimetric crenelaţi de gloanţe şi de

bombe, ciuruiţi, lăsând la vedere petice de cer sau bălării care-i năpădiseră, insidios, duşumelele. Şi pretutindeni, pe lângă construcţiile agonizante, munţi înalţi de moloz, fragmente de stucaturi, bucăţi de tavan, cioburi de ornamentaţii, lăsate acolo deliberat, expuse, ca un memento al grozăviilor războiului (te pui cu expresionismul german?). Pe străzi, sumedenie de bărbaţi în cârje, amputaţi de câte un braţ sau un picior, purtând pe chip amprentele durerii – sau poate că ale înfrângerii? Ni s-a atras atenţia că lipseau generaţii întregi de bărbaţi între 20 şi 60 de ani, că femeile se constituiseră într-un soi de matriarhat înnebunit de absenţa masculilor, că pluteau pretutindeni setea avidă de viaţă, de recuperare a trăirilor pierdute şi – firește – lupta cu repercusiunile sociale şi politice ale scindării Germaniei.

Grupul nostru fusese întâmpinat încă de la aeroport de două tinere ghide, două nemţoicuţe blonde, cu bujori în obrăjori şi forme apetisante, rubensiene (cuvântul „sexy” încă nu pătrunsese în vocabular). Două fete pline de viaţă şi de solicitudine, de o generozitate care mergea – la propriu, nu la figurat – până la dăruirea de sine. Şi, mai ales, înfometate, lihnite după masculi.

Dimineaţa, după micul dejun, făceam vizite la redacţii de ziare, unde ni se ţineau interminabile prelegeri politice (în afară de soţul meu şi de mine, doar doi membri din grup mai cunoşteau limba germană, aşa că ne revenea, pe rând, şi rolul de interpreţi); vizitam fabrici şi uzine şi, îndeosebi, gospodării agricole colective, cu crescătorii de vite şi de porci, ultraorganizate. La insistenţele mele am vizitat şi muzeul Palatului Zwinger, unde redactorii noştri s-au arătat teribil de grăbiţi să termine cu vizionările artistice, pentru a-şi plasa prin hoteluri şi restaurante salamurile de Sibiu şi sticlele de ţuică cu care veniseră din ţară şi pe care nu le puteau „expune” în vizitele oficiale la

fabrici şi ferme.

La mesele de prânz, în restaurante, participau de obicei şi câte un ziarist neamţ sau doi, astfel încât ghidele se arătau amabile şi ponderate. Noaptea însă, se petreceau minunile – se deschidea Sesamul.

Eram cazaţi în dormitoarele unui internat aflat în vacanţă. Cele două Lorelei, lipsite de orice complex sau urmă de „respectabilitate”, se băgau, pur şi simplu, în paturile ziariştilor români. Şi românaşii noştri, ospitalieri şi îndatoritori din fire, nu aveau nicio obiecţie, ba chiar se arătau la înălţime. Toţi, în afară de soţul meu, bietul, care venise cu marfa de acasă. Nu ştiu exact cum se făcea matematic împărţirea a doua paie blonde la patru măgari bruneţi, dar dimineaţa, la micul dejun, se povesteau şi se descriau cu mare satisfacţie deliciile nocturne. Cred că soţul meu îşi muşca degetele la gândul insistenţelor depuse pentru a mă lua cu el. În orice caz, era ţinta ironiilor mitocăneşti ale colegilor săi (pe care „respectabilitatea” mea nu izbutise să-i cucerească). Iar eu trăiam o continuă frustrare, între aluziile mârlăneşti, regretul care ghiceam că-l roade pe soţul meu şi solidaritatea (parţial ipocrită) cu soţiile celorlalţi, despre care ştiam că aveau să-i aştepte, emoţionate şi drăgăstoase, la aeroportul Otopeni.

Acesta e gustul coclit al amintirii primei mele călătorii în străinătate.

Viena, primul vals

Viena a însemnat pentru mine prima călătorie în Occident, primul contact, în anii ’60, cu Occidentul, despre care mi se tot propovăduia că e decadent, putrefact, agăţat de muchia prăpastiei şi gata să se prăbuşească.

După profunda răsturnare postbelică a valorilor tradiţionale şi afirmarea unor valori noi, care, paradoxal, negau, anihilau „plusvaloarea”, am călătorit în ţări din

„lagărul socialist”. Frustranta, neavenita vizită la Dresda, în compania colegilor soţului meu, despre care am povestit. O superbă, din punct de vedere peisagistic, croazieră pe Marea Neagră la Odessa, Yalta, Soci; o excursie de grup la Moscova, unde a trebuit, obligatoriu, să-mi umplu ochii cu sinistra privelişte a lui Lenin îmbălsămat (marioneta asta fardată, dezarticulată, inertă a schimbat faţa lumii?); şi la Leningrad, unde, nimerind de 23 august, una dintre cele trei zile prevăzute să le petrecem acolo a fost înghiţită de un interminabil spectacol festiv cu coruri şi dansuri colhoznice şi căzăceşti, oferit în cinstea grupului nostru. Graţiosul Leningrad unde, la muzeul Ermitaj, operele marilor ruşi Kandiński şi Chagall lipseau cu desăvârşire şi, la întrebarea mea, mi s-a explicat, în şoaptă, că sunt ţinute la subsol.

Şi iată-ne, în sfârşit, în drum spre Occident.

Pe parcursul gâfâitei avansări a trenului, uluiri şi extazieri în faţa unor aspecte banale, normale, care însă, în ochii noştri de locuitori ai planetei socialismului luau proporţii magnifice. După ce am trecut de graniţa maghiară şi nişte grăniceri ursuzi şi mofluzi ne-au scos afară din cuşetă şi au scotocit cu lanterne imense sub paturi, în paturi, în tavan şi în valize, ca nu cumva să fi ascuns în geamantane un homuncul evadat din paradisul socialist, am avut senzaţia că, brusc, s-a ridicat o cortină, o cortină de fier, şi pe o scenă turnantă au apărut decorul şi scenografia unei alte piese. Un peisaj ca în basmul cu Hänsel şi Gretel: căsuţe colorate, ca de turtă dulce, cu acoperişuri roşii ţuguiate şi ferestre cu chenare verzi, îngropate în lădiţe cu muşcate zglobii. Şi, mai ales, ceva ce nu mai văzusem până atunci, şiruri de panouri mari, vesele, cu reclame ademenitoare şi haioase, reclame de restaurante apetisante, de hoteluri îmbietoare, sau chipuri de austrieci rubiconzi care se desfătau, fericiţi, cu fel de

fel de delicatese. Urmăream cu interes şi plăcere galeria de reclame, de parcă erau tablouri dintr-o expoziţie.

Şi, când am ajuns, seara, în somptuoasa gară Viena, primul lucru care m-a frapat şi m-a făcut să privesc ca viţelul la poarta nouă a fost – mi-e ruşine să spun – tot o reclamă, o poveste luminoasă care clipea pe un perete întreg. O uriaşă reclamă mobilă, narativă: un nene dolofan turna dintr-o sticlă bere din beculeţe chihlimbarii într-o cană în care se forma şi o spumă din beculeţe albe, apoi, cu o mină de luminoasă beatitudine, ducea cana la gură şi golea beculeţele. Mai văzusem reclame luminoase la Bucureşti, dar statice şi sărăcăcioase, lipsite de acţiune.

În drum spre taxi, îmi venea să cânt *Wien, Wien, nur du allein*... şi să valsez euforic pe stradă, aşa cum valsau fotoliile dintr-un film antediluvian, *Congresul dansează*, aşa cum valsează balerinii vienezi la televizor, în fiecare dimineaţă de întâi ianuarie, la început de an nou. Foarte curând m-a aşteptat alt şoc agreabil. Pe geamul camerei de hotel am văzut, peste drum, o mică prăvălie cu alimente: un mic „aprozar” sau „alimentară”, cum i se spunea la noi. Eu eram obişnuită cu hardughiile alimentare „Unic” şi „Leonida”, goale de mărfuri, cu rafturi nude şi vânzători nepoliticoşi, aroganţi, care la orice întrebare îţi lătrau „N-avem, n-avem, n-avem!”. Şi aici am dat peste o prăvălioară cât o cămăruţă, ticsită de coliere de cârnaţi rotofei, şunculiţe fragede trandafirii, fructe exotice, adică tot ce-ţi pot visa stomacul şi gura, şi cu un singur bătrânel protector şi amabil. I-am cerut nişte banane şi m-a poftit să mi le aleg singură – un nou şoc. După ce le-am ales, m-a întrebat pe care vreau să le mănânc în seara aceea şi pe care mâine, şi mi le-a sortat el, după care mi-a atras atenţia că alesesem şi o banană pătată şi mi-a schimbat-o pe loc. În faţa acestui nou gen de comerţ, cald, uman, aproape paternal, eu, care veneam din ţara lui „N-avem!”,

am simţit că mi se umezesc ochii. Bătrânul s-a şi speriat.

Abia de a doua zi am început să descopăr şi să mă înfrupt din farmecele Vienei: Ringurile, parcurile, colecţia Albertina. Goticele dantelării de piatră ale primăriei şi ale Votivkirche. Hofburgul cu bogata Bibliotecă Naţională. Palatul Schönbrunn cu fabuloasele-i statui şi fântâni şi perfecta geometrie verde a boschetelor. Dunărea maiestuoasă, dar nu mai albastră decât la Giurgiu. Turnul rotitor al televiziunii, cu restaurantul cocoţat care se învârteşte cu tine, de-ţi vine să strigi: *Eppur* şi *muove*. Impozantul Stephansdom, unde am asistat la slujba unei nopţi de înviere, oficiată de episcopul Vienei, noapte în care am trăit una din foarte rarele mele clipe de comuniune cu divinitatea, aşa cum aveam să mai cunosc la Thomaskirche din Leipzig, unde se găseşte (în funcţiune) orga pe care a cântat şi a compus Bach. Clipele mele de transcendenţă presupun acompaniament de orgă. Micul restaurant „Onkel Max”, cu cele mai vieneze şniţele vieneze, savurate la ele acasă; vibranta socializare (unică în experienţa mea) din cârciumioarele din Grinzing, cu mesele lor lungi, încărcate cu căni de bere şi băncile de lemn lungi, pe care petrecăreţii îşi înlănţuiau braţele şi se legănau în ritmul valsurilor micuţelor orchestre sau ale câte unui solitar pianist, cântând cu toţii în gura mare. Kilometrica Maria Hilferstrasse, o stradă nesfârşită, numai cu magazine şi vitrine, una lipită de alta, un adevărat caleidoscop al ispitelor. Micile cafenele intime, cu acea atmosferă caldă, *Heimisch*, pe care numai la Viena o găseşti. Amabilitatea inepuizabilă a tuturor vânzătorilor şi chelnerilor, cu acel invariabil triplet *Bitteschön*, *Dankeschön*, *Auf wiedersehen*, care te însoţeşte pretutindeni, aproape până la saturaţie.

Şi într-o dimineaţă, când ne plimbam prin faţa elegantei clădiri neoclasice a Operei din Viena, soţul meu,

înţepat în permanenţă de morbul ziaristic, şi-a adus aminte că directorul operei e un român, Ioan Holländer. I-a cerut o audienţă şi am fost primiţi imediat fără secretare care să ne spună că e în şedinţă sau că nu suntem programaţi. Nici directorul şi nici noi nu visam pe atunci că se va organiza un Festival Enescu la care domnul (devenit, fonetic, Holender) va juca un rol capital. I-a acordat pe dată soţului meu un interviu, în care a vorbit nostalgic despre Timişoara adolescenţei lui şi despre cântăreţii români care s-au perindat pe la opera din Viena. Şi când a văzut că suntem doi turişti pârliţi, ne-a oferit două locuri în lojă la *Turandot*. N-am ştiut ce să admir mai mult, magnifica sală, vocile colosale, montarea ameţitoare, toaletele doamnelor din public.

Wien, *Wien nur du allein*… *Dankeschön*, Viena – din păcate, nu-ţi mai pot spune şi *Auf wiedersehen*.

Am călătorit mult, peste mări şi ţări, după această primă vizită la Viena. Dar nicăieri nu am mai trăit acea senzaţie de *Heimisch* (prezentă, poate, numai în imaginaţia mea), acea caldă senzaţie de acasă, de bonomie, de vibraţie valsantă, elansată ca vioara din celebra statuie a lui Johann Strauss, ca în prima mea călătorie în Austria.

Austria care i-a dat pe Freud şi pe Hitler.

E greu să fii inteligent pe englezeşte

Londra

1973 – sunt invitată la Londra, pentru două săptămâni, de către British Council, la recomandarea Ambasadei Britanice din Bucureşti, ca recompensă pentru numeroasele mele traduceri din literatura engleză.

Prima mea vizită la Londra – prima călătorie în care plec singură, fără soţul meu atotocrotitor şi cărător de bagaje. Pe imensul aeroport Heathrow trebuie să mă descurc singură şi să mă urc în autobuzul care mă va lăsa

la gara Victoria, unde, în sfârşit, mă aşteaptă cineva care mă va conduce la sediul Consiliului Britanic şi de acolo la hotel. La sediu aflu că, întrucât cunosc limba, nu voi avea un însoţitor. Mi se pune în braţe un program foarte amănunţit, pe zile şi pe ore, cu numerele autobuzelor şi metrourilor pe care trebuie să le iau pentru fiecare obiectiv, un teanc de hărţi ale tuturor districtelor Londrei, pe care sunt însemnate locurile unde trebuie să ajung eu de fiecare dată, liste cu numele şi datele persoanelor cu care va trebui să mă întâlnesc, un teanc de cecuri de voiaj din care am libertatea să cheltuiesc, bilete de tren dus-întors pentru vizitele de o zi programate la Oxford, Cambridge, Brighton şi Edinburgh, bilete pentru spectacole, concerte, intrări la muzee (toate cu zilele şi orele specificate), lista numerelor de telefon ale persoanelor din British Council la care să apelez dacă întâmpin greutăţi şi, desigur, un ghid turistic al Londrei. În rest, descurcă-te singură! Eu, provinciala de la Bucureşti. Tot timpul eram într-un stres neîntrerupt: să ajung la timp la întâlnirile programate, de la un capăt la celălalt al Londrei, să fiu inteligentă şi informată în discuţiile cu editorii, scriitorii şi alte personalităţi culturale cu care trebuia să mă întâlnesc. Şi a fi inteligentă pe englezeşte e mult mai greu decât a fi inteligentă pe limba ta. Luam micul dejun la 8 dimineaţa şi după aceea începeam alergăturile cu autobuze, metrouri şi taxiuri, prin toată Londra. (Încă nu ştiam că, peste câţiva ani, când aveam să primesc o bursă în Statele Unite, urma să alerg, tot singură, şi de la un capăt la altul al Americii.) Treceam mereu pe la sediul Consiliului, ca să-mi mai încarc bateriile şi să mă asigur că mă descurc bine.

Într-una din primele zile, am cunoscut un director de la British Council, care se ocupa de coordonarea programelor vizitatorilor. Un bărbat foarte atrăgător,

manierat, politicos, prietenos. Antenele mele de femeie (tânără pe atunci şi cochetă) mi-au semnalat că mă place. Ceea ce l-a crescut mult în ochii mei: dacă mă place înseamnă că e un om de gust, nu-i aşa? Mă simţeam şi eu gata… să-l dau gata. M-a invitat să mergem într-o seară la o piesă la Teatrul Naţional şi mi-a promis pe curând o invitaţie la un concert la Saint Martin-in-the-Fields. În seara respectivă, m-a condus la impozantul Teatru Naţional şi, cum spectacolul începea la ora 21, m-a invitat întâi la o cină la restaurantul teatrului (mai păstrez şi acum un şerveţel de hârtie gălbuie, imprimat de sus până jos cu iniţialele NT, National Theatre). O cină copioasă, la care partenerul meu a comandat şi o sticlă de Chianti delicios. Amândoi, impulsionaţi şi de admirabilul vin, eram extrem de volubili, discutam despre literatură, muzică, teatru, viaţă şi tot ce mai vreţi, şi ne întâlneam pe aceeaşi undă spirituală. Aproape de ora nouă, am intrat în frumoasa sală barocă a teatrului, capitonată toată în pluş roşu. Spectacolul era o comedie de Bernard Shaw, *The Philanderer* (Afemeiatul, Craiul). Jucată academic, ca pe vremea lui Bernard Shaw. De la primele scene, cufundată în dulcele fotoliu de pluş, după dulcea cină cu dulcele Chianti, m-a cuprins un dulce somn, în care oboseala zilei se îmbina cu aburii vinului. Am adormit dusă. Din fericire piesa se juca fără pauză. Din când în când, mă trezeau zgomotele de pe scenă. Furişam o privire în dreapta mea şi vedeam un profil dur şi neclintit ca de medalie. Nu îndrăzneam să fac vreun comentariu asupra piesei, pentru că habar nu aveam ce se petrecea pe scenă. Şi mă fura din nou somnul. La sfârşit, în taxiul cu care m-a condus la hotel, directorul cel volubil, amabil, curtenitor se prefăcuse într-un englez flegmatic, taciturn şi distant. A doua zi, programul vizitei mele a fost pasat unei subalterne. Până la plecare, nu l-am mai revăzut pe

frumosul director. La concertul de la Saint Martin-in-the-Fields m-am dus singură şi amărâtă.

Pe parcursul aceleiaşi vizite am fost întrebată ce scriitori aş dori să cunosc. Cum tocmai terminasem traducerea romanului *Vlăstarul cuvintelor*, am cerut-o din toată inima pe Iris Murdoch. Iris locuia la Oxford, unde predau şi ea, şi soţul ei, criticul John Bayley, iar eu eram la Londra. I s-a comunicat şi Iris Murdoch mi-a fixat o întâlnire într-un pub, o cârciumioară-bar din inima Londrei. Doamna de la British Council s-a oferit să mă însoţească, explicându-mi că o femeie străină, singură, nu are ce căuta într-un pub. Am refuzat-o. Cu o seară înainte, la hotel, mi-am întocmit în minte tot ce aveam să-i spun lui Iris Murdoch, pentru a-i arăta cât de cultivată şi de pregătită eram. Intenţionam s-o informez eu despre eseurile ei filosofice de început, sub influenţa lui Sartre şi a lui Simone Weil, despre virajul ei spre realismul simbolic, despre esoterismul cu tentă budistă din ultimele ei romane. A intrat, luminoasă, pe uşa cârciumioarei. O figură de irlandeză, cu un breton scurt, pometi înalţi, îmbujoraţi, ochi puţin oblici şi un zâmbet de pâine caldă. Purta un costum de tweed, perlat de mici stropi de ploaie londoneză. Prima ei mişcare a fost să aducă de la bar două pahare de cherry (care apoi s-au dublat, s-au triplat). După zece minute, discutam de parcă ne cunoscuserăm de o viaţă, toate informaţiile mele docte, cu care voisem s-o epatez, se spulberaseră în vânt. Vorbeam vrute şi nevrute şi râdeam ca două bune, vechi prietene.

O prietenie care a ţinut 25 de ani, de corespondenţă şi vizite reciproce. I-am tradus patru romane şi două piese de teatru, jucate la Bucureşti şi la Timişoara.

Ea a venit, cu John Bayley, de două ori în România, eu am fost invitată la ei de vreo patru-cinci ori.

Mă plimb cu Iris Murdoch o zi întreagă la Oxford,

printre turnurile, turlele, cupolele colegiilor, prin *patio*-urile îngrădite de ziduri străvechi, încremenite în tăcere şi aşternute cu acel inegalabil gazon englezesc, tuns în desene geometrice. Citadela universitară pare să fi fost construită toată numai de Íñigo Jones şi de sir Christopher Wren. În sălile monumentalei Bodleian Library ai senzaţia că timpul a încremenit, suspendat în filele miilor de tomuri, în incunabule.

Un bibliotecar mă întreabă de unde sunt. Îi răspund: „România”. „Ah, îmi replică el, cu un zâmbet satisfăcut, atotştiutor: România, Budapest”.

Ajunul Crăciunului îl petrecem în somptuoasa locuinţă a colonelului Bayley, fratele lui John. Casa e vecină cu celebrul magazin Harrods. Întregul contur al magazinului, cu cupole şi bovindouri, ample vitrine, e trasat în beculeţe aurii, ca într-o feerie.

Eu, care vin dintr-un Bucureşti văduvit de magia Crăciunului, un Bucureşti întunecat, cu întreruperi de lumină planificate, un Bucureşti mofluz, melancolic, am senzaţia că am pătruns într-o altă planetă, o altă viaţă, în lumea luminilor.

Revizitând Londra, ai o stranie senzaţie de oraş al permanenţelor, al imuabilităţii, senzaţia unei continuităţi care s-a desfăşurat neştirbită, dincolo de timpul tău frământat şi fragmentat. Aceiaşi călăreţi în tunici colorate şi cizme lucitoare se plimbă dimineaţa pe aleile de călărie din Hyde Park; aceiaşi domni aferaţi cu gambetă, umbrelă lungă neagră şi serviete diplomat roiesc la orele de vârf prin „City”, aceiaşi oameni grăbiţi, obosiţi, de toate rasele şi culorile străbat interminabilele coridoare şi culoare ale metrourilor înveselite de aceleaşi graffiti şi de aceleaşi mici orchestre de „studenţi-cerşetori”, plasate în câte un colţ, cu câte o pălărie pe jos pentru recoltarea monedelor. Aceleaşi autobuze roşii cu imperiale, aceeaşi reclamă la

Coca-Cola pe care o fotografiasem cu cinci ani în urmă. În Piccadilly Circus, pe treptele elansatei statui a lui Eros, aceiaşi tineri drogaţi. Aceiaşi pelicani şi aceleaşi raţe, muiate în toate nuanţele de cerneală, plutesc nonşalant, într-o polifonie de măcăieli, pe lacul din St. James's Park. Tamisa curge la fel de domol pe sub bătrânele-i poduri, purtându-şi şlepurile şi vaporaşele de croazieră. Turnul Londrei, paşnică relicvă muzeală a unei sângeroase istorii, îşi ascultă poveştile de groază ale trecutului, rostite maşinal de aceiaşi gardieni „Beefeaters", în costume de epocă, desprinşi parcă de pe etichetele sticlelor de whisky cu acelaşi nume. La orele unsprezece şi jumătate, aceeaşi spectaculoasă schimbare a gărzii la Buckingham Palace, în faţa statuii planturoasei regine Victoria, şi aceleaşi mase de turişti care fotografiază, invariabil, fustanelele cadrilate ale regimentului de scoţieni, tunicile stacojii şi căciulile înalte din blană de urs ale gărzilor pedestre. Şi acelaşi Big Ben, care se detaşează zvelt din dantelăria gotică a Parlamentului şi măsoară, implacabil, timpul, care totuşi trece, chiar şi în imuabila Londră.

Crăciun şi simpozion la Londra

O Londră febrilă, cuprinsă de trepidaţia şi contaminanta agitaţie care precedă sărbătorile de iarnă, o Londră gătită ca o mireasă cu ghirlande de beteală, podoabe scânteietoare şi vitrine pudrate cu zăpadă din fulgi de nailon, dar luminată, în puţinele ore de zi, de un soare vesel şi un cer anacronic de albastru pentru această jumătate a lunii decembrie. Abundenţa de brazi împodobiţi cu globuri şi îmbietoare pachete multicolore, copacii bătuţi în beculeţe colorate de pe Oxford Street, figurile de basm, în mărime naturală, desprinse din lumile miraculoase ale lui Walt Disney sau Lewis Carroll, care tronează luminos, suspendate de fire, în Regent Street, par să forţeze o notă fals iernatică într-o Londră cu trotuare uscate, cenuşii, cu

lumea îmbrăcată în fulgarine şi pardesie uşoare. Lumea care se revarsă în talazuri ce inundă magazinele, metrourile, autobuzele roşii cu imperială, pasajele subterane înţesate de prăvălii şi de reclame. Prin mulţime, ici-colo se singularizează câte o figură *punk*, de sex incert, cu părţile laterale ale capului complet rase, părul adunat în mijlocul ţestei într-o creastă înaltă, ţepoasă, vopsită strident în portocaliu sau albastru sau mov, obrajii tatuaţi sau pictaţi, un cercel mare într-o ureche... Tineret care ţine să şocheze, să sfideze mentalitatea aşezată, din aşa-numitul *establishment*. Numai că, blazaţi de generaţiile de *beatles* şi *hippies* şi foşti „tineri furioşi”, londonezii refuză să se mai lase şocaţi.

În Trafalgar Square, la poalele înaltei coloane pe care stă cocoţat amiralul Nelson, porumbeii, fraţi cu toţi porumbeii din marile pieţe ale marilor oraşe, par iritaţi. Da, aici se arată semne de iarnă: a scăzut simţitor numărul turiştilor care le aruncau seminţe şi îi adunau pe braţ sau pe podul palmei, imortalizându-i în poze.

Şi schimbarea gărzii la Buckingham Palace e mai puţin spectaculoasă şi policromă: uniformele roşu-aprins şi tartanele scoţiene s-au camuflat sub mantale cenuşii, care execută însă aceiaşi paşi înalţi, la unison, ca nişte soldaţi de plumb, mecanici, acţionaţi de sunetele fanfarei.

Calm deplin şi romantică solitudine în lanţul de parcuri, care răspund unul în celălalt ca o casă vagon: St. James, Green Park, Hyde Park, Kensington. Gazonul, celebrul gazon englezesc, îşi păstrează verdele fraged, umed; din loc în loc, trandafiri mari, înfoiaţi ca nişte verze roz: trandafiri de decembrie; câte un călăreţ singuratic pe aleea Serpentine. Iar băncile pustii se profilează negre, melancolice, pe câte o colină sau pe o peluză goală.

Se întâmplă ceva straniu cu emblemele Londrei: Big Ben, prietenosul, zveltul turn cu ceas, nelipsit de pe toate

ilustratele şi prospectele clasic londoneze, e scufundat pe jumătate într-un coşciug de plăci de protecţie, iar partea superioară se întrezăreşte printr-o plasă de schele. Parlamentul şi Mănăstirea Westminster au fost spălate de funinginea timpului şi a dispărutului smog englezesc şi îşi etalează acum albeaţa, aproape indecent de golaşe. În Piccadilly Circus, statuia lui Eros, ce domina, simbolic, această Place Pigalle a Londrei, s-a făcut nevăzută: Eros a intrat în reparaţii capitale.

Dar calma, odihnitoarea masivitate a Londrei e nealterată. Clădirile victoriene, din cărămidă roşie ca jăratecul, cu frontoane, bovindouri, turnuleţe, cu coşuri crenelate ce par să înalţe degete către cer, sugerează trăinicia, atmosfera desuetă, de domoală intimitate familială, din vechile romane englezeşti.

Am sosit la Londra, în plin decor de pseudofeerie de iarnă, cei trei membri ai delegaţiei Uniunii Scriitorilor din România, invitaţi să participăm la un simpozion cu tema „Literatura în traducere”, organizat de Centrul Marea Britanie-Europa de Est şi Şcoala de Studii Slavonice şi Est-Europene de pe lângă Universitatea londoneză.

Pe măsură ce se apropie data simpozionului, ne adunăm din pelerinajele făcute, în calitate de pioşi traducători anglişti, pe la casele lui Dickens, Thackeray, Virginia Woolf sau la Old Curiosity Shop, magazinul de antichităţi descris de Dickens şi care funcţionează şi azi ca atare; din pelerinajele făcute la muzee, în calitate de conştiincioşi turişti, sau din pelerinajele prin faţa luxoaselor vitrine, ademenitoare şi amăgitoare ca nişte sirene.

Simpozionul are loc în impunătorul edificiu al Senatului Universităţii din Londra, în sala de seminar 330, decorată cu afişe şi reproduceri „belle époque”. Iau parte delegaţii de traducători, editori, scriitori, ziarişti din şase

ţări: Bulgaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, România şi Ungaria; de asemenea, lectorii de la Şcoala de Studii Est-Europene, specialişti în limbile şi literaturile ţărilor participante, precum şi o serie de editori, scriitori, traducători din Marea Britanie.

Un pahar de vin, oferit cu o seară înaintea deschiderii de comitetul de organizare, creează liantul şi comunicarea prealabilă între gazde şi oaspeţi, anticipând obiectivele colocviilor. Acestea vor avea drept ţel sporirea posibilităţilor de informare şi de publicare în Regatul Unit a operelor din „literaturile mai puţin cunoscute" şi discutarea „atitudinii faţă de traduceri" în Anglia şi în ţările participante. Comunicările, urmate de discuţii şi comentarii, sunt axate pe tema receptării în Anglia a traducerilor în general şi a celor din creaţiile Europei de Est în special, pe rolul literaturii traduse în cultura ţărilor participante, pe contribuţia acestora la patrimoniul culturii universale şi, în sfârşit, pe inevitabilele coordonate economice cu privire la finanţarea activităţii de publicare a traducerilor.

În sala seminarului, o expoziţie de cărţi din literaturile participanţilor în traducere engleză. Printre acestea, două versiuni din Eminescu, *Schiţele* lui Caragiale, versurile lui Arghezi, *Răscoala* şi *Ion* de Rebreanu, versurile lui Ştefan Augustin Doinaş şi ale lui Marin Sorescu, recent apăruta *Antologie de poezie românească*, tradusă de Brenda Walker şi Andrea Deletant.

În interesanta sa comunicare, profesorul Denis Deletant, lectorul de limba şi literatura română de la Şcoala de Studii Est-Europene, trasează un istoric al traducerilor din română în engleză, care-şi au începutul în anul 1854, odată cu apariţia unei antologii alcătuite de E.C. Grenville Murray, intitulată *Doine – or the National Songs and Legends of Roumania*, urmată curând de un

volum frumos ilustrat, culegerea *Rouman Anthology* a lui Henry Stangley, conţinând patruzeci şi cinci de poeme semnate de Alecsandri, Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, Bolliac, Heliade Rădulescu etc.; pentru ca abia aproape treizeci de ani mai târziu, în 1881, să apară culegerea *Roumanian Fairy Tales and Legends*, antologată de d-na E.B. Mawer. Romanul românesc pătrunde în Anglia după Primul Război Mondial prin *Viaţa la ţară* tradusă în 1926 de Lucy Byng şi *Pădurea spânzuraţilor* tradusă în 1930 de Alice Wise cu atâta succes, încât versiunea ei a fost reprodusă, în 1967, de editorul Peter Owen. Din păcate, nu de acelaşi nivel calitativ s-au bucurat tălmăcirile din poeziile lui Eminescu, semnate de Sylvia Pankhurst şi I.O. Stefanovic şi prefaţate de George Bernard Shaw, care îşi exprima, prin câteva aprecieri ambigue, dubiile asupra traducerii. Lacună remediată în anii noştri prin reuşitele versiuni engleze ale poeziilor lui Eminescu apărute la noi şi semnate de Leon Levitchi şi Andrei Bantaş sau Corneliu Popescu.

În mod firesc, după cel de al Doilea Război Mondial, şi mai cu seamă în ultimele decenii, traducerile din literatura română au cunoscut mai multă frecvenţă, păstrându-se însă, din păcate, caracterul sporadic şi lacunar al procesului de informaţie, selecţie, transpunere şi receptare, concluzie subliniată şi de forurile gazdă.

Pentru facilitarea unei mai bune informări asupra creaţiei literare româneşti în insularul şi greu penetrabilul Albion, delegaţia noastră a oferit editorilor prezenţi, spre consultare şi eventuală publicare, fragmente traduse în limba engleză din operele unor prozatori şi poeţi contemporani.

(Cei trei soli ai culturii române erau regretatul profesor Andrei Bantaş, poeta Liliana Ursu şi cu mine. Eu aveam de „promovat” fragmente dintr-un roman al lui

Corneliu Leu despre Vlad Ţepeş [non-Dracula], un roman al lui Dinu Săraru şi unul al lui Aurel Mihale. Fiasco pe toată linia. Nicio editură nu s-a arătat interesată de literatura contemporană română. Într-o singură editură mi s-a spus şi arătat că există un contract neonorat din anul 1938, cu o editură românească: SOCEC.

Paranteza de faţă a fost introdusă acum în articolul publicat în 1981, *n.n.*)

După încheierea lucrărilor, vizite şi întâlniri individuale cu scriitori englezi tălmăciţi la noi, cu editori, cu poeţi la cunoscuta „Poetry Society", prezidată de Alan Brownjohn.

Londra fremăta şi zumzăia în jurul nostru, în ritmuri festive. Soarele îşi amintise, în sfârşit, că e decembrie şi, disciplinat şi respectabil ca un soare englezesc, cedase locul norilor îmbibaţi de ploaie reţinută, bine strunită. În case, arome de curcan împănat cu mirodenii şi de *pudding*. Din televizoarele pretutindeni deschise, clinchete argintii de colinde şi cântece de iarnă.

Jingle bells, *jingle bells*

Jingle all the way…

Din avion, o privire de rămas-bun Tamisei, lui Big Ben cel înfăşat în schele, clădirii Parlamentului, reîntinerită în urma operaţiei estetice, şi tuturor prietenilor atât de calzi, atât de primitori, din Londra.

P.S. Când am predat acest articol la revista *România Literară*, în 1981, regretatul Roger Câmpeanu, cel mai inimos şi devotat secretar de redacţie pe care l-am cunoscut, s-a temut să-l publice, din pricina caracterului festiv crăciunist (la noi, Crăciunul fusese desfiinţat). Apoi s-a răzgândit şi a hotărât să scoatem doar versurile colindului. Până la urmă a schimbat doar titlul, transformându-l în „Simpozion – Literatura în traduceri". Cenzorul a fost sau neatent, sau procrăciunist, şi articolul

a apărut.

De ce nu cred în fenomene paranormale

Tel Aviv

Nu cred în fenomene paranormale – cel puţin aşa încerc să mă conving –, am capul prea bine înşurubat pe umeri şi picioarele prea bine înfipte în realitate (expresie retorică: de fapt, azi picioarele mele sunt foarte precar înfipte), pentru a crede în acele mistere abstracte care se petrec între cer şi pământ.

E drept, am încercat frecvent senzaţia de *déjà vu deja vécu*, dar de fiecare dată aveam explicaţii raţionale: când am vizitat prima oară Londra mi se părea familiară pentru că o cunoşteam din unele cărţi pe care le tradusesem, de la *Jurnal din anul ciumei* de Defoe până la trilogia *Sfârşit de capitol* de Galsworthy. Mi s-a părut cunoscută vila de la San Michele pentru că, încă din copilărie, mama, care îmi povestea pe înţelesul meu tot ce citea, îmi istorisise, în mod repetat, *Cartea de la San Michele* de Axel Munthe. Mi s-a părut foarte cunoscută casa cocoţată pe o stradă înaltă din Menton, unde Katherine Mansfield şi-a petrecut câţiva ani din nemiloasa-i boală, casă devenită acum muzeu, în care mi-am găsit, cu emoţie, şi traducerile mele din *Jurnalul* şi povestirile scriitoarei. Şi cu aceeaşi emoţie am regăsit la Vevey, în Elveţia, hotelul Trois Couronnes, aidoma cu cel de care se leagă povestea lui Daisy Miller, celebra eroină a lui Henry James.

Toate aceste mărturii concrete, materiale, mi-au zădărnicit orice încredere în reminiscenţele unor vieţi anterioare, în premoniţii şi în fenomene paranormale. Şi totuşi, o dată în viaţă mi s-a întâmplat şi mie un soi de miracol, inexplicabil pe cale raţională.

E necesară o paranteză-preambul. În călătoriile pe care le-am făcut în străinătate în anii comunismului, nu

aveam niciodată bani, cu excepţia invitaţiilor oficiale sau a burselor care mi s-au acordat. În călătoriile turistice nu aveam voie să scoatem din ţară mai mult de o sută de dolari. Toată lumea inventa tot felul de acrobaţii pentru aranjamentele băneşti. Soţul meu avea o mătuşă în Bucureşti care, la rândul ei, avea un fiu la Paris, mare om de afaceri: vărul Nicky. La fiecare călătorie, îi dădeam mătuşii o sumă de bani româneşti şi, când plecam, de cele mai multe ori sau treceam prin Paris, unde vărul Nicky ne dădea echivalentul în dolari al sumei lăsate mamei lui, sau, în unele cazuri, ne trimitea banii la diverse adrese din alte ţări.

Altă paranteză: o dată a venit Nicky la Bucureşti să-şi viziteze mama. Întreaga familie s-a strâns să-l salute. Eu şi soţul meu, care ne găseam în preajma unei vacanţe pe care urma să o petrecem în străinătate, am avut o discuţie de tainice aranjamente financiare cu Nicky. În chiar ziua plecării noastre, când eram cu biletele de tren în buzunar, ne luaserăm concediu de la serviciu şi nu mai aveam niciun leu la noi, am fost chemaţi la Direcţia Paşapoarte şi ni s-au reţinut paşapoartele. Cineva din familie ne denunţase că am făcut un aranjament cu Nicky şi că nu aveam de gând să ne mai întoarcem în ţară. Se ştia chiar şi că făcuserăm o vizită la cimitir, la mormintele părinţilor, „să ne luăm rămas-bun” (de fapt, înainte de orice călătorie, depuneam câteva flori la cimitir). Ni s-au confiscat paşapoartele, care ne-au fost returnate, după îndelungi discuţii şi intervenţii, abia opt luni mai târziu.

Şi acum fenomenul paranormal. După multă vreme, pe la începutul anilor ’80 am fost invitaţi la Atena de un coleg de şcoală al soţului meu. Fuseseră colegi de bancă la liceul din Constanţa şi ulterior colegul, care era grec, se stabilise ca medic stomatolog la Atena. În aceeaşi vară, consilierul cultural al Ambasadei Israelului, român de

origine, care mă cunoştea, mi-a propus să le traduc din limba engleză o broşură, de 80 de pagini, de propagandă turistică din Israel. Când am terminat traducerea, m-a pus să aleg între un onorariu suculent şi o vizită oficială, de trei zile, pentru două persoane, în Israel. Fireşte că am ales cea de-a doua variantă. Aveam deja paşapoartele pregătite pentru Grecia. Soţul meu, un idealist fervent şi un om foarte credul, mi-a comunicat că a aflat de la o agenţie de voiaj că se poate traversa cu vaporul din Israel până la Patras, în Grecia, şi că o astfel de traversare, pe puntea vaporului, costă 25 de dolari de persoană. Superb.

Am petrecut trei zile ca invitaţi ai Ministerului de Externe israelian, la un hotel extrem de elegant de pe faleza din Tel Aviv. Trei zile, însoţiţi de un reprezentant al ministerului, care ne-a plimbat cu maşina prin tot Israelul. Am refăcut traseele biblice din Vechiul şi Noul Testament. La Ierusalim, cetatea şi templul lui David. Am urcat pe muntele Sinai (nu-mi venea a crede că simt sub tălpi acelaşi pământ şi aceleaşi pietre pe care a călcat Moise în aşteptarea Decalogului); Zidul Plângerii (unde am introdus printre cărămizi un bileţel cu o rugă), Marea Moartă, cu atmosfera-i sufocantă, situată la sute de metri sub nivelul oceanului; Marea Roşie (care nu e roşie, după cum la Viena Dunărea nu e albastră). Am intrat în apele Iordanului, în bisericile din Betleem şi Nazaret, în biserica Sfântului Mormânt şi am străbătut toată Via Dolorosa, pe urmele îndurerate ale lui Iisus.

Dar plonjonul nostru în Biblie a avut repede un sfârşit descurajant. În cea de a treia zi, soţul meu s-a dus să cumpere biletele de traversare cu vaporul în Grecia, şi a aflat, oripilat, că nu costau 25 de dolari de persoană, cum aflase la Bucureşti, ci câte 250 de dolari. În ziua următoare trebuia să scoatem bagajele din hotelul ultraelegant. Eram îngroziţi, cheltuiserăm şi din cei 200 de dolari cu care

ieşiserăm din ţară. Vărul Nicky, conform unei înţelegeri prealabile, ne trimisese banii în Grecia. Toată noaptea nu am dormit şi ne-am chinuit să prindem la telefon diverşi cunoscuţi români care se stabiliseră în Israel şi aveau rude în ţară. Zadarnic, ne descurcam greu cu cartea de telefon (mereu ceream ajutor la recepţie), cei chemaţi nu răspundeau, era vară şi plecaseră în concediu, sau nu le mai ştiam noi numele exacte. Nu îndrăzneam să cerem ajutor Ministerului de Externe, a cărui invitaţie luase sfârşit şi căruia îi comunicaserăm că plecăm în Grecia. Dat fiind că drumul până în Israel fusese plătit de ambasadă şi, de acolo, intenţionam să traversăm cu vaporul în Grecia, soţul meu nu cumpărase în ţară decât biletele de întoarcere Atena-Bucureşti. Eram disperaţi. Nu ne rămâneau decât două posibilităţi, riscante, foarte penibile: să ne adresăm Ambasadei Române din Israel şi să le cerem un împrumut, sau să ne cazăm la Biserica Românească din Ierusalim, de unde să-i telegrafiem lui Nicky şi să aşteptăm să ne trimită alţi bani, precum şi celor din Grecia că ne-am amânat sosirea. Nedormiţi şi îngrijoraţi, am coborât să luăm ultimul mic dejun înainte de a părăsi hotelul.

Când am intrat în holul hotelului, în drum spre restaurant, am crezut că m-a lovit ceva în moalele capului, că am o halucinaţie provocată de nesomn, o năucitoare iluzie optică: pe un fotoliu din hol, cu o valiză la picioare, stătea vărul Nicky în carne şi oase, proaspăt sosit, neavând habar că noi ne aflăm în Israel. Făcea afaceri cu Israelul, sosise cu treburi şi trăsese chiar la acelaşi hotel (dintre zecile de hoteluri de pe faleză) şi chiar în ziua când noi trebuia să-l părăsim.

Dacă ne-am fi dus la micul dejun zece minute mai târziu, Nicky ar fi intrat în camera lui şi nu ne-am mai fi întâlnit.

Coincidenţă? Telepatie? Providenţă?

Am plecat în Grecia pe puntea luxoasă de la clasa întâi. Şi în continuare nu cred în fenomene paranormale.

Aventuri la New York

Întâmplător sau nu, la New York am avut parte de cele mai hazlii întâmplări. Aveam acolo o verişoară. Se născuse şi locuise la Berlin şi emigrase în Statele Unite de îndată ce se instalase fascismul în Germania. Acum era văduvă, îşi căsătorise cei doi copii şi locuia singură într-o casă frumoasă de pe Queens, bucurându-se de vreo patru pensii, de stat şi private, dintre care una substanţială pentru că soţul ei, inginer constructor, murise într-un accident de muncă. Era bătrână şi destul de gagà (atenţie, cititori tineri, nicio legătură cu Lady Gaga, e vorba de cu totul alt gen de gâgâială). Şi o apucase la bătrâneţe nostalgia rădăcinilor familiale, a rudelor. Pe mine mă văzuse o singură dată în viaţă, când aveam cinci ani şi mama mă luase cu ea într-o călătorie la Paris, cu o escală de câteva zile la Berlin. Eu o ştiam doar din două fotografii făcute atunci, la grădina zoologică din Berlin: eu călare pe o cămilă şi eu călare pe un ponei, avându-le alături pe mama şi pe această verişoară, amândouă cu nişte pălării ca nişte oale de noapte în cap. Verişoara aceasta cuprinsă de febra genealogiei a făcut o serie de investigaţii şi, cu toate că nu-mi cunoştea numele de căsătorie, a reuşit să mă depisteze la Bucureşti. A urmat o corespondenţă şi, pe la sfârşitul anilor ’70, o primă invitaţie la New York cu biletele de avion plătite de ea şi cu o scrisoare vizată de un notar prin care se obliga să mă întreţină o lună de zile.

Aşa s-a produs prima mea întâlnire năucitoare cu tentaculara metropolă newyorkeză.

Verişoara mea s-a dovedit foarte generoasă din punct de vedere material, dar de o posesivitate tiranică şi de o susceptibilitate maladivă. Mă ducea la cele mai elegante restaurante din Queens (nu părăsise de ani de zile

perimetrul districtului Queens) şi considera drept o jignire personală dacă nu comandam exact aceleaşi mâncăruri ca şi ea. Dimineaţa, în clipa în care cafeaua începea să fiarbă trebuia să mă prezint instantaneu. Urla la mine să cobor din camera mea de la etaj, şi de multe ori coboram scările cu pasta de dinţi în gură sau cu halatul de baie descheiat, tras în pripă. Când mă duceam la culcare, venea în camera mea să verifice dacă urmăresc la televizor emisiunile indicate de ea. Dar cel mai neplăcut era faptul că avea un cerc mare de prietene, babete, pe care le invita mereu la ea ca să mă prezinte. Eram verişoara dintr-o ţară comunistă şi veneau să mă vadă ca la circ, ca la urs. Trebuia, de fiecare dată, să le povestesc despre viaţa „sub *Ceaucescu*" şi despre toate privaţiunile. Până la urmă, mi-am încropit o poveste-tip, pe care o repetam ca pe o placă de patefon şi care conţinea 80 la sută adevăr şi 20 la sută melodramatizare şi telenovelizare, adică ce voiau ele să audă. De altfel, povestea mi-a prins bine, pentru că aveam să o repet câţiva ani mai târziu, când am căpătat o invitaţie oficială în America, unde, la un nivel mult mai elevat, mi s-au pus exact aceleaşi întrebări.

Dar marea mândrie a verişoarei mele consta în faptul că tradusesem 50 de cărţi din limba engleză. (Doar atât tradusesem până atunci – astăzi am ajuns la 117 titluri – daţi-mi voie şi mie să mă laud.) Povestea în dreapta şi în stânga, oricui voia să o asculte, că am tradus 50 de cărţi. Ţin minte perfect că, într-o zi, stăteam cu ea la o coadă aşteptând un autobuz. Acestea erau singurele cozi din New York, foarte disciplinate, pe două rânduri, şi lumea se urca în autobuz în ordinea în care stătuse la coadă, fără nicio busculadă. În rând cu noi, era un muncitor pakistanez, cu care comunicativa mea verişoară a intrat imediat în vorbă. L-a informat pe dată că eu am tradus 50 de cărţi. Omul a rămas perfect impasibil şi impermeabil la performanţa

mea. Verişoara L., intrigată, a repetat formidabila informaţie. Aceeaşi totală lipsă de reacţie. La care, verişoara mea a exclamat tare, s-o audă toată coada: „Ce idiot!” Pakistanezul, neclintit – mi-am spus că poate nu înţelegea engleza. Dar la urcarea în autobuz a înghiontit-o zdravăn, spre maliţioasa mea satisfacţie.

Am văzut baletul *Lacul lebedelor* de nenumărate ori: la Opera din Bucureşti, la aceeaşi Operă când a venit în turneu corpul de balet Balşoi din Leningrad; la Opera din Moscova, când am fost într-o excursie de grup în Uniunea Sovietică, la Opera din Leningrad cu ocazia aceleiaşi excursii – de parcă ruşii se anchilozaseră într-un singur balet. De altfel, de când i-am descoperit pe Maurice Béjart şi Roland Petit cu baletul modern, nu m-am mai simţit atrasă de graţiozităţile şi unduirile şi piruetele şi poantele şi tutu-urile baletului clasic; aşa cum, de când i-am descoperit pe Ionesco şi Beckett şi Pinter, predilecţiile mele s-au orientat spre teatrul absurd. Numai în muzică am rămas fidelă clasicilor şi preclasicilor şi ostilă muzicii dodecafonice.

Într-o zi, verişoara mea mă anunţă că are o surpriză pentru mine: a luat bilete la Metropolitan. Eram încântată să văd Opera Metropolitan şi să aud cine ştie ce Pavarotti sau Placido Domingo. „La ce?” am întrebat-o emoţionată. „La baletul *Lacul lebedelor*”.

În seara spectacolului, eram fericită să văd măcar sala, foaierele. Locurile noastre erau în ultimul rând de la galerie. Zăream scena şi baletul ca din avion. Înainte de începerea spectacolului, sclipitoarele candelabre de cristal s-au ridicat încet în sus, graţioase ca nişte lebede, şi s-au cuibărit în tavan. În pauză, ardeam de dorinţa să ies în foaier. Verişoara mea mi-a interzis; ea nu iese în pauză (azi o înţeleg, nici eu nu mai ies în pauze). Un tânăr negru, voinic, a trecut pe lângă noi dând să se strecoare prin

spaţiul îngust dintre rânduri şi, cum ea nu i-a făcut loc, a călcat-o pe picior. A început să ţipe ca din gură de şarpe, i-a strigat pe nemţeşte „negru împuţit!” şi l-a lovit cu poşeta peste genunchi. Toţi spectatorii din jur au ciulit urechile, gata să asiste la o izbucnire rasială. Eu am îngheţat. Dar negrul s-a mulţumit să-i strige „babă nebună!”, a ieşit demn şi nu a mai revenit.

La sfârşit, abia aşteptam, copilăreşte, să văd candelabrele lăsându-se în jos. M-a grăbit să plecăm pe întuneric, cât balerinii mulţumeau unduios la rampă, ca nu cumva să fie îmbulzeală la taxiuri.

Doi ani mai târziu, a ţinut mult să-mi cunoască şi soţul, şi ne-a invitat pe amândoi, plătindu-ne biletele. A început din nou să-şi cheme babetele, ca la circ, de astă dată să vadă doi urşi. Soţul meu s-a opus categoric şi ea ne-a spus ofuscată: „Am impresia că voi nu aţi venit aici ca să mă vedeţi pe mine, ci ca să vedeţi New York-ul”.

Datorită lui, am reuşit şi eu, în sfârşit, să vizitez oraşul. La început, ne cerea ca la ora unu să fim acasă la prânz. Ne era cu neputinţă să alergăm din Manhattan sau Brooklyn ca să fim fix la unu in Queens. Am convins-o să ne scutească de masa de prânz, drept care, în fiecare dimineaţă, când plecam în expediţiile noastre, ne dădea câte un pachet mare de sandviciuri neapetisante cu brânză şi paté de ficat, să le mâncăm la prânz. Dar noi făcusem o descoperire epocală: pe Broadway, un restaurant mic care se numea McDonald’s şi unde, pentru o nimica toată, mâncai o chiftea mare într-o chiflă pufoasă, care se numea *hamburger*, sau un soi de cârnăciori îndesaţi într-un corn, care se numeau *hot dogs*. Şi mai beam şi o Coca-Cola pe deasupra. Abia aşteptam să se facă ora prânzului, să ne desfătăm cu insolitele delicatese. Iar sărmanele pachete ale verişoarei mele aterizau într-o pubelă.

Şi aşa am explorat New York-ul. Ne plimbam printre

giganticii zgârie-nori din Manhattan ca doi pigmei, ca doi Gulliveri în Ţara Uriaşilor. Ne-a frapat incongruenţa arhitectonică de pe celebra Fifth Avenue: între construcţiile paralelipipedice, conice, cilindrice, care par să competiţioneze în a inventa forme şi linii şi unghiuri geometrice şi în a atinge cerul, se ghemuieşte, anacronic şi paradoxal, catedrala St. Patrick, gotică până-n măduva cărămizilor, cu turle, fleşe, ogive, vitralii şi dantelării de piatră, amintind de domul din Köln sau de catedrala din Chartres.

Am vizitat, în sfârşit, Muzeul Metropolitan, muzeul Guggenheim şi, mai ales, MoMA (Museum of Modern Art). Am vizitat, pe malul înceţoşat al East River, Palatul Naţiunilor Unite, care se ridică dreptunghiular şi plat, ca o felie dreaptă de tort arhitectonic. Cum ambasador în S.U.A. era Aurel Dragoş Munteanu, bun prieten cu noi, ne-a facilitat să vizităm şi interiorul palatului şi să admirăm celebrele vitralii ale lui Chagall, favoritul meu, pe care-l regăsisem şi pe plafonul Operei din Paris. Ne-am urcat în astăzi răposatele turnuri gemene din World Trade Center şi, de pe terasa circulară a etajului 110, am văzut cum New York-ul ţi se oferă pe tavă, cu golfurile, insulele, podurile, zgârie-norii şi colierele neîntrerupte de maşini multicolore, liliputane. Ne-am urcat şi în renumitul Empire State Building, care atâta vreme îşi arborase orgoliul de a fi cea mai înaltă clădire din lume şi care acum îşi purta resemnată cele numai 102 etaje, cu un aer depăşit. (Trebuie să spun, într-o paranteză, că eu şi soţul meu împărtăşeam mania puerilă de a urca în toate turnurile şi de a privi lumea de la înălţime, ceea ce îţi schimbă *Weltanschauung*-ul – am urcat în turnul Eiffel, în turnul Signoriei din Florenţa, în turnul înclinat din Pisa – urcând într-o rână şi cramponându-ne de balustradă –, în turnul din Salonic, în turnul Galata din Istanbul… numai în Turnul

Babel n-am urcat!) Am urcat şi în Statuia Libertăţii, până în capul înconjurat de raze, ai cărui ochi sunt două ferestre spre nemărginirea Atlanticului. Şi seara veneam acasă, in Queens, unde ne aşteptau o mâncare caldă, pe un reşou electric, şi reproşurile fierbinţi, usturătoare, îndreptăţite ale verişoarei mele.

Dar păţania cea mai hazlie din timpul convieţuirii newyorkeze cu verişoara mea am lăsat-o la urmă, *pour la bonne bouche*. La Bucureşti, în seara din ajunul plecării noastre la New York, soţul meu, care era un mare iubitor de animale şi mângâia toate potăile care-i ieşeau în cale, a fost muşcat rău de un câine necunoscut. Plecam a doua zi de dimineaţă şi nu a avut timp să se ducă la spital. Nu am îndrăznit să-i spunem verişoarei mele, pentru că, ipohondră şi apucată cum era, ar fi fost în stare să ne expedieze înapoi în Bucureşti. Drept care am început să mă interesez, prin telefoanele publice de pe stradă, de un institut antirabic. Imaginaţi-vă, să întrebi la New York, de la un telefon public, de un institut antirabic. În general, persoanele de la Informaţii nici nu înţelegeau ce vreau, pentru că evitam să le spun că intrase în Statele Unite un străin muşcat de un câine. În cele din urmă am înţeles că nu exista un asemenea institut, pentru că rabia fusese eradicată în New York. Am fost îndrumaţi spre un spital, unde i s-a făcut soţului meu o foarte tardivă injecţie antitetanos.

În casa verişoarei mele, noi dormeam la etaj în fosta cameră a fiului ei, cu un singur pat îngust.

Într-o noapte, târziu, aud o bubuitură puternică şi un soi de răget. Aprind lampa de pe noptieră şi-l văd pe soţul meu pe jos, în patru labe, gemând de zor. O clipă, o lungă clipă, am fost convinsă că a turbat, şi am simţit un egoist junghi de spaimă că o să sară la mine să mă muşte. Curând m-am lămurit: căzuse din pat, în genunchi, se lovise rău de

marginea de metal a patului şi gemea de durere. Fiind încă ameţit de somn, nu reuşea să se ridice. Uşurată, am avut reacţia idioată pe care o avem de multe ori în faţa unui om care cade ridicol: am râs ca la o comedie bufă cu Stan şi Bran.

Şi soţul meu a turbat de-a binelea de furie.

Marele Canion Arizona

În toamna anului 1986, am primit prin Ambasada S.U.A. din Bucureşti, odată cu o diplomă de onoare din partea guvernului american pentru activitatea mea de promovare a literaturii americane în România, o invitaţie guvernamentală pentru o vizită de două luni în Statele Unite, menită să mă familiarizeze cu viaţa, cultura, mentalitatea, peisagistica americane.

Fusesem invitată de USIA – United States Information Agency –, Departamentul Educaţional şi Cultural, şi urma să mă prezint la Washington, la o instituţie numită Visitor Program Service – VPS, care îmi organiza programul celor două luni. Ca şi la prima vizită din Anglia, de la British Council, şi aici am fost anunţată că, întrucât cunosc limba, nu voi avea însoţitor. Urma să vizitez o serie de mari oraşe americane, centre culturale şi turistice; mi se aranjaseră numeroase întâlniri cu universitari (profesori de literatură) americani, scriitori, editori, precum şi vizite în familii obişnuite (voluntari în slujba VPS) pentru a cunoaşte viaţa cotidiană americană. Mi s-a înmânat un program de vreo 60 de pagini, în care erau înscrise, pe zile şi pe ore, activităţile mele din fiecare oraş, hotelurile şi numele hotelierilor unde aveam să mă cazez, numele şi adresele familiilor din oraşele respective care se oferiseră să mă invite, orarele exacte ale trenurilor şi avioanelor cu care aveam să mă deplasez dintr-un oraş în altul, orele de sosire în fiecare oraş, mijloacele de transport etc. Mi s-a mai înmânat şi un teanc gros de

cecuri de călătorie, dat fiind că urma să-mi plătesc singură camerele de hotel (fiecare având tarife diferite). La sosire, mă aştepta la recepţia fiecărui hotel programul detaliat cu întâlnirile pe care urma să le am în oraşul respectiv.

Timp de două luni, totul a funcţionat perfect, fără nicio fisură, ca un ceasornic elveţian; cu excepţia persoanei mele, care nu-i construită din mecanisme elveţiene. Trebuia să mă car, din oraş în oraş, cu o valiză tot mai grea, pentru că pretutindeni mi se ofereau cărţi, şi cu un palton pe braţ, pentru că în unele state era vară plină şi în altele toamnă rece, târzie. Îmi amintesc că pe aeroportul din Chicago, care arăta ca un adevărat oraş, mi-a fost imposibil să găsesc sala cu banda rulantă pe care urmau să vină bagajele avionului cu care sosisem eu. În ciuda tabelelor electronice care anunţau punctele cardinale ale sălilor în corelaţie cu numerele avioanelor. M-a podidit plânsul şi a trebuit să apelez la ajutorul caritabil al unui funcţionar de pe aeroport. Ca exemplu, vă ofer mai jos, în traducere, programul (prescurtat) al unei vizite:

Luni 10 noiembrie

12.50 PM – Plecarea din Phoenix-Arizona de pe aeroportul West Airlines, zborul 363. De controlat la aeroport ca bagajele să fie expediate spre Grand Canyon.

1.40 PM – Sosire la Las Vegas, Nevada, aeroportul McCarran, unde are loc o schimbare de aeroport şi de avion.

2.10 PM – Îmbarcare în trenul subteran de pe aeroportul McCarran, pentru sosirea la aeroportul Scenic Airlines din Las Vegas.

2.30 PM – Plecarea din aeroportul Scenic Airlines cu zborul 105.

4.55 PM – Sosire la Grand Canyon Arizona. Întrebi de biroul domnului Fred Harvey şi îl informezi cine eşti şi că

vei locui la hotelul El Tovar. Te va îndruma spre serviciile de transport. După ce ţi-ai ridicat bagajele, urci un etaj şi vei găsi un automobil al firmei Lorrie, cu un şofer care te va duce la hotel.

5.20 PM – Sosirea la hotelul El Tovar, unde te aşteaptă programul vizitării Marelui Canion. Dacă ai vreo problemă cu acceptarea tarifului special de 68 $ pe noapte la acest hotel, cere să discuţi cu dl Kawnak, managerul rezervărilor. Cum vei sosi la o oră de după-amiază târzie, s-ar putea să mai prinzi o parte din apusul soarelui la Canion. Oricum, a doua zi vei avea timp să faci o plimbare lungă pe marginea Canionului.

E lesne de imaginat cât de stresată am ajuns la Marele Canion, după aşteptarea pe aeroportul Las Vegas – plin de automate şi aparate de joc, ca un cazinou –, drumul cu trenul subteran, schimbarea aeroportului, găsirea bagajelor pe benzile rulante din două aeroporturi (eram tot timpul speriată că o să-mi pierd preţioasa valiză) şi zborul cu avionul panoramic (Scenic). Un avion micuţ, foarte uşor, numai de zece locuri, care dârdâia şi se bâţâia îngrozitor, de-mi sărea inima din mine, dar pe hublourile căruia apăreau privelişti de vis.

Am prins, într-adevăr, asfinţitul pe malul Marelui Canion – singurul loc unde mi-am notat şi eu câteva coordonate, ca să le scriu soţului meu. Marele Canion este, cred, exemplul cel mai spectaculos al forţei de eroziune, de destrucţie şi de construcţie a naturii – dacă vreţi, de supremaţie a naturii asupra omului. Este o falie, o prăpastie, lungă de peste 200 de kilometri şi lată, pe alocuri, între 4 şi 19 kilometri. De la o adâncime de 1.000 de metri, se înalţă adevărate domuri şi catedrale şi cetăţi medievale din granit roşu sau smaraldin, sau din stânci colorate de numeroase alte minerale, sculptate, de-a lungul a milioane de ani, de vertiginosul, nervosul râu

Colorado, al doilea ca lungime în Statele Unite, care şerpuieşte, mirific albastru, printre meterezele purpurii. Zidurile sculptate de apă au forme absolut incredibile, în care poţi ghici sau detecta tot ce-ţi visează imaginaţia, de la profiluri de giganţi la castelele de pe valea Loarei. Şi colorîturile sunt magnifice şi se schimbă după cum le atinge soarele. Cu totul altele la răsărit sau la asfinţit. Şanjante, ca prima mea rochie de seară din tafta vişinie cu „ape”.

În falie mişună viaţă, păsări, reptile, animale mici şi oameni care se caţără pe stânci, în jos şi în sus, ca nişte păianjeni uriaşi.

Nu am înţeles niciodată ce legătură există între oraşul Phoenix şi legendara pasăre al cărei nume îl poartă; nu cred să fi renăscut vreodată din propria-i cenuşă – e prea solid şi prosper. Poate că numele i se trage, metaforic, de la faptul că actualul oraş american s-a ridicat pe urmele unor vechi aşezări indiene – de altfel, încă e lăcaş al unor triburi amerindiene. Un oraş frumos, cu o climă dulce, numeroase parcuri şi verdeaţă luxuriantă şi o arhitectură eclectică, în care unele slabe tentative de zgârie-nori şi clădiri moderne se amestecă cu locuinţe vechi, spaţioase, de netă influenţă spaniolă şi indiană.

Din prima zi, am fost întâmpinată de o ziaristă, redactoare la ziarul local, care se oferise să mă invite în familia ei. Mi-a mărturisit că făcuse această alegere pentru că soţul ei, mult mai în vârstă, se născuse în România, dar emigrase cu părinţii încă din fragedă copilărie; locuia în America de peste 60 de ani şi nu mai ştia o boabă de limbă română. M-a invitat în casa lor – casă e un fel de a spune, pentru că era înconjurată de o imensă grădină de portocali, parfumată, cu pomi încărcaţi cu mingi de aur roşiatic, o livadă de basm, încât nu-ţi venea să intri în casă. Când m-am desprins de portocalii grei de roade, l-am

întrebat pe soţul ziaristei în ce oraş din România s-a născut. Mi-a răspuns că într-un orăşel de provincie, neînsemnat, despre care nici nu crede că mai există pe hartă. Se numea Roman. Am rămas siderată de coincidenţă: oraşul întregii mele copilării. Nu-mi venea a crede că lumea asta mare e atât de mică şi că există întâlniri atât de stranii.

A doua zi era o mare sărbătoare: ziua oraşului Phoenix.

În călătoriile mele am avut câteva prilejuri să nimeresc în zile festive: în Italia, la Siena, am dat peste un *rodeo*, o întrecere asemănătoare cu un turnir medieval, care se desfăşura în piaţa rotundă ca o tipsie din centrul oraşului; la Nisa am nimerit peste un carnaval şi o bătaie cu flori: din superbe care alegorice, superbe femei înveşmântate doar în ghirlande şi coliere de flori, aruncau cu tone de flori în public, care le zvârlea florile îndărăt; la New York am asistat la o extraordinară paradă de 4 iulie. Şi la Phoenix, la ziua de aniversare a oraşului. Un bal costumat. Toţi participanţii purtau costume ca în filmele western: bărbaţii, pălării *sombrero*, cu boruri foarte late, pantaloni din piele cu franjuri, brâuri înalte în care erau înfipte pistoale (veritabile sau nu), femeile: fuste largi umflate de jupoane, pieptare cu şireturi strânse pe sâni, bonete cu panglici pe cap. Numai eu făceam notă discordantă, în singura rochie mai bună pe care mi-o adusesem, din catifea de culoarea tabacului, şi pantofi sport în picioarele mele obosite. Dar nu aveam complexe. În America nicio femeie nu are complexe. Vedeam pe stradă femei obeze, cu fundul cât o tobă pe care puteai juca şah şi picioare cu circumferinţe de copaci bătrâni, îmbrăcate în şorturi sprinţare sau pantaloni colanţi. Nici că le păsa.

De la un anumit punct din oraş, ne-am urcat în

poştalioane trase de cai, cu vizitii cu joben şi jiletci, care ne-au dus în trap şi tropot de copite până la Saloon, cel mai mare restaurant din oraş. Avea optzeci de mese a câte 5 – 6 persoane, şi fiecare masă avea chelnerul ei, valuri de vin şi de mâncăruri şi de bună dispoziţie americană. O orchestră cânta muzică country. Dirijorul orchestrei era chiar primarul oraşului. Întrucât ziarista mea era o persoană de vază în oraş, am stat la masă chiar cu familia primarului.

La un moment dat, vine o doamnă la masa noastră şi îmi spune că mă ştie foarte bine din liceu, deşi eram cu două clase mai mare decât ea. O informez că n-am făcut liceul în Arizona. Imposibil! Mă cunoaşte perfect şi m-a văzut la toate serbările şcolare. Ştie şi cine erau colegele mele. Cu neputinţă s-o conving. Aproape că mă convinge ea pe mine că nu am făcut şcoala la Liceul Sturza-Cantacuzino din Roman, ci la Liceul din Phoenix.

Am observat şi eu că în miriadele, miliardele de fizionomii umane au existat totuşi unele tipare. Întâlneşti câte un facies care seamănă perfect cu mutra cuiva aflat la mii de kilometri depărtare.

Sau poate că respectiva doamnă phoenixiană mă întâlnise într-adevăr într-o viaţă anterioară. Cine ştie?

Macularea imaculatului meu taior

Madrid

Anii ’90 – zorii democraţiei. Excursie de grup în Spania. Nu-mi plac excursiile colective, organizate, cu ghid profesionist. Timp de două săptămâni trebuie să-ţi împarţi viaţa, masa, percepţiile, gusturile, aerul din autocar, extazele şi idiosincraziile cu patruzeci şi ceva de persoane străine, mai mult sau mai puţin agreabile, cu preocupări şi predilecţii diferite de ale tale, să-ţi însuşeşti spiritul gregar, să te supui unui program alcătuit de alţii, care corespunde sau nu deziderateloor tale turistice, şi să asculţi

întruna glasul tern al unui ghid care-ţi citeşte din caiet clişee seci geografico-sociale, copiate din manuale, despre locurile pe care urmează să le vezi, sau, în drumurile lungi, încearcă să-şi distreze turma cu anecdote răsuflate. Şi fiecare grup, indiferent de ţara pe care o vizitezi, conţine aceleaşi figuri caracteristice: cârcotaşii care protestează împotriva a orice, de la camerele de hotel repartizate la mâncărurile din restaurante şi la capriciile meteorologice; conştiincioşii care stau şi notează disciplinat tot ce explică ghidul, uitând de multe ori să privească cu ochii lor obiectivul în speţă; „deşteptul" care le ştie pe toate şi a mai văzut el „d-astea" şi-l completează întruna, enervant, pe ghid; cucoanele atrase magnetic de vitrine, aflate în competiţie de „achiziţii", pe care le compară, seara, cu invidie. Cele mai supărătoare sunt vizitele în muzee, care se fac într-un ritm vertiginos (pentru a putea bifa şi vizitarea celorlalte obiective din programul zilei), cu opriri doar în faţa capodoperelor ultracunoscute şi cu ignorarea „din mers" a unor perioade întregi de istorie a artei.

Prefacerile economice din perioada de tranziţie făcuseră aproape imposibile excursiile individuale, aşa încât am preferat să vizităm Spania „cu turma". În prima zi de program, vizitarea muzeului Prado. Aveam la activ, stocate în sertăraşele sparte ale memoriei mele, vizite lungi, aprofundate, la Ermitaj, Luvru, Vatican, Uffizi, Guggenheim şi altele, dar Prado îmi lipsea din genealogia muzeală care-mi satisfăcea orgoliul şi snobismul.

Incursiunea de grup la Prado s-a produs în obişnuitul ritm alert, cu popasuri mai lungi doar în sălile Goya – în special în faţa tabloului *Maya desnuda* (pozele cu femei goale fac rating, se ştie) – şi El Greco. După vreo două ore, vizita se terminase şi grupul se îndrepta spre alt obiectiv. Soţul meu şi cu mine ne-am despărţit de grup şi am rămas în muzeu până la ora închiderii. După care, cu ochii şi

sufletele încărcate de frumos, am pornit-o încet, în amurgul înmiresmat al unei zile de primăvară târzie, pe un bulevard spaţios, cu gândul să ne întoarcem cu un taxi la hotel. Bulevardul era mărginit de copaci bătrâni, exotici, o specie necunoscută nouă, cu ciorchini de flori galbene. Eu purtam un costum taior alb ca zăpada (proaspăt scos de la curăţătoria „Nufărul”). În timp ce ne plimbam lasciv în blânda înserare, simt că cineva mă bate pe umăr. Mă întorc şi văd o femeie măruntă, cu o figură vag mongoloidă care-mi face semn să mă uit îndărătul meu. Privesc peste umăr şi văd cu oroare că splendidul meu taior imaculat era stropit tot cu pete de culoarea muştarului. Femeia, care era clar că nu vorbea limba spaniolă, îmi sugerează prin gesturi că petele provin de la eflorescenţele galbene ale copacilor. Înnebunită de macularea imaculatului meu taior, nu m-am gândit nicio clipă la aberaţia că ar fi căzut doar pe spatele meu o ploaie de flori, fără să simt. Femeia, foarte îndatoritoare, scoate din poşeta ei un pachet de şerveţele umede, ciudat aflate la îndemână, şi se oferă să-mi şteargă petele încă proaspete. Îşi aruncă poşeta pe trotuar, îmi face semn să-mi las şi eu poşeta pe jos şi să-mi scot taiorul ca să mi-l şteargă. Îi face semn şi soţului meu să-şi lase jos aparatul de filmat, ca s-o ajute să-mi ţină taiorul. Numai că, din fericire, soţului meu ar fi trebuit să-i înfigi un pistol în tâmplă ca să-l determini să se separe o clipă de camera de filmat. Eu însă, ca o gâscă provincială speriată, mi-am trântit poşeta pe jos şi am dezbrăcat taiorul. Totul s-a petrecut într-o frântură de secundă: mi-a fluturat taiorul în faţa ochilor, orbindu-mă, apoi l-a aruncat pe trotuar. Când m-am dezmeticit, dispăruseră, ca prin vrajă, şi ea, şi poşeta ei, şi poşeta mea. Probabil că avusese un complice care luase lucrurile şi apoi s-au făcut amândoi nevăzuţi printre copaci.

În poşetă erau paşaportul meu şi al soţului meu

(spuneam că în poşeta mea cu două fermoare stă totul mai în siguranţă) şi 1500 de dolari, adică toată averea familiei Ralian din acel moment. Ca o ţoapă balcanică, înzestrată cu o mentalitate foarte apropiată de cea a cucoanelor din grup pe care le dispreţuiam, m-am gândit să fac şi eu o dată cumpărături în străinătate. În toate călătoriile de dinainte de 1989 nu-mi ajunseseră niciodată banii şi pentru cumpărături (ci doar pentru câteva cărţi şi discuri). Acum, putusem să cumpăr dolari la Bucureşti, liber, după pofta inimii – adică după dimensiunile buzunarului –, şi îmi propusesem să fac unele investiţii vestimentare. Cum să trec prin Córdoba şi să nu-mi iau o geantă şi pantofi din piele de Córdoba? Cum să nu-mi cumpăr ceramică de Toledo, pe care urma să-l vizitez?

Disperaţi, ne-am adresat unor poliţişti, care nu vorbeau nicio limbă străină şi cărora le-am explicat mai mult prin gesturi ce s-a întâmplat. Ne-au dus cu maşina la o secţie de poliţie ca să dăm o declaraţie. Nici la poliţie nu vorbea nimeni vreo limbă străină. A trebuit să aşteptăm aproape două ore, într-o hală mare, împreună cu o serie de delincvenţi culeşi de pe stradă, până când, în sfârşit, au reuşit să aducă un translator de limbă engleză. După ce am terminat cu declaraţiile şi am aflat că Madridul era invadat de imigranţi surinamezi care trăiau din furturi şi că trucul cu un spray care îţi pătează spatele era bine cunoscut, cum nu mai aveam niciun ban de autobuz, am fost conduşi la hotel cu duba poliţiei. Şi îmi amintesc că priveam tot timpul pe ferestruica zăbrelită a dubei, ca să văd *Madrid by night*. În noaptea aceea am mâncat doar un pacheţel de ciocolată pe care-l mai aveam în valiză.

A doua zi, ghidul a povestit întregului grup din autocar păţania noastră. Nu ne puteam întoarce în ţară, pentru că nu mai aveam paşapoarte, iar biletele de întoarcere, deţinute de ghid, erau pentru o anumită dată.

În afară de paşapoarte şi de bani, mai avusesem în poşetă ochelarii (în toată excursia nu am mai putut citi un rând), pieptenele şi fardurile mele.

La iniţiativa ghidului s-a organizat o chetă pentru noi doi şi toate cele douăzeci şi ceva de familii participante (cu tot cu cârcotaşi şi conştiincioşi şi etc.) au contribuit cu câte cinci şi unii chiar cu câte zece dolari ca să avem ce mânca. Situaţia era teribil de frustrantă pentru noi, fiindcă oamenii nu ne cunoşteau şi puteau crede că suntem nişte escroci care vor să călătorească gratis. Soţul meu a făcut o listă cu numele, adresele, numerele de telefon şi sumele date de fiecare şi, cum ne-am întors la Bucureşti, ne-am împrumutat şi în aceeaşi zi am returnat fiecăruia, în bani româneşti, echivalentul sumelor donate.

Eram înconjuraţi de o compasiune umilitoare şi eram nevoită să mă pretez la un gest pe care-l detest la alţii: la micul dejun, care era inclus în bilet, făceam şi strângeam într-o sacoşă sandviciuri care să ne ajungă pe toată ziua. Din cumpărăturile visate, m-am rezumat la un pieptene, ca să nu umblu ciufulită, şi la un ruj, ca să nu arăt lividă. (Cochetăria mai presus de orice.) Şi aşa, cu buzunarele şi stomacurile aproape goale, am căscat ochii la somptuosul Escorial, la incredibila, fascinanta artă şi arhitectură maură din Granada şi Alhambra, la monumentalele catedrale gotice şi renascentiste din Madrid, Barcelona şi medievalul Toledo, la muzeul El Greco din Toledo, la un recital de chitară clasică, cu mult Albéniz, Villa-Lobos şi Piazzola, în superbul auditoriu „Pablo Casals” din Barcelona, la senzualele dansuri flamenco, unde toţi balerinii par nişte toreadori cambraţi şi cabraţi, care înfruntă taurine în călduri, cu fuste ample, evantaie şi castaniete.

Înainte de întoarcere ne-am prezentat la Ambasada Română din Madrid. Ambasador era Darie Novăceanu,

care mă cunoştea bine. După o zdravănă mustrare pentru imbecilitatea mea, ni s-au dat nişte adeverinţe care au ţinut loc de paşaport.

Şi ex-imaculatul meu taior nu şi-a mai revenit niciodată.

Lugano, via Paradiso

În anii ’90, în siajul evenimentelor din decembrie 1989, adică în zorii democraţiei, când românii se treziseră, încă mahmuri, din lungul somn socialist, am fost invitaţi, eu şi soţul meu, de directorul postului de radio din Lugano, în Elveţia italiană. Directorul postului de radio făcuse o vizită la Radiodifuziunea Română, unde lucra soţul meu, se cunoscuseră, se împrieteniseră, ceea ce s-a lăsat cu o invitaţie la Lugano pentru un interviu-reportaj cu tema tranziţiei de la socialism la democraţie în România. Generosul director, Flavio Zanetti, ne-a oferit o vizită de câteva zile în paradiziacul, renascentistul Lugano. Absolut de neuitat a fost călătoria, din germanicul Zürich, unde am făcut prima escală, către italienescul canton Ticino. Pe ferestrele trenului, în dreapta şi în stânga, se desfăşurau pliante lungi de idilice cărţi poştale ilustrate; o frumuseţe ireală, retuşată parcă de mâna artistică a unui fotograf de „cartoline”. Pajişti mătăsoase, de un verde smaraldin, pe care păşteau vaci, placide, mănoase şi lăptoase, made in *Switzerland*, rude, probabil, cu tandra vacă mov, animatoarea ciocolatei Milka. Spinări domoale de dealuri, lenevos tolănite la soare. Cătune şi orăşele miniaturale, viu colorate, adunate ordonat şi disciplinat la poale de deal sau căţărându-se timid, ca nişte alpinişti începători, pe câinele uşor povârnite. Turle de biserici ţâşnind semeţe dintre acoperişuri şi, ici, colo, inerentele *chalet*-uri, cu obloane crestate cu inimioare şi acoperişuri cu muchii ascuţite. Şi lacuri, coliere de lacuri din safir cu irizări verzui-azurii, împodobind grumazul graţios al elegantei

Madame la Suisse. Şi pe lacuri, pentru ca irealitatea să fie şi mai ireală, lebede, unduioase, sinuoase, plutind răzleţ, aşteptând parcă să se prindă, sub melodioase acorduri ceaikovskiene, în *pas de deux*, *pas de trois*; păstrându-şi, sfidător, graţia de balerine desuete, alături de lebedele motorizate – iahturile la fel de albe şi de aeriene. Peisajul alunecă, treptat, de la gingăşie feminină la virilitate impozantă, maiestuoasă – ne apropiem de tunelul Saint Gothard, simbol naţional al Elveţiei – Alpii! Iată-i giganţi, trufaşi, scânteind diamantin, zimţuiţi, înşirându-se în coloane, unul lângă altul, unii în spatele altora, întrecându-se în a-şi sumeţi frunţile olimpiene. Şi oglindindu-se, narcisiac, în apele de cleştar prosternate la picioarele lor. *Où sont les neiges d'antan*? Iată-le, intacte. Cuibărite printre creneluri, pe meterezele Alpilor. Elveţia nu risipeşte nimic, tezaurizează totul! Aici, timpul, speriat de atâta stabilitate, nu se încumetă să altereze. Trenul silenţios pare să respecte încremenirea mută a naturii. Curând, apoteoza Alpilor păleşte îndărătul trenului, se mistuie dincolo de tunelurile tenebroase ce străpung carnea de alabastru a munţilor… Bagheta magicianului scoate din pălărie o altă Elveţie… O explozie mediteraneeană de vegetaţie abundentă, foi lătăreţe despicate ca palma mâinii cu degetele răsfirate, trunchiuri solzoase şi firea se de palmieri şi cocotieri, boschete înflorite, plesnind de atâta purpuriu, cărămiziu, albastru de sineală. Ticino, mica Italie a Elveţiei, cantonul cel mai sudic. Culoare, pulsaţie, melodie. Numele localităţilor se succedă în rezonanţe sonore, ca o arie de Puccini: Bellinzona, Locarno, Lugano…

Când prietenul nostru, care ne-a întâmpinat, îi comunică şoferului de taxi numele străzii pe care e hotelul, am o uşoară tresărire: via Paradiso. Oare Dante ne-ar fi repartizat vreodată în „Paradiso”? Şi chiar dacă ar fi făcut-

o, l-am fi pierdut de mult.

Hotelul „Splendide Royal”, unul dintre monumentele Paradisului, se înalţă printre palmieri, cu demnitate de străbunică înveşmântată în dantele vechi cu parfum de mosc. Saloane elegante, cu plante exotice, covoare moi, mobilă rococo, frize cu ghirlande de trandafiraşi roz şi amoraşi durdulii.

În restaurantul somptuos, un pianist răspândeşte acorduri delicate, nostalgice, de muzică retro, romanţe clasice, sonatine. Cum în prima seară masa noastră s-a nimerit lângă pian, îl întreb dacă cunoaşte melodia mea preferată din acei ani: *Strangers in the Night*. O cunoaşte şi, de atunci, de câte ori intram în restaurant, prânz sau seara, mă învăluia în *Strangers in the Night* (îmi cântă şi acum în cap, în timp ce scriu).

Faleza Paradisului de-a lungul lacului Lugano. Lacul imens pe muchia căruia se curbează oraşul ca o semilună: hoteluri elegante, clădiri cu arhitectură stabilă, trainică, de „sfârşit de secol”, parcuri nesfârşite, muiate în bronzul şi arama toamnei, arbuşti ruginii, înclinându-se peste lac în reverenţe de cadril, flori încă viu colorate, parcă strident fardate pentru a ascunde începutul de fanare dintre cele două vârste. Din trupul lacului se ridică doi mameloni de stâncă, perfect rotunjiţi, simetrici, armonios distanţaţi. În sus şi-n jos, spre şi dinspre mameloni, cutiuţe roşii de funicular, care dansează pe cabluri, asemenea unor coleoptere lăcuite.

Lugano oraşul. Curăţenie inconfundabilă elveţiană, aseptică… Elveţia pare spălată cu vată şi spirt, apoi temeinic lustruită.

Întoarcere în timp… Catedrala San Lorenzo, capodoperă renascentistă, dominând oraşul de pe creasta unei străduţe înguste, în pantă abruptă, tăiată de trepte tocite.

Interviul în studioul radio local, în direct. Cum eu vorbesc curent italiana, traduc şi răspunsurile soţului meu. Sunt emoţionată, abia de reuşesc să vorbesc. Întrebări, aceleaşi întrebări convenţionale despre viaţa, privaţiunile, persecuţiile, spaimele de sub regimul comunist. Răspunsurile le ştiu pe de rost – le-am dat şi în Anglia, şi în America. De astă dată însă, vorbesc despre ceva în plus – sintagma „rezistenţa prin cultură” nu se inventase încă, dar le vorbesc despre Doina Cornea, Paul Goma, Dorin Tudoran, Mircea Dinescu, aresturi la domiciliu, exiluri, proteste, scrisori, Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca, Europa Liberă. Şi speranţele, încă în faşă, de viaţă nouă, de noi forme de „libertate, egalitate, fraternitate”. Ne găseam încă în faza idealistă, antemineriade, când credeam în miracole şi în transformări radicale survenite peste noapte. Răspunsurile noastre erau împănate cu muzică românească, din rapsodiile lui George Enescu.

A doua zi, două fotografii oribile, a mea şi a soţului meu, în ziarul local, şi reproducerea, aproximativă, a celor spuse – oricum într-o italiană mai spontană şi mai literară decât cea care îmi ieşise de pe buze.

Urmează plonjon în muzee, sacra datorie, condiţia *sine qua non* a turistului. Prindem şi un eveniment cultural luganez: o expoziţie itinerantă, amplă panoramă a mişcării artistice cuprinse între sfârşitul secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX, cunoscută în general sub denumirea *Art Nouveau*. Pictură, sculptură, afiş, mobilă, fotografie, machete arhitectonice. Un *bric-à-brac* hibrid, dar frumos, menit să satisfacă gusturile opulenţei burgheze de la cotitura secolului şi care-ţi infuzează amintiri ale multor interioare şi case cunoscute într-o copilărie de mult apusă.

Un alt muzeu – muzeul deschis al oraşului Lugano cuprins de înserare –, muzeul fără ziduri la care visa

Malraux. Turla catedralei străluceşte aurită de razele unui reflector; copacii de pe faleză continuă să facă reverenţe lacului. Cei doi mameloni sunt învăluiţi într-o aură de mister; în apele noptatice se scaldă luminile multicolore, tremurătoare, ale hotelurilor; pe alei, trecători singuratici, poate perechi de îndrăgostiţi cuminţi, prea cuminţi. Elveţia se pregăteşte să se ducă la culcare. Somnul liniştit al unei ţări pe al cărei trup de femeie frumoasă şi sănătoasă războaiele n-au lăsat cicatrici, n-au implântat răni. O oază de calm, de statornicie, de trăinicie, de paşnică neutralitate într-o Europă zgâlţâită şi zbuciumată de cele mai felurite seisme, anxietăţi şi incertitudini.

Plecăm din „Paradiso”, deşi neizgoniţi, dar cu gândul „Ce bine că există şi o Elveţie!”

Secvenţe

Când am pornit la drum cu povestea călătoriilor mele prin străinătăţi, am ţinut să avertizez că am o memorie lacunară şi că mi s-au întipărit în ţinerea de minte în special acele aspecte, episoade şi privelişti legate de o întâmplare, adică cele cu o tramă, cu caracter epic. Nu am descris numeroasele şi bogatele vizite prin marile muzee ale lumii, prin palate şi castele, nu am descris piramidele, mormintele, mumiile şi tezaurele arheologice egiptene din Valea Regilor sau templele şi statuile din Luxor, nu am descris Acropole, Partenonul, cariatidele, fântânile din Versailles, Capela Sixtină sau ruinele vechii Rome, pentru că nu am urmărit să fac un ghid de voiaj. Şi totuşi, acum, când închid ochii, îmi apar, pe ecranul pleoapelor, în memoria retinei, imagini, secvenţe, frânturi, ca într-o lanternă magică, apariţii care se alungă unele pe altele sau se cheamă unele pe altele prin tainice asocieri. Ca şi în înşirarea amintirilor, nu am urmărit nicio ordine spaţială sau temporală; dimpotrivă, am procedat la o postmodernistă ignorare şi răsturnare a firului cronologic

(pre şi post „eliberarea de sub jugul comunist”). Voi încerca să captez, să fixez şi aceste străfulgerări, aşa cum îmi revin în minte.

Capri – Grotta Azzurra. Ai impresia că o bucată de cer s-a desprins, a căzut în mare ca un meteorit şi s-a adăpostit sub bolta unei uriaşe stânci arcuite. Totul e albastru: tavanul şi pereţii interiori ai grotei, stalactite şi stalagmite albastre, podeaua de apă pe care te plimbă un luntraş (care nu e Caron) cu o bărcuţă e sinilie.

Grota Postojna (prin asociaţie) pe Coasta Dalmată, în fosta Iugoslavie.

De astă dată o grotă uriaşă, ca un palat, cu mai multe săli, prin centrul căreia curge un râu înconjurat de poduri pe care te plimbi – o grotă iluminată electric, cu stalactite şi stalagmite groase ca nişte coloane, în culori mirifice.

Coasta Dalmată a Mării Adriatice – marea cea mai verde şi mai cristalină din câte mări am văzut. Priveliştea e incredibilă: munţi care izbucnesc, cresc direct din mare – fenomen pe care aveam să-l întâlnesc şi în Grecia, şi în Italia –, un relief sălbatic, străpuns de cascade, izvoare, o vegetaţie de junglă montană, munţi dantelaţi, zimţuiţi, crenelaţi, munţi în mare sau paraleli cu marea, totul e element primar: piatră, apă, pădure. Şi oraşe pline de vestigii romane: Dubrovnik – înconjurat de vechile ziduri de incintă, pe care te plimbi de jur-împrejurul oraşului, Split – cu palatul împăratului Diocleţian. Te întrebi: cum de-au ieşit croaţii atât de slavi, când au crescut printre atâtea vestigii romane?

Coasta Amalfitană – soră bună cu Coasta Dalmată, numai că aici, în Italia, natura sălbatică şi dezordonată a fost disciplinată şi cuminţită de mâna omului, tăiată în autostrăzi largi, scăldate în soare, care intermediază între munte şi mare. Positano, orăşelul în care am petrecut o noapte, se caţără temerar pe munte, gata parcă să se

prăvălească în mare. În pensiunea la care am tras, peretele din fund era stâncă brută, uşor şlefuită. Dimineaţa am luat micul dejun pe o lespede de stâncă, înconjurată de o balustradă în chip de balcon şi suspendată direct peste Adriatica stropită cu paiete de soare.

Înlănţuirea de idei, asocierile mă trag îndărăt în ţară, spre un incident trist. Eram bună prietenă şi colegă de facultate cu Sorana, soţia inginerului martir Gheorghe Ursu – Babu, cum îi spuneam noi. Sorana era mereu îngrijorată de nesăbuinţele lui politice. La un moment dat, Babu a făcut o excursie în Italia – posibil prima lui ieşire din ţară. La întoarcere, părea să fi suferit o adâncă transformare: arăta ca un om năuc, care se rătăcise printre creuzetele unui alchimist. Într-o zi, curând după întoarcerea din excursie, Sorana observă că Babu stă îndelung în baie, de unde se aud nişte sunete ciudate. Intră după el şi-l găseşte aşezat pe closet, scuturat de o criză de plâns şi repetând întruna „Vreau să fiu pescar la Amalfi, vreau să fiu pescar la Amalfi!”

Cascada Niagara (spre ruşinea mea de anglistă, până am ajuns acolo nu am ştiut că se pronunţă *Naiagra*). De la o depărtare de peste 50 de metri i se aude vuietul, cu totul deosebit de cel al mării, de la 20 de metri te plesnesc stropii; de mai aproape te înnebuneşte: un gigantic zid de apă, care-şi prăvăleşte asurzitor troienele de stropi şi spumă şi aburi de la înălţimea unui bloc de 17 etaje… Dacă vrei să o priveşti de pe podurile care o înconjoară, ţi se dă să îmbraci o manta din plastic galben, altfel te face ciuciulete. Imensitatea de ape e împărţită în două braţe, care cuprind între ele o insulă: Goat Island – Insula Caprei, scăldată de un râu. În faţa unei asemenea uriaşe izbucniri de forţă a naturii, tu, omul, simţi cât eşti de mic.

Monte Carlo – o altă cascadă, o cascadă de artificii. Spectacol nocturn de artificii, la ţărmul Mediteranei.

Spectatorii stăteau la măsuţe pe mal, artificiile explodau dintr-un vapor aflat în larg. Da, cascade de steluţe multicolore, jerbe, coroane, roţi, dragoni, stele mari conturate din steluţe, totul izbucnind din mare, în ţâşniri scânteietoare, şi căzând înapoi în mare, murind înecate în apele îmbătate de atâta culoare, în care se reflecta întreaga efemeră măreţie. Mediterana luase foc.

Tot Monte Carlo. Concertul de deschidere a stagiunii Filarmonicii din Monte Carlo, în maiestuosul, somptuosul auditoriu „Princesse Grace”. Solist: Radu Lupu, cu *Imperialul* de Beethoven. Instinctul ziaristic, mereu alert, al soţului meu îl împinge la un interviu. Radu Lupu, ştiut că nu dă interviuri; de astă dată se îmblânzeşte în faţa a doi români. Ne invită la concert şi la recitalul de sonate de a doua zi... Să-l asculţi pe Radu Lupu cântând dumnezeieşte Beethoven, la Monte Carlo, în sala *vieux genre* în care răzbesc unde de parfum din superbul parc ce-o înconjoară, e una din clipele rare pentru care merită să trăieşti.

La *Menton*, pe Coasta de Azur, am petrecut două săptămâni în casa de vacanţă a unui prieten al nostru din Italia. Şi s-a întâmplat ca în acest interval să aibă loc un festival internaţional de muzică clasică. În aer liber, pe esplanada foarte spaţioasă din faţa catedralei cocoţate pe un deal, până la care urcai 32 de trepte din piatră, late, acoperite de muşchi. Şi am urcat, seară de seară (pe atunci puteam), şi i-am ascultat (fac apel la memoria urechilor) pe Georges Prêtre dirijând *Trilogia romană* a lui Respighi, pe Repin în *Concertul pentru vioară* de Mendelssohn Bartholdi şi pe mulţi alţii. Să asculţi muzică clasică sub cerul înstelat, în faţa unei catedrale gotice cu toate vitraliile iluminate, pe o creastă de deal, cu marea noptatică clipocindu-i somnoros la poale, cu bărcuţe pescăreşti lunecând graţios pe valuri, e... nu-i nevoie să

mai spun cum e.

Plimbare cu vaporul pe Tamisa, pe lângă toate emblemele Londrei, Turnul Londrei, Podul Londrei, Catedrala St. Paul, Teatrul Naţional, până în Greenwich, de unde izvorăşte timpul, ba nu timpul, numai orele…

Plimbare cu vaporaşul pe Sena, *sous les ponts de Paris*.

Plimbare cu vaporul pe Rin, pe lângă castelele teutone ascunse în păduri, în timp ce o voce adâncă de actor recită grav *Lorelei*.

Plimbare cu gondola pe Canale Grande, printre palatele Veneţiei, pe lângă Piaţa San Marco. Pentru perfecta întregire a clişeului, am cerut gondolierului să ne cânte *O*, *sole mi-o* sau *Santa Lucia*. Ghinion, am nimerit un gondolier afon.

Plimbare cu vaporaşul pe canalele din Amsterdam, pe lângă marea piaţă de flori, pe lângă Rijksmuseum, pe lângă fantasticul muzeu Van Gogh, printre casele înalte şi înguste, lipite între ele, cu frontoanele acelea triunghiulare, specifice, ca nişte jocuri de cuburi.

Pompei, oraşul pietrificat, cu locuitori împietriţi pe veci în cele mai cotidiene poziţii şi atitudini: o mamă cu un prunc în braţe, doi tineri îmbrăţişaţi, fete, băieţi, copii prefăcuţi în stane de piatră, mişcări încremenite, braţe implorator înălţate, rămase în eternă implorare. Locuinţe admirabil conservate, decorate cu picturi cu coloritul menţinut. Am cumpărat o reproducere a unei picturi murale, o *Primavera* care-l anunţă pe Botticelli. Picturi obscene în fostele lupanare, în care Vezuviul a împietrit până şi viciul. Toţi morţii par mult mai vii, mai naturali decât supra-împodobitele mumii egiptene. Un univers al zombilor, care aşteaptă, parcă, să fie reanimaţi. Un zombi perfect e paznicul-ghid care ne conduce. Prieten bun cu toate cadavrele împietrite. Le ştie (sau le inventează)

poveştile, le vorbeşte, îi anunţă că au vizitatori, le-a pus nume, le duce, pe rând, buchete de flori de câmp. Mortul acesta viu mă sperie mult mai tare decât morţii morţi.

Santorini, un fel de Pompei al Greciei. Prăbuşit în mare cu o mie de ani înainte de erupţia vulcanică pompeiană. A fost dezgropat numai oraşul, fără locuitori. Extraordinare descoperiri arheologice ale unei civilizaţii avansate. Casele de piatră cu reţele de canalizare. Uşor de reconstituit, în imaginaţie, topografia oraşului, a caselor. Grecii susţin că ar fi fost legendara Atlantida. Dar dacă se numea Atlantida de ce s-a scufundat în Marea Egee, şi nu în Atlantic?

Oracolul din Delfi. Cel mai spectaculos apus de soare pe care l-am văzut vreodată. Templul, coloanele par incendiate. Pe cer pare să se fi comis o crimă, e scăldat în sânge. Sau în văpăi, sau în rubine. Copacii verzi se profilează pe fundalul de purpură. Şi oracolul e impasibil, indiferent, blazat. A văzut multe la viaţa lui. Îmi aduc aminte de povestea cunoscută pe care mi-o istorisea mama. Ostaşul care înainte de bătălie întreabă oracolul dacă va scăpa cu viaţă. Răspunsul clasic: „Duce-te-vei, întoarce-te-vei, nu vei muri!” Şi dacă nu se mai întoarce, oracolul viclean schimbă doar poziţia virgulei: „Duce-te-vei, întoarce-te-vei nu, vei muri! Ce bine ştia româneşte şmecherul de oracol!

Alt romantic asfinţit. La Istanbul, sus în Turnul Galata, deasupra Bosforului poleit de razele roşietice, cu minaretele şi cupolele moscheilor profilându-se întunecat pe cerul scânteietor. E întâi mai, ziua căsătoriei noastre, şi în acest decor de feerie orientală soţul meu îmi trece pe deget inelul de argint al celor 25 de ani de căsnicie.

Întâmplări haioase de peste mări şi ţări

Haioase acum, în retrospectivă, distilate prin alambicul memoriei, dar la vremea când s-au petrecut mă

îndoiesc că le-am sesizat nota umoristică. Cel puţin unora dintre ele.

Unul dintre aspectele cele mai problematice care ni se iveau în călătorii era cel al cazării: „unde dormim la noapte?” De obicei luam bilete de tren în circuit şi ne opream câte două, trei zile în ce oraş ni se năzărea. În toate gările din Occident existau agenţii turistice care îţi furnizau camere de hotel sau de pensiuni particulare. Noi însă nu ne puteam permite să apelăm la aceste agenţii, întrucât camerele, plus comisionul, erau prea scumpe pentru bugetul nostru. Aşa încât, de câte ori coboram într-un oraş, eu rămâneam în gară cu bagajele şi soţul meu se ducea în „prospecţiune”, să găsească un hotel ieftin, întrebând din om în om. Peste zi îmi plăcea să intru în holul marilor hoteluri, Hilton, Sheraton, să mă cufund în braţele voluptuoase ale unui fotoliu elegant, să fumez o ţigară şi să privesc luxul prin ceaţa fumului. Noaptea însă, ne refugiam în cele mai sordide hoteluri.

Odată, la München, într-un astfel de hotel, pe la miezul nopţii am auzit nişte bubuieli puternice, cu pumnul în uşă, şi o voce de bărbat beat a început să profereze o ploaie de insulte (de genul feminin) şi de ameninţări. Ne-am dat seama că era un bărbat părăsit de o amantă, care locuise câteva zile în camera în care ne găseam noi acum. Când soţul meu a încercat să-i explice, prin uşă, că suntem nişte străini care veniseră în seara aceea, a fost convins că soţul meu e amantul amantei lui şi l-a ameninţat că-l omoară. Până la urmă, recepţionerul a adus un poliţist şi aşa s-au rezolvat lucrurile, după ce-am fost înjurată şi insultată de mama focului.

Cea mai nostimă păţanie am avut-o la Florenţa. Cineva de pe stradă i-a indicat soţului meu adresa unui hotel foarte ieftin. Mi s-a părut ciudat că recepţionerul ne-a întrebat dacă vrem camera pe toată noaptea. Mi-am spus

că ăsta-i tâmpit şi crede că o să plecăm la trei noaptea să vizităm oraşul. În drum spre camera noastră am trecut printr-un salon în care o doamnă mai vârstnică, înconjurată de patru fete tinere şi frumuşele se uitau absorbite la un film la televizor. Soţul meu, un sentimental incorigibil, mi-a spus: „Ai văzut ce frumoasă scenă de familie? O bunică cu nepoatele urmăresc împreună un film”. Mai târziu, soţul meu a coborât să cumpere ceva de mâncare şi s-a întors cu o caserolă cu spaghetti şi cu o mutră lungă de un cot. În salon găsise „nepoatele” în furou sau în ţinute foarte sumare, bând şi giugiulindu-se cu nişte bărbaţi sub ochii aprobatori ai „bunicii”... Nimeriserăm la un hotel care închiria camere cu ora, un soi de casă de toleranţă. A doua zi de dimineaţă, ne-am lăsat bagajele în hol şi, înainte de a căuta o altă cameră, ne-am dus să ne clătim ochii şi sufletele cu Capela Medici şi cu ansamblul Ziua, Noaptea, Amurgul şi Aurora al lui Michelangelo.

Istanbul. Stau, cu bagajele, pe o bancă din faţa gării şi-l aştept pe soţul meu, care caută un hotel. Se opreşte în faţa mea un taxi. Taximetristul mă întreabă într-o engleză stâlcită dacă vreau o cameră sau dacă vreau să fac turul oraşului. Îi explic că-mi aştept soţul. După zece minute, apare din nou taxiul, taximetristul coboară, îmi oferă, galant, un ciubuc lung de zahăr, cu dungi şerpuitoare multicolore (probabil arma infailibilă a seducţiei sau, poate, un simbol falic?), şi un bileţel cu numerele lui de telefon şi îmi spune că dacă soţul meu nu mai vine îmi dă el o cameră şi un tur gratuit al oraşului. Îi mulţumesc şi-l asigur că dacă m-a părăsit soţul o să apelez la serviciile lui.

Uite-aşa aş fi putut să-mi asigur un viitor la Istanbul, başca un tur gratuit al oraşului.

Revelion pe un vapor pe Nil. Suntem în plină croazieră. Membrii echipajului – musulmani cu toţii – se străduiesc să organizeze revelionul pentru pasageri – toţi

europeni. Ni se oferă tuturor costume arăbeşti şi un machieur special ne machiază pe noi, femeile. Iată-ne pe mine în văluri albe, acoperită până la ochi, şi pe soţul meu într-un caftan lung şi cu un fel de burnuz pe cap, dansând pe o muzică de dans arăbească. La masa de revelion ni se servesc mâncăruri specifice arăbeşti. Multe condimente, mult sos, multă carne grasă, poate nu deosebit de proaspete. A doua zi, întâi ianuarie (printre palmierii de pe mal şi pe apele verzi, însorite ale Nilului), toţi sultanii şi toate cadânele de cu o seară înainte facem coadă la toalete şi ne ţinem de burtă (nu de râs, ci de crampe). Antagonism între mâncărurile arăbeşti şi stomacurile europeneşti. Noroc că vasul era dotat cu nişte picături făcătoare de minuni.

Paris, în metrou. În autobuzele şi metrourile pariziene e linişte şi disciplină. Spre deosebire de mijloacele de transport din Italia şi Spania, unde ginta latină e vocală şi zgomotoasă, la Paris e linişte deplină. Suntem aşezaţi pe o băncuţă în metrou. În faţa noastră sunt două scaune, spate în spate, pe care stau doi domni. La un moment dat, în liniştea neştirbită, se aude din faţa mea o voce baritonală rostind: „Cur la cur cu bucurie”. Izbucnesc în râs. Cei doi domni de pe scaunele siameze se alertează. Îi demascăm: sunt doi medici din Bucureşti veniţi la un congres. Până la urmă „bucuria” s-a împătrit, am coborât împreună şi am celebrat-o într-un bistrou.

Grecia. Ne aflăm pe o bancă, pe puntea unui vapor de agrement care ne duce pe o insulă. De pe banca din spatele nostru auzim vorbindu-se româneşte. Era o doamnă venită din România în vizită la o rudă sau la un prieten român stabilit în Grecia, pe care, în mod vădit, ţinea să-l impresioneze cu nefericirile ei. Îi înşira numai grozăvii, omoruri, torturi, închisori, schingiuiri, arestări peste arestări, foamete, frig, spaime, persecuţii… Aproape

că mă înfiora şi pe mine, care veneam de acolo. Aveam impresia că văd un apocaliptic amestec de fragmente din Goya, Hieronymus Bosch şi Käthe Koliwitz. Pentru că descria foarte plastic iadul în care urma să se întoarcă. M-am sfătuit în şoaptă cu soţul meu şi am decis să vorbim între noi franţuzeşte, mai ales la debarcare şi pe ţărm, ca să nu mai adăugăm o spaimă în plus sărmanei femei, să nu-şi dea seama că a fost auzită de nişte români necunoscuţi. Şi aşa am ajuns să fim şi francezi în Grecia.

Londra. Sunt invitată la cină acasă la simpaticul romancier Paul Bailey (cunoscut la noi prin traducerile simpaticului Marius Chivu). Cum locuieşte foarte departe de hotelul meu şi trebuie să schimb două autobuze, o pornesc din timp şi ajung prea devreme – ceea ce e foarte inelegant. Îl găsesc pe Paul Bailey încins cu un şorţ de bucătărie cadrilat şi cu mâna dreaptă ascunsă într-o uriaşă mănuşă de cuptor. Îmi spune că găteşte ceva special pentru mine: raţă sălbatică cu castane şi ananas. Mă invadează disperarea: eu nu ating carnea de raţă, nu mănânc nici aristocraticul *pâté de foie gras*, pentru că-i preparat din ficat de raţă îndopată. Am şi eu idiosincraziile mele, vorba aceea: idei puţine, dar fixe. Ce mă fac? Iată însă că, uneori, providenţa e cooperantă. Când încep să sosească ceilalţi invitaţi, apare o doamnă, critic muzical, cu un căţel caniş negru. Mă simt obligată să mângâi căţelul – toată viaţa, până l-am pierdut pe soţul meu, am avut câini de apartament – şi stăpâna lui mă avertizează că e nesociabil şi că în faţa persoanelor străine se zbârleşte agresiv. Dar când ne aşezăm la masă, spre stupoarea doamnei, căţelul nu se dezlipeşte de mine, stă lipit de piciorul meu ca un îndrăgostit şi mă priveşte în ochi. Secretul: l-am momit, agitând o bucată de carne pe sub masă, şi acum, strategic, când nu se uita nimeni la mine, îi strecuram, pe furiş, câte o îmbucătură, până mi-a ingerat

toată porţia. Când Paul m-a întrebat dacă mai vreau un supliment, l-am refuzat, dar îmi părea rău de căţel, el ar mai fi vrut.

Tot *Londra*. O doamnă de la centrul Great Britain mă invită la masă, la un restaurant grecesc din Soho, unde, îmi spune, se serveşte ceva, un fel de mâncare cum n-am mai mâncat niciodată în viaţa mea. Nu vrea să-mi spună ce e, ca să nu-mi strice surpriza: un fel cu totul special. La restaurant, îi şuşoteşte ceva chelnerului, apoi mă lasă în suspans. În sfârşit soseşte nemaimâncata mâncare: icre de crap taramá (mai prost preparate decât le fac eu acasă). Bineînţeles că m-am extaziat şi am asigurat-o că n-am mai mâncat aşa ceva. Trăiască minciunile convenţionale!

Şi acum, o întâmplare nu foarte hazoasă, mai curând tristă, dar grăitoare pentru paradoxurile firii omeneşti (şi porcine). În programul vizitei mele în Statele Unite era prevăzută şi o fermă, mai exact, o crescătorie de porci. Pe lângă Chicago. Când am ajuns acolo, am înţeles şi eu ce înseamnă supertehnicizarea, supermecanizarea. Era o crescătorie de zeci de porci, condusă de o singură familie: tată, mamă, un fiu şi o noră rusoaică, fugită din Uniunea Sovietică. Familia se numea Hemingway, dar nu avea în comun cu scriitorul decât vitalitatea debordantă. Locuiau într-o casă bătrânească, foarte îngrijită, cu pian, la care cânta muzică country doamna Hemingway. Ferma arăta ca dintr-un film SF. Porcii erau ţinuţi în nişte săli mari luminoase, bine aerisite, cu podele spălate automat, la intervale fixe, de nişte jeturi de apă şi apoi uscate de nişte curenţi de aer. Podelele erau în pantă şi porcii se jucau cu nişte mingi mari de popice, pe care le împingeau cu râtul în sus, după care mingile se rostogoleau imediat îndărăt. I-am văzut cu ochii mei jucând popice. Şi în aceste săli se difuza tot timpul muzică simfonică, în special Mozart şi Vivaldi. Mi s-a explicat că muzica îi relaxează şi le

frăgezeşte carnea. De altfel ştiu că şi plantelor de apartament le prieşte muzica. În birouri, ecrane mari de computer pe care erau afişate toate fluctuaţiile bursei internaţionale de porcine.

Mi s-a părut ciudat că nora, rusoaica, mă copleşea cu efuziuni de tandreţe slavă: mereu mă îmbrăţişa şi mă săruta. La început, am crezut că o face din milă, ştiind din proprie experienţă de unde vin. Mai târziu (am petrecut şi o noapte acolo), mi-am dat seama că, dimpotrivă, o făcea din nostalgie. Venind din România socialistă, aveam ceva din aerul de care fugise ea. Îi aminteam de „acasă", oricât de rău era acest „acasă". Se simţea mai apropiată de mine decât de americanii printre care trăia. Regăsea, cu nostalgie, în mine exact ceea ce o făcuse să fugă de acasă.

II
ÎNTÂLNIRI CU SCRIITORII

Întâlniri literare

I) *Europene*

Fireşte că, în numeroasele mele călătorii – atât turistice, cât şi oficiale –, am întâlnit felurite mostre din populaţia globului, mai interesante sau mai puţin interesante, care s-au instalat mai durabil sau mai trecător în memoria mea. Pe unele le-am şi prezentat: de la temperamentalele şi generoasele ghide din Dresda la directorul cu metamorfozări de atitudini de la British Council; de la hoaţa surinameză din Madrid la paznicul ţăcănit, transplantat în regnul morţii, din Pompei. O categorie specială o formează, însă, întâlnirile cu „personalităţi" din vizitele mele profesionale, oficiale.

În anul 1973 am fost invitată la Salzburg, la un Seminar de Literatură Americană Contemporană, seminar care se ţinea anual, cu invitaţi, scriitori şi traducători, din ţări europene. Salzburg e un orăşel austriac încântător, cu tentă medievală, dominat de un castel-cetate cu şanţuri de

apărare, donjoane, poduri mobile etc. construit pe un deal înalt, astfel încât e impunător şi vizibil din toate colţurile. Aşa cum Viena trăieşte în aura lui Johann Strauss, Salzburg e impregnat, îmbibat de Mozart: casa Mozart, muzeul Mozart, auditoriul Mozartaeum, festivalul anual Mozart, bomboanele Mozart (ah, ce dulce şi cremos a fost Mozart!).

Seminarul avea loc într-un palat, fosta reşedinţă a celebrului regizor Max Reinhardt, iniţiatorul festivalurilor de la Salzburg, palat înconjurat de un parc magnific. Programul seminarului se derula astfel: dimineaţa ţineau prelegeri (*lectures*) mari scriitori americani, invitaţi pe rând să ne vorbească despre operele lor şi ale congenerilor; după-amiaza, cursanţii, împărţiţi pe grupe conduse de câte un critic americanist, discutau operele despre care li se vorbise, citeau fragmente, făceau comentarii, dizertaţii etc., iar serile erau dedicate socializării internaţionale, în jurul a două butoaie uriaşe din care îţi turnai direct de la canea vin sau bere, după plac. Plus muzică şi dans şi altele. În cele trei săptămâni cât a ţinut seminarul, i-am ascultat vorbind pe scriitorii John Barth, William Gass, Barthelme, Thomas Pynchon, Robert Coover şi alte somităţi despre care până atunci nici nu auzisem. Tot atunci am aflat prima oară, cu oarecare indignare realist socialistă, ce înseamnă postmodernismul (nu înţelegeam care-i mesajul). Făceam parte dintr-o grupă de seminar condusă de Sergio Perosa, un americanist italian. În primele zile, la un seminar, am vrut să fac pe grozava şi, discutându-se despre procesul de creaţie literară, am început să turui ce învăţasem pe de rost la cursurile de învăţământ politic: „rolul scriitorului în educarea maselor pentru formarea unui om nou şi făurirea unei societăţi mai bune”... Am fost întreruptă brutal de o tânără spaniolă, siderată: „Cum aşa? Creaţia e un act

deliberat? Creatorul urmăreşte un scop? Creaţia nu-i o epifanie? Rodul unui dicteu extraneu?" A fost rândul meu să rămân siderată. Controversa a făcut înconjurul seminarului şi unii mă priveau zeflemitor. Am învăţat multe de atunci încoace.

În Anglia am fost de cinci ori, trimisă de Ministerul Culturii, de Uniunea Scriitorilor sub administraţia D.R. Popescu, invitată de British Council, de Centrul Marea Britanie-Europa de Est şi de Iris Murdoch, la Oxford şi la Londra. La Londra aveam doi vechi prieteni, prieteni de fond, de bază, de care mă ataşasem de prin anii '70, când veniseră pentru prima oară ca invitaţi în România: poetul Alan Brownjohn, pe atunci secretarul Asociaţiei Poeţilor Britanici, şi poeta, traducătoarea şi editoarea Brenda Walker. Amândoi reveniseră frecvent în România.

Alan Brownjohn, un poet sensibilo-cerebral, foarte subtil, foarte englezesc. I-am tradus, în două rânduri, câte o pagină de poezii în *România literară*. A fost inclus şi în antologia *Trei poeţi englezi*, în care l-a tradus Denisa Comănescu. Poezia sa cu o tentă narativă poartă note de discreţie şi fineţe caracteristice autorului, dar şi o aură de mister, de insolit, care lasă un *arrière goût* de melancolie.

Alan Brownjohn a scris şi romane (toţi poeţii au veleităţi de romancieri, şi viceversa, după cum actorii au veleităţi de regizori şi compozitorii de dirijori). Un roman publicat în 1990 a fost distins cu premiul „Author's Club" pentru cea mai bună proză de debut a anului. Cel de al doilea roman, cu acţiunea plasată în România socialistă văzută de un englez îndrăgostit de o româncă, a fost publicat şi la noi în traducerea Irinei Horea, în anul 1997, sub titlul *Umbre lungi*. Cu Alan făceam de obicei turul marilor librării londoneze (din care îmi cumpăra uneori câte o carte). M-a invitat şi însoţit la o semnificativă recepţie oferită de Book Poetry Society în vasta bibliotecă

a respectivei societăţi, pentru lansarea antologiei anuale a poeţilor contemporani englezi. Figuri proeminente ale liricii moderne britanice, ca Peter Porter sau Christopher Reid, şi-au citit versurile, după care, cu o febrilitate ce dezminte legenda flegmatismului englezesc, au dezbătut chestiuni de poezie, de critică, de editare. Alan continuă până azi (până mâine, când e duminică) să-mi dea un telefon în fiecare duminică – zi în care ştie că singurătatea mea e mai apăsătoare.

Brenda Walker e cea mai proteică şi mai vitală persoană pe care am cunoscut-o. Poetă (i-am tradus şi ei o serie de poezii în *România literară*, unde i-am publicat şi un medalion), pictoriţă remarcabilă, pianistă şi compozitoare de lieduri şi sonate, traducătoare prolifică, editoare, pe atunci directoarea editurii Forest Books, mamă a cinci copii şi bunică a noua nepoţi. În cei peste zece ani cât a funcţionat editura Forest Books a publicat, în traducerea ei (împreună cu un traducător brut român) şi în traducerea unor englezi românişti ca Peter Jay sau Ray MacGregor Hastie, un splendid volum Eminescu, onirizat de ilustraţiile lui Sabin Bălaşa, şi culegeri de versuri din Bacovia, Ştefan Augustin Doinaş, Marin Sorescu, Mircea Dinescu, o amplă şi foarte reuşită ediţie Lucian Blaga şi, *last but not least*, o bogată antologie de poezie contemporană românească, al cărei sumar începea, în ordine alfabetică, cu Ioan Alexandru şi sfârşea cu Nichita Stănescu, intitulată *An Anthology of Contemporary Romanian Poetry. Translated by Andrea Deletant and Brenda Walker* – Forest Books, London, 1981, o Antologie a Poetelor Române Contemporane (*Silent Voices*), o Antologie a Poeţilor Tineri dintr-o Românie Nouă şi multe altele.

Ca poetă, Brenda a publicat câteva volume din care transpare seducătoarea feminitate ascunsă îndărătul

vitalităţii ei frenetice şi al energiei efervescente.

Când i-a murit soţul şi şi-a vândut casă, Brenda s-a mutat la Bucureşti, afirmând că are mai mulţi prieteni în România decât în Anglia. După un sejur de opt ani la Bucureşti, s-a săturat şi s-a întors în Anglia. De atunci, în fiecare an, de ziua mea, comandă telefonic din Londra unei florării din Bucureşti să-mi trimită un superb buchet de flori. De curând, Brenda, în vârstă de 79 de ani şi, repet, bunică a noua nepoţi în toată firea, şi-a susţinut doctoratul în literatură engleză (după ce a lucrat luni de zile la teză). Am întrebat-o: – Doamnă doctor Walker, ce ai de gând să faci acum? Răspuns: – Să mă apuc de grădinărit.

Într-adevăr, mare-i grădina ta, Doamne.

Despre întâlnirea şi prietenia mea cu Iris Murdoch am tot vorbit. Ţin doar să povestesc o mică întâmplare elocventă. Iris mergea des cu mine prin cârciumioare, prin *pub*-uri, la un pahar de cherry. Într-o zi m-a dus la un *pub* irlandez, cu mese lungi şi bănci lungi de lemn, de o parte şi de alta a meselor. Pe banca din faţa noastră s-a aşezat, la un moment dat, un tânăr frumuşel, de vreo douăzeci şi ceva de ani, cu o mină cam melancolică. Iris, care de obicei nu era foarte volubilă, ci mai curând reticentă, a intrat imediat în vorbă cu el. A început să-i pună întrebări meşteşugite, incitante, a făcut o adevărată maieutică cu el şi l-a determinat să-şi povestească viaţa şi istoria unei iubiri nefericite. Mi-am dat seama că asta înseamnă documentare „pe viu”. Când i-am tradus romanul *Marea*, *marea*, am avut impresia că recunosc ecouri din spovedaniile tânărului.

Dar cea mai tulburătoare întâlnire din Anglia a fost cea cu Ted Hughes, poetul pentru care s-a sinucis Sylvia Plath, soţia lui, şi care merită o prezentare separată.

Poeta Fleur Adcock îmi povesteşte, într-un mic restaurant italienesc, deasupra unor râuri de spaghetti,

despre recenta ei traducere, un volum de versuri de Grete Tartler. Îşi aminteşte cu nostalgie de vizita la Bucureşti şi îmi oferă ultima ei culegere de versuri, *The Incident Book*... care începe cu o poezie, intitulată direct în româneşte: „Uniunea Scriitorilor”.

Pe ziaristul Anthony Bloomfield, pe care l-am cunoscut la seminarul din Salzburg şi căruia i-am tradus ulterior romanul *Răzbunarea*, îl reîntâlnesc la Brighton, pe malul unei mări nervoase, răscolite de valuri care se sparg violent de celebrele diguri ca nişte palate de cleştar, iar pe Martin Booth, poetul căruia Dinu Flămând i-a tradus la noi volumul de versuri *Polenul insidios* şi căruia Irina Horea avea să-i traducă un roman, îl vizitez în originala sa reşedinţă din satul Drayton, în Somerset; o casă clădită în urmă cu 350 de ani, cu ziduri groase ca de cetate şi cu scări strâmte de piatră, care-mi amintesc de scările din Castelul Bran, dar modern mobilată şi dotată cu toate gadgeturile posibile.

Întâlniri literare

II) *Americane*

Întâlnirile americane au fost oarecum mai dezamăgitoare decât cele din Anglia şi, oricum, mult mai puţin „poetice”. În bursa pe care am primit-o în 1986 din partea Departamentului de Stat al S.U.A., – cea în care am fost lăsată să mă descurc singură din oraş în oraş şi din aeroport în aeroport – se prevedeau atât întâlniri „academice” cu profesori universitari de literatură americană şi cu scriitori, cât şi vizite „private” în familii, menite să mă familiarizeze cu aspecte de viaţă, tipuri de mentalitate, de gândire, de preocupări şi de aspiraţii ale celor ce furnizează modelele personajelor din cărţile pe care le traduc.

Mărturisesc că această parte neoficială a vizitei mele a fost mai agreabilă decât cealaltă. În general, am întâlnit

în familiile americane o comunicativitate, o caldă şi spontană sociabilitate, o deschidere care te îmbrăţişează psihic, o lipsă de sofisticare – deopotrivă intelectuală, şi existenţială – care frizează nu atât simplismul, cât robusteţea şi sănătatea morală moştenite de la papá Whitman. Oamenii îmi ofereau mese îmbelşugate, îmi vorbeau despre copiii şi familia lor, despre problemele lor cotidiene, omeneşti. După cină, de multe ori ne uitam împreună la televizor, la nişte sitcomuri idioate la care ei se prăpădeau de râs sau la Animal Planet (mare noutate pentru mine). Vreo două, trei doamne m-au dus la bazaruri bisericeşti din cartier, unde se găseau lucruri frumoase, trainice şi ieftine. Una singură, ziarista din Phoenix despre care am mai vorbit, m-a dus, în Deşertul Arizona, la un extrem de interesant târg al meşterilor şi artizanilor mexicani şi peruani. În primul rând, Deşertul Arizona e o întindere imensă, roşu-cărămizie din pricina zăcămintelor de cupru, presărată cu fantastice reliefuri stâncoase, joase, cu cele mai incredibile forme, şi cu cactuşi contorsionaţi, groşi ca nişte copăcei, cu ghimpi uriaşi. Târgul oferea admirabile obiecte de artă naivă indiană, mici figurine din lut colorat, care îmi încântă şi azi ochii când le privesc pe etajerele mele.

În cadrul contactelor „academice” am vizitat universităţi din Washington, Carolina de Nord, Chicago, Iowa, Buffalo şi altele de care nu-mi mai amintesc. M-a frapat, în primul rând, aceeaşi incongruenţă ca şi la Catedrala St. Patrick din New York: anacronisme turnate în beton. La Universitatea din Chicago şi la Universitatea Duke din Carolina de Nord, până şi campusurile afişează acelaşi stil gotic flamboaiant. Derutată de profuziunea de turle şi donjoane, îl întreb pe un profesor când a fost construită Universitatea Duke. „În 1930”, mă lămureşte. „Şi de ce această imitaţie?” întreb cu superioritatea

europeanului gata să lipească eticheta „kitsch”. Răspunsul mă impresionează: „Din nevoia profund umană de tradiţie, de rădăcini, de trecut strămoşesc. Şi când nu poţi avea originalul, te mulţumeşti cu o copie”.

Cu vreo două-trei excepţii, profesorii de literatură cu care discut îmi manifestă un interes politicos, formal. E greu să stârneşti interesul unor universitari foarte specializaţi pe felia lor de literatură şi mai puţin familiarizaţi cu fenomenul cultural contemporan european, ca să nu mai vorbesc de cel românesc. Am întâlnit un profesor care, când l-am rugat să-mi indice câteva romane americane noi de succes pe care aş putea eventual să le traduc, mi-a răspuns că el e specializat în literatura secolului al XIX-lea şi nu prea cunoaşte literatura la zi. Ajunsesem la un fel de rutină a întrebărilor şi răspunsurilor, condimentată, desigur, cu invariabilele mele relatări despre realităţile din România ceauşistă, singurul subiect menit să le aprindă o vie curiozitate. Repetam, la un nivel intelectualizat, placa de patefon confecţionată pentru prietenele verişoarei mele din New York.

La Baltimore, unul dintre marile porturi la Oceanul Atlantic, renumit pentru industria de construcţii de nave şi pentru restaurantele sale cu delicatese pescăreşti, am participat la un *Writing Workshop* ţinut de profesorul Stephen Dixon, romancier şi asistent al celebrului John Barth, pe care-l ascultasem la seminarul din Salzburg. M-au frapat lejeritatea şi totala lipsă de conformism ale studenţilor, care fumau, trăgeau câte o duşcă din sticlele de Cola (sau poate că de bere) şi se lăfăiau în poziţii ultraconfortabile. Doi cursanţi au citit câte o schiţă, creaţie proprie, care mi s-au părut slăbuţe, minore; ceilalţi le-au comentat, mai mult sau mai puţin critic, unii răutăcios, alţii complezent.

Profesorul şi criticul Wesley Kort, de la Universitatea

Duke din Durham, m-a invitat la slujba religioasă duminicală oficiată în catedrala supergotică din campus. Slujba a început cu un concert de jazz executat de o formaţie studenţească, după care a urmat un cor de negri care a cântat *spirituals*, tot jazzizate şi ritmate, după care, în sfârşit, au urmat o scurtă predică şi imnurile de rigoare. Mi-am exprimat din nou deruta în faţa aceluiaşi profesor Kort, care mi-a explicat că asta e metoda de atragere a studenţilor către Cele Sfinte.

La Universitatea din Chapel Hill, Carolina de Nord, l-am cunoscut pe profesorul Kimball King, una dintre excepţii. Nu a vrut să discutăm „didactic", la facultate, şi m-a invitat la el acasă, la un *breakfast*. Nu cunoşteam scenografia discuţiilor la micul dejun. Locuinţa lui era plasată într-o pădure de lângă Chapel Hill. O casă albă, cu uşi albe, mobilă albă, sădită într-o pădure ruginită de toamnă, aşternută cu covoare moi de frunze ofilite. Era ca într-un tablou de toamnă de Klimt pe care-l văzusem cândva şi-mi plăcuse. La savurosul mic dejun fuseseră invitaţi alţi câţiva profesori şi, de astă dată, s-a discutat pe îndelete, s-a manifestat un interes real pentru literatura şi dramaturgia din România. Era o zi însorită de toamnă şi într-un cămin de marmură albă ardea un foc rubiniu de butuci. Tablou care mi-a rămas în memoria ochilor. Cu profesorul King, mai exact cu soţia lui, corespondez până în ziua de azi. Fiind profesor de teatrologie, mi-a trimis mereu piese de teatru. Câteva, primite de la el, le-am tradus şi sau şi jucat: *Totul în grădină* de Edward Albee, *Spirit* de Margaret Edson, *Cum gândeşte Amy* de David Hare, *Marlene* de Pam Gems.

La Universitatea din Chicago, oraş care se mândreşte cu patru dintre cele mai înalte clădiri din lume şi cu palpitanta poveste a lui Al Capone şi a moştenirii sale gangstereşti, l-am întâlnit, desigur, pe Saul Bellow

(„desigur” nu în sensul că ar face parte din mafia gangsterilor). A fost o întâlnire clandestină, ilicită, pe care nu aveam s-o menţionez în raportul obligatoriu făcut de mine la fiecare întoarcere din străinătate, trebuind să enumăr toate persoanele cu care m-am întâlnit şi să redau tot ce am discutat cu fiecare, raport predat directorului meu, fireşte, mergea mai departe. Nu aveam să menţionez întâlnirea de taină cu Bellow pentru că acesta publicase *Dean's December* (pe care aveam să i-o traduc eu după 1989 sub titlul *Iarna Decanului*) şi devenise *persona non grata* în România, unde i se retrăseseră toate cărţile din biblioteci şi librării. Am găsit un Bellow schimbat faţă de cel pe care-l cunoscusem la Bucureşti. Era în divorţ cu soţia lui, era susceptibil, irascibil, începea să semene cu cârcotaşul din *Ravelstein*. Am avut impresia că nu i-a făcut plăcere revederea cu mine – îi evocam lucruri şi stări dezagreabile.

La Washington, în schimb, n-am mai găsit hibridul de fleşe gotice şi rachete zgârie-nori. Un oraş spaţiat, aerat, cu vaste peluze verzi pe care zburdau veveriţe şi cu clădiri neoclasice, încărcate de coloane şi ornamentaţii baroce. Aici, zvâcnitoarea verticalitate a New York-ului cedează locul unei grandioase şi confortabile masivităţi.

În maiestuoasa, opulent împodobita Library of Congress, cea mai vastă bibliotecă publică din lume, care conţine peste optzeci de milioane de produse ale creaţiei literare, ştiinţifice, muzicale şi cinematografice, în toate limbile pământului, sunt condusă, pe sub imensele bolţi lucrate în mozaic de marmură de Carrara, către sala lucrărilor de referinţă, litera R. Descopăr, cu plăcutul fior al regăsirilor, cotoarele familiare ale tuturor ediţiilor din dicţionarele lingvistice şi enciclopedice româno-engleze sau anglo-române, precum şi numere din *Romanian Revue* şi din versiunea engleză a *Buletinului de Cărţi Noi*,

redactat la Ministerul Culturii de viitorii soţi Marius şi Maria Ana Tupan.

La Universitatea din Iowa, la vestitul Internaţional Writers Workshop – atelierul scriitoricesc –, stăruie amintiri admirative ale vizitelor lui Constantin Ţoiu, Ana Blandiana, Dinu Flămând, Marin Sorescu, Nichita Stănescu. Tot la Iowa, profesorul Stavros Deligiorgis îmi împărtăşeşte experienţe şi dificultăţi întâmpinate pe parcursul numeroaselor sale traduceri de poezie românească, începând cu Eminescu şi până la *Antologia Poeţilor Români*. Amabil şi prietenos, profesorul Deligiorgis îmi propune o vizită la Muzeul de Artă din Iowa. Accept din politeţe, convinsă că e un muzeu banal de provincie. Am o surpriză extraordinară când întâlnesc acolo cele mai ilustre nume, în special din arta modernă, suprarealistă. Cu excepţia muzeelor-mamut din Franţa, Italia, Spania, muzeele din oraşele de provincie americane sunt mult mai bogate decât cele europene. La Iowa, îmi petrec o noapte întreagă, în faţa unei sticle de whisky, cu Nina Cassian, aflată în rezidenţă acolo. Pe atunci avea o situaţie precară, trăind din bursă în bursă. Îmi povesteşte de ce nu s-a mai întors în ţară: bunul ei prieten, inginerul Gheorghe Ursu, a reprodus în faimosul lui jurnal poezii întregi anticomuniste şi felurite declaraţii antiregim ale Ninei Cassian.

La Universitatea din Buffalo, port comercial la golful cu acelaşi nume, oraş vestit prin reţeaua sa de lacuri şi de parcuri, mă duc pregătită să-mi repet rutinierul discurs în faţa profesorului Raymond Federman. Dar aici mă aşteaptă o nouă surpriză: în locul unui profesor politicos plictisit, dau peste o personalitate de o cu totul altă factură, anume de structură latină, expansivă, comunicativă, vibrantă. Întâlnire despre care voi mai vorbi.

Ulterior, după 1989, i-am tradus trei cărţi: *Îndoita*

vibraţie, *Zâmbete în Washington Square* şi *Celor pe care i-ar putea interesa*.

Cum l-am cunoscut pe Saul Bellow

L-am întâlnit pe Saul Bellow la Bucureşti. Era în 1977, anul cutremurului, în care Bucureştiul arăta mai urâcios şi mai sordid ca oricând. Eu lucram tocmai la traducerea *Darul lui Humboldt*, când am aflat că a sosit la Bucureşti scriitorul Saul Bellow, proaspăt laureat al Premiului Nobel, care-şi însoţea soţia română, matematiciana Alexandra Bagdasar, venită să-şi vadă şi să-şi asiste mama muribundă, care agoniza la spitalul Elias, al Comitetului Central. Pe Bellow l-am cunoscut întâi la o întâlnire la Uniunea Scriitorilor, în camera special amenajată pentru întâlnirile cu oaspeţii străini. Când l-am văzut, m-a frapat înfăţişarea lui – de unde mă aşteptam la figura triumfalistă, plină de aplomb, a scriitorului american care acumulase atâtea premii, am descoperit un omuleţ care sugera fragilitate şi vulnerabilitate. La Uniunea Scriitorilor a fost încolţit cu felurite întrebări de rutină – „Ce-aţi simţit când aţi primit Premiul Nobel?” şi aşa mai departe – precum şi de unele întrebări incomode, jenante, pe care prefer să le ignor. Dat fiind că eram traducătoarea lui, i-am solicitat o întrevedere, ca să-mi lămurească o serie de nedumeriri legate de unele realităţi specific americane şi de unele personaje reale din roman care îmi erau necunoscute. L-am vizitat de două ori într-o casă de pe strada Galaţi, locuinţa surorii Floricăi Bagdasar – firește, cu aprobarea directorului Editurii Univers, în care lucram şi pentru care traduceam cartea.

L-am găsit aproape năucit, cu senzaţia omului care a nimerit pe altă planetă. Nu mai vorbesc de faptul că era o casă veche, avariată de cutremur, fără apă caldă şi cu căldura de pe vremea lui Ceauşescu – laureatul Premiului Nobel trebuia să toarne, la toaletă, apa cu găleata –, dar îl

năucea şi că telefonul era înfăşurat într-un şal gros, că în timp ce discuta se dădea radioul la volumul maxim, că i se sugerase să fie foarte amabil şi generos cu portăreasa blocului, care era în relaţii foarte amiabile cu sectoristul, şi aşa mai departe. L-am găsit speriat, foarte panicat, convins că pretutindeni unde intra era înconjurat de microfoane şi că pe stradă era tot timpul urmărit de agenţi. Pentru Bellow picat din calda bunăstare din Chicago, din luxul vieţii unui scriitor de mare notorietate, vizita la Bucureşti echivala cu o coborâre în infern. Făcuse o adevărată psihoză. Am cunoscut-o şi pe frumoasa doamnă Bellow, considerată transfugă, căreia nu i se dădea voie să-şi vegheze la căpătâi mama muribundă, aşa cum ar fi vrut. Bellow părea foarte îndrăgostit de soţia lui şi, mai mult, mi-am dat seama că era mândru, îi gâdila orgoliul faptul că era căsătorit cu o savantă care făcea parte din aristocraţia, din boierimea românească. Era un lucru extraordinar pentru orgoliul lui măcinat de complexul permanent care transpare în toate cărţile sale, anume complexul provenienţei dintr-o familie de imigranţi săraci, lipsiţi de cultură, complexul unui copil crescut în anii marii crize.

Toate trăirile bucureştene au fost redate mai mult sau mai puţin ficţionalizat, dar inevitabil intelectualizat, în cartea *Iarna Decanului*, apărută în America în 1982. Moment din care Bellow a devenit *persona non grata* în România şi cărţile i-au fost scoase din biblioteci. Abia în 1991, în febra şi boomul de publicaţii postdecembriste, am reuşit să-i traduc în grabă *Iarna Decanului*.

Dar legătura lui Bellow cu România nu se opreşte aici. În 1979, la apariţia traducerii *Darul lui Humboldt* şi înainte de publicarea celebrei *Ierni*, am făcut un interviu cu Saul Bellow, prin corespondenţă, interviu apărut în revista *Secolul 20*.

Ţin să reproduc două dintre răspunsurile pe care mi

le-a dat, unul pentru că ilustrează umorul lui Bellow, şi al doilea pentru că se leagă de o chestiune mult controversată – prietenia sa cu Mircea Eliade.

La întrebarea mea convenţională, inevitabilă, ce a însemnat Premiul Nobel pentru Saul Bellow, mi-a răspuns:

„Daţi-mi voie să vă ofer un răspuns anecdotic. Cu ani în urmă, mă aflam în Italia, în chip de turist zelos, împreună cu fiul meu, pe atunci în vârstă de şase ani, pe care-l purtam prin biserici şi galerii de artă, fără să-mi dau seama că-l oboseam şi-l plictiseam. Când l-am dus la Roma, la Catedrala Sfântul Petru, i-am spus: «Cred că asta e cea mai mare biserică din lume». «Da? Foarte bine. Atunci nu mai e nevoie să văd altele», mi-a răspuns. Tot aşa, şi eu am depăşit toate onorurile şi acum nu mai e nevoie să alerg după altele”.

Şi al doilea răspuns – repet, datat 1979:

A.R.: *Ştiu că îl cunoaşteţi bine pe scriitorul Mircea Eliade. Mă înşel, sau se pot descifra în ultimul dumneavoastră roman sensuri şi rezonanţe ale gândirii lui Mircea Eliade*?

S.B. Îl admir foarte mult pe profesorul Mircea Eliade şi am citit multe dintre cărţile sale; faptul de a citi cu admiraţie duce, fără îndoială, la unele influenţe, dar nu aş putea spune cinstit în ce fel sau în ce măsură m-a influenţat. Mă simt îndatorat lui, dar nu am posibilitatea de a aprecia măsura acestei datorii”.

Pentru ca, în chip dumasian, „după douăzeci de ani”, în romanul *Ravelstein* să se producă marea mutaţie. Bellow a divorţat de Alexandra Bagdasar (sau viceversa). Mina, soţia adulată în *Iarna Decanului*, devine Vela, soţia detestată şi inelegant criticată în romanul *Ravelstein*. Mircea Eliade, cel admirat în 1979, bun prieten al Alexandrei, prin care l-a cunoscut Bellow, devine profesorul Grielescu, pe care Ravelstein îl zugrăveşte în

cele mai sumbre şi prolegionare culori. Furnizând materie primă doamnei Largnel-Lavastine.

E limpede că răfuiala lui Bellow cu fosta soţie a reverberat şi asupra fostului prieten comun, Mircea Eliade. Trăiri şi sentimente omeneşti, pe care, în context, Bellow le-ar fi putut analiza şi intelectualiza magistral.

Vela, adică Alexandra Bagdasar, l-a părăsit pe Bellow după doisprezece ani de mariaj. Lucru pe care îl înţeleg perfect. Nu-i deloc uşor şi comod să fii cea de a patra doamnă Bellow şi să trebuiască să te lupţi cu ego-ul lui, cu vanităţile, cu complexele, cu versatilitatea lui de scriitor. Iar Bellow îşi exorcizează în *Ravelstein* toată ura şi umilinţa împotriva soţiei, într-un mod foarte meschin, care frizează uneori calomnia. Şi punând-o mereu în contrast cu acea *donna angelicata*, Rosamund, noua soţie – a cincea –, cea fără de cusur şi fără de prihană – personajul cel mai schematic din roman.

Şi acum aş vrea să arăt câte ceva din ce mă atrage când îl traduc pe Bellow. În afară de erudiţia lui, pe care câteodată o afişează cu ostentaţie, mă atrage umorul – un umor uneori cinic, alteori cu o vână tragică, un umor cu rădăcini ancestrale, înrudit pe undeva cu Şalom Aleihem. Şi pe care m-am străduit să-l captez. Când am tradus *Ravelstein* mi s-a părut foarte amuzantă imaginea celor doi moşneguţi cârcotaşi – cineva i-a comparat cu cei doi moşulici arţăgoşi din Muppets –, cei doi bătrâni care pun ţara la cale şi îşi aranjează colegii universitari, tot timpul persiflându-se şi ironizându-se reciproc; sau imaginea naratorului, Chick, autopersiflându-se şi autominimalizându-se, dar nu cu falsă modestie, cu un orgoliu disimulat, ci chiar cu sinceritate, când îşi persiflează aspectul fizic sau faptul că e un soţ în serie, care se căsătoreşte mereu cu femei tot mai tinere.

Legat de umorul lui Bellow, îmi plac jocurile de

cuvinte la care apelează frecvent şi care mă provoacă pentru că eu sunt o rebusistă înfocată. De pildă, în *Ravelstein* personajul îi spune la un moment dat lui Chick că îl ameninţă sabia lui Damocles – în pronunţie engleză, Deimoclis –, şi aici Bellow face un joc de cuvinte prin analogie cu Deimoclis, absolut intraductibil – pe care eu l-am transformat în *Democlistir*; sau hermeneuţii – Chick îi numeşte *harmeneutics*, de la *to harm*, a dăuna, a face rău –, nu puteam traduce prin harmeneuţi, şi i-am făcut *hormoneuţi*.

În proza ficţională americană, Bellow este exponentul fazei de tranziţie între clasicii modernismului – Hemingway, Faulkner, Steinbeck, Dos Passos – şi generaţia postmoderniştilor Pynchon, Barth, Coover, Federman etc.

Dacă ar fi să-i lipim o etichetă – simplificatoare, ca orice etichetă –, s-ar putea spune că Saul Bellow, cel licenţiat în sociologie şi antropologie, profesor la diferite universităţi americane, este un scriitor intelectualist. Datorită nu numai amplei erudiţii în care-şi scaldă romanele, nu numai acutei lucidităţi cu care sesizează faptele de viaţă, nu numai pentru că introduce în roman eseul de sine stătător (vezi eseul despre plictis din *Humboldt*), nu numai pentru că intelectualizează experienţa imediată, ci şi prin faptul că tema de bază, recurentă în toate romanele sale, o constituie drama intelectualului alienat într-o lume superpragmatică, supertehnicistă, superconsumistă, a intelectualului debusolat în faţa unei tot mai pregnante crize de valori.

Raymond Federman, cel mai modern postmodern

În anul 1984, am fost invitată de Ambasada Statelor Unite din Bucureşti într-o călătorie de studii şi informare în America, pe parcursul căreia aveam să vizitez o lungă serie de mari universităţi de pe ambele coaste. Vizite, firește, extrem de interesante, în care luam contact cu

profesori de literatură americană, unii dintre ei şi scriitori, conducători de workshopuri literare. În ce mă priveşte, aceste vizite presupuneau o continuă încordare, pentru că, aşa cum am mărturisit, e greu să porţi discuţii elevate, profesorale, inteligente într-o limbă străină. Dobândisem însă, cum v-am spus, rutina întrebărilor şi răspunsurilor. În aceeaşi dispoziţie formal-repetitivă am vizitat şi Universitatea din Buffalo, unde urma să-l întâlnesc pe profesorul Raymond Federman. Dar acolo mă aştepta o surpriză. În locul interesului politicos şi al discuţiilor de catedră, am găsit o personalitate de o căldură explozivă, o personalitate charismatică, de o expansivitate absolut latină, care se traducea şi prin accentul franţuzesc cu care vorbea americană şi care, dintr-odată, m-a făcut să mă simt „acasă”. O volubilitate scânteietoare, un umor subtil, de structură franţuzească, altoit pe umorul de tip american, o extravertire, o capacitate de comunicare, o disponibilitate care-ţi infuzau încredere şi căldură umană. Ştiam că este unul dintre promotorii postmodernismului american, aparţinând generaţiei John Barth, Donald Barthelme, Thomas Pynchon, Ronald Sukenick. De la început, s-a stabilit între noi o spontană comunicare (în pofida tezei incomunicabilităţii umane, clamată de literatura lui profund influenţată de Beckett). Acolo, în biroul lui de la universitate şi apoi în lunga plimbare cu maşina în care mi-a arătat oraşul Buffalo, m-a introdus în meandrele curentului al cărui părinte este, numit *Surfiction*.

O trăsătură definitorie a metodei sale narative constă în înlocuirea tramei propriu-zise a romanului cu reproducerea procesului de creaţie, de facere şi desfacere a unei cărţi. *Surfiction* urmăreşte, în prim-plan, actul de creaţie a creaţiei, este ficţiunea despre ficţiune, felul în care se scrie o povestire ce pare că se constituie sub ochii

cititorului, mereu consultat de autor asupra turnurii pe care urmează să o ia destinul personajelor, ba chiar şi asupra numelor lor; autorul îi mărturiseşte cititorului toate impasurile, îndoielile, ratările, încercările eşuate de pe parcursul zămislirii romanului. Şi printre acestea şerpuieşte povestirea, fragmentată, fracturată, cu legăturile logice şi cronologice răsturnate, dar până la urmă perfect închegată.

Federman a suferit o traumă cumplită, care avea să-i marcheze întreaga existenţă şi literatură, traumă situată într-un trecut pe care încearcă mereu, paradoxal, să-l reînvie şi să-l exorcizeze în acelaşi timp. În 1942, la Paris, Gestapoul i-a ridicat părinţii şi două surori, trimiţându-i într-un lagăr unde toţi patru au fost exterminaţi. Micul Raymond, ascuns de mama lui într-o debara, scapă şi supravieţuieşte holocaustului, pentru a parcurge apoi o existenţă de incredibile peripeţii, ce-l duc la emigrarea în America. Debaraua supravieţuirii, sentimentul de culpabilitate al unicului supravieţuitor al unei familii lichidate, alienarea imigrantului francez într-o Americă pe care o găseşte adversă şi absurdă constituie laitmotivul romanelor sale.

Mi-a povestit toate acestea la Buffalo şi mi-a dat câteva dintre romanele lui. Când m-am întors în ţară, le-am citit cu o emoţie bulversantă, indusă de tragismul temei, dar şi cu o curiozitate amuzată de felul în care tragedia narată de autorul-victimă e convertită, travestită, în jocurile formale, fragmentările, răsturnările, dedublările, reconstituirile caleidoscopice şi în alte artificii sau marote ale postmodernismului.

I-am tradus, pentru Editura Univers, romanele *îndoita vibraţie* şi *Zâmbete în Washington Square*, care au putut să apară doar după 1989. La lansarea cărţilor a participat însuşi Raymond Federman, împreună cu soţia sa

Erica, invitaţi de Ambasada S.U.A. Au petrecut câteva zile în Bucureşti – întâlnire la Uniunea Scriitorilor cu scriitori români (întâlnire la care eu, traducătoarea lui, nu am avut voie să intru şi a trebuit să aştept un sfert de oră pe hol, pentru că însărcinatul cu relaţii externe al Uniunii uitase să mă treacă pe lista vizată de „foruri", trebuind să obţină aprobare telefonică); mese oferite de editură etc. – şi i-a fermecat pe toţi, fiind *un causeur* savuros, plin de haz, de amintiri interesante, de istorioare picante.

În anul 2000 i-am tradus încă un roman, *Celor pe care i-ar putea interesa*, traversat de aceleaşi căutări, de aceleaşi întrebări fără răspuns ale supravieţuitorului în lumea postholocaust.

Ştiam că, între timp, a avut o serie de burse în Germania, unde cărţile sale s-au bucurat de un succes răsunător – paradoxal, sau poate că nu, au avut succes tocmai la fiii şi nepoţii celor care au generat trauma şi drama acestor cărţi.

În anul 2002, l-am revăzut pe Raymond Federman, după treisprezece ani, la Festivalul Internaţional „Zile şi nopţi de literatură", organizat de Uniunea Scriitorilor la Neptun. Aşteptam cu aprehensiune să constat mutaţiile operate de cei treisprezece ani şi asupra lui. Şi am regăsit un Federman neschimbat, la fel de impozant şi de interesant ca înfăţişare fizică, la fel de vital, de clocotitor, de fermecător. Cu cărţi noi care au fost traduse în cele mai felurite limbi şi pe care le spera traduse şi în româneşte, prieten cu toată lumea, admirator de fete frumoase, amator de tot ce-i nou. Poate că cel mai modern postmodern.

Mi-au murit nemuritorii

Iris Murdoch

Despre întâlnirea cu Iris Murdoch şi felul în care ne-am împrietenit am scris mult şi multe. Totuşi, nu o pot

exclude din această înşirare a întâlnirilor mele cu scriitori străini. În fond, a fost steaua acestor întâlniri. Şi m-a legat de ea o lungă şi frumoasă prietenie. Şi dacă începuturile acestei prietenii sunt cunoscute, îmi propun să-i reproduc sfârşitul. Trist ca orice sfârşit. I-am însoţit cu articole funerare pe câţiva dintre autorii pe care i-am tradus. Ajunsesem să mă consider cioclul scriitorilor mei. Mi-au murit nemuritorii. Iată cum am condus-o pe Iris.

După 22 de ani de corespondenţă neîntreruptă, începută din 1973 – anul când am cunoscut-o pe Iris Murdoch în Anglia – şi punctată de câteva vizite reciproce, brusc, în 1996, răspunsurile ei englezesc punctuale au încetat să mai vină. Pentru ca în scurt timp să aflu vestea sfâşietoare că spiritul efervescent, mintea sclipitor erudită, memoria prodigioasă ale acestei mari scriitoare şi încântătoare persoane s-au pierdut în negurile maladiei lui Alzheimer.

O sumbră coincidenţă – oare coincidenţă s-o fi numind? – a făcut ca în urmă cu foarte puţin timp să public în paginile *României literare* un fragment din cartea criticului literar John Bayley, scrisă din ipostaza de îngrijitor şi observator al soţiei sale, Iris Murdoch. La trei săptămâni de la apariţia fragmentului, Iris Murdoch, aparent sănătoasă fizic, a fost răpusă de o stupidă gripă cu complicaţii pulmonare. A schimbat regnul lui Alzheimer cu cel al lui Thanatos, atât de prezent în romanele ei.

E inhibant şi frustrant să scrii necrologul cuiva care ţi-a fost drag şi care a fost atât de viu. Rişti să luneci într-un bilanţ biobibliografic, guvernat de precauţia *nil nisi bene*.

Ei da, Iris Murdoch, născută în 1919 în Dublinul lui Joyce, a fost din 1948 şi până acum vreo 10 ani profesoară de filosofie la Oxford, alături de soţul ei, John Bayley. Şi-a început cariera publicistică printr-un eseu filosofic, *Sartre*,

un raţionalist romantic, şi, după aproape 50 de ani în care a scris douăzeci şi cinci de romane, alte câteva eseuri filosofice, piese de teatru şi versuri, şi-a încheiat viaţa lucidă tot cu un tratat filosofic, un tom impresionant, *Metafizica*, *un ghid pentru morală*, extrem de bine primit de presa de specialitate. Romanele ei au fost traduse în toate limbile de circulaţie şi de necirculaţie, până în Japonia. În limba română i-au apărut şase dintre romane şi două piese de teatru (dintre care *Prinţul negru* a ţinut afişul timp de cinci stagiuni la Teatrul Nottara). A fost distinsă cu cinci mari premii literare britanice (printre care şi importantul Booker Prize); a fost, din 1975, membru de onoare al Academiei Americane de Arte şi Literatură. Pentru activitatea ei literară, a fost înnobilată de Curtea Regală Britanică, primind titlul de *Dame* (pe care avea oroare să-l audă rostit).

După înşirarea acumulărilor cifrice, într-o prezentare cu asemenea caracter se impune o categorisire a operei murdochiene, numai că experimentul ei literar scapă unei sistematizări pe coordonate şi linii directoare, fiind la fel de labil, de glisant, de polimorf ca şi proza ei. În lunga sa traiectorie literară a evoluat de la un suprarealism sui-generis, de ereditate celtică, la un existenţialism marcat de Simone Weil, virând ulterior spre romanul psihologic postoroustian, ancorat în buna tradiţie a realismului englez, tincturat însă de simbolism. Numeroasele ei romane, de mare densitate epică, cu trame intricate, adânc implântate în erotism, cu personaje complexe, minuţios anatomizate şi motivate psihologic, sunt colosal de diferite şi diferenţiate. Nicio temă recurentă, niciun tic literar. Având în comun doar o *cuşă* metafizică şi o tuşă de suprarealism. Care condimentează realismul.

A fost căsătorită, peste patruzeci de ani, cu criticul literar şi eseistul John Bayley, profesor de literatură

engleză la Oxford, împreună cu care a alcătuit o ciudată simbioză, concretizată prin numeroase turnee la universităţi din Anglia şi din alte ţări în calitate de autor şi de critic.

În ultima vreme, simbioza a cunoscut un transfer de calitate, cei doi rămânând însă, într-un fel, tot actor şi spectator. Numai că, printr-o stranie inversiune, elementul activ, creator, a devenit pacient, iar observatorul critic s-a transformat în neobosit îngrijitor. Un îngrijitor care a simţit nevoia să-şi consemneze reacţiile *lui* stârnite de reacţiile *ei* în faţa tenebrelor lui Alzheimer. Notaţii pătrunse uneori de o rece detaşare şi curiozitate ştiinţifică, iar alteori de temperata duioşie a englezului învăţat să-şi inhibe emoţiile. O carte care a devenit un *bestseller* ecranizat.

La şase luni după moartea lui Iris, John Bayley mi-a trimis o scrisoare prin care mă anunţa că, întrucât nu poate suporta singurătatea, s-a recăsătorit cu o bună prietenă a lui Iris. Şi că Iris e mereu prezentă între el şi noua sa soţie. Deci, *ménage à trois*. Încântător de înduioşător.

Întâlnire cu Amos Oz

Întâlnirea cu Amos Oz, căruia îi tradusesem recent romanul să *cunoşti o femeie*, a făcut parte din acele rare confruntări umane în care – să zicem – fluidul comunicării se propagă, ca în vasele comunicante. Amos Oz este o prezenţă charismatică – termen care, din păcate, s-a tocit în frecventul său uz propagandistic, dar care, în cazul lui Oz, se manifestă în valenţele sale originare. E un om care radiază căldură, simplitate, simplitatea care camuflează complexitatea, har – mă întreb dacă har derivă din charismă. E genul de om care te face să te simţi bine, degajat, în preajma lui. Dar în personajul Amos Oz mai e ceva sesizabil: un aer arhetipal – nu jidovul rătăcitor, ci

evreul ancestral, cel din triburile migratoare păstorite de Moise, sau poate că evreul lui Rembrandt, înţelepţit de buchea Talmudului şi de zbuciumul istoriei. Contemplativ, meditativ, dar, paradoxal, comunicativ.

Traducătorul are întotdeauna tendinţa de a identifica personajul principal al romanului pe care-l traduce cu autorul, de a detecta elemente autobiografice în portretul şi în tribulaţiile eroului principal. Eroul principal al romanului *să cunoşti o femeie* este un agent al Serviciilor Secrete Israeliene, mutilat sufleteşte de deformaţiile profesiunii sale; un tip introvertit, extrem de reticent, mefient, care se fereşte de orice implicare emoţională, de orice participare afectivă, trăsături pe care le extrapolează, le proiectează şi asupra vieţii familiale, de soţ, părinte şi fiu. De unde decurge şi drama romanului. Într-o oarecare măsură, aşa îl fotografiase mintea mea pe Amos Oz. De fapt, nu era chiar o fotografie, ci mai curând un dagherotip estompat, vag nebulos. Lucru care venea însă în flagrantă contradicţie cu ceva ce ştiam despre el şi care mă deruta total: anume că trăise şi lucrase 30 de ani într-un kibbutz. Cunoştinţele mele despre kibbutz sunt acumulate din prima carte a lui Amos Oz care s-a tradus la noi, *Soţul meu*, *Michael*, considerată de unii a fi cel mai bun dintre romanele sale. Desigur că această formă perfecţionată şi concretizată a utopicelor falanstere fourieriste, aceste mici state în stat, cu marile lor realizări sociale şi materiale, nu pot stârni decât admiraţie. Dar nu-l puteam lega pe solitarul şi contemplativul Amos Oz din reprezentările mele de spiritul gregar, de dialectica şi dinamica vieţii de kibbutz. Amos Oz, cel „în carne şi oase”, s-a dovedit însă a fi un om cu o gândire extrem de pozitivă, un om activ, pentru care munca – munca utilă, necesară societăţii – constituie supremul panaceu. Nimic din reveriile unui promeneur solitar, cu care îl gratificasem eu.

În interviul pe care mi l-a acordat, mi-a subliniat că anii trăiţi în kibbutz au constituit pentru el marea universitate a vieţii, o fereastră deschisă spre natura umană; că în kibbutz a studiat 150 de familii în intimitatea lor, pe când, dacă rămânea în oraş, ar fi trebuit să se limiteze la discuţiile de cafenea cu alţi scriitori. Mi-a spus că mâinile lui nu au fost create doar ca să ţină condeiul şi că adoră munca fizică; îi plăcea să conducă un tractor, să culeagă fructe etc. Omul trebuie să facă ceva. Trebuie să se scoale de dimineaţă şi să facă ceva. Acest *doing*, acţiunea, te face să nu te mai simţi singur, să te simţi integrat, implicat, participativ. Ceea ce furnizează mari satisfacţii. De aici au provenit şi părerile noastre contradictorii asupra finalului cărţii *să cunoşti o femeie*. Eu, traducătoarea, am văzut în acest final o tentă dostoievskiană, de autoflagelare, de autopedepsire, de căutare a mântuirii prin umilinţă. Or Amos Oz mi-a explicat că a intenţionat, dimpotrivă, să demonstreze forţa purificatoare, revigorantă a muncii. Găsirea de sine printr-o muncă grea, care te face să te simţi util.

Aceeaşi concepţie virilă, vitală, sănătoasă – şi, dacă vreţi, desuetă – o are şi în ce priveşte coeziunea, unitatea, armonia familiei. Mi-a vorbit despre copiii lui – toţi trei literaţi – şi despre nepoţii lui cu mai multă mândrie decât despre toate succesele şi numeroasele premii literare pe care le-a acumulat. Radia de orgoliu când mi-a povestit cum nepoţelul lui, în vârstă de şase ani, atunci când profesoara le-a vorbit copiilor despre scriitorii israelieni şi a spus că Amos Oz e un scriitor cunoscut în lumea întreagă, a sărit şi a întrerupt-o: „Nu-i adevărat! Amos Oz e bunicul meu”.

Şi totuşi, cărţile lui Amos Oz contrazic această viziune paradiziacă de armonie, muncă tonică şi atitudine pozitivă. Vorbind despre romanele lui, Amos Oz le numeşte

– fără vreo notă autodepreciativă – romane ale dormitoarelor, bucătăriei, grădinii şi camerei de copii. Romane ale vieţii de familie, în care el vede concentrate, microcosmic, întreaga tragedie şi comedie a vieţii, misterul, paradoxalul, umorul, absurdul, ridicolul, inteligibilul şi incomprehensibilul existenţei. Dar romanele lui „familiste” sunt străbătute de toate neliniştile, de toate întrebările fără răspuns, de toate căutările de sens în nonsens ale omului contemporan. Nimic nu-i liniar şi clar în comedia umană închipuită de Amos Oz. Totul pendulează în îndoială, în enigmatic, în suspensie.

În timp ce traduceam *să cunoşti o femeie*, mă întrebam dacă personajul Yoel e un erou pozitiv sau negativ, un victimizat sau un victimizator. Şi mi-am dat seama că întrebarea mea provenea din reminiscenţele maniheiste ale intoxicării cu realism socialist. Yoel nu e nici bun, nici rău, e şi victimă a mentalităţii sale mutilate, şi inconştient despot pentru cei din jur. Hărţuit încontinuu de întrebările: Cine sunt eu? Cine a fost soţia mea? Cine a fost tatăl meu, pe care nu l-am cunoscut? Cine e fiica mea? Mama mea? Amos Oz mi-a spus, în discuţiile pe care le-am purtat, că vede o asemănare între personajul Yoel şi Oedip la Colonos al lui Sofocle – păstrând, desigur, proporţiile. Oedip rătăceşte în neştire condus de fiica lui, care e şi sora lui, după cum soţia lui e mama lui. E orb, aşa încât poate să vadă clar. Asemenea lui Oedip, şi Yoel a fost implicat, fără ştirea lui, într-o crimă; şi în cazul lui se aplică, oarecum, interşanjabilitatea relaţiilor familiale.

Contrastante cu predilecţia lui Amos Oz pentru tractoare şi munci agricole sunt fineţea, minuţia, subtilitatea cu care îşi prezintă lecţia de anatomie psihică. În disecţiile lui sufleteşti, romancierul merge până la ultima fibră, până la insesizabil, până la încercarea de a da grai, de a articula inefabilul. Fineţe care aminteşte de

Virginia Woolf.

Cu toată zbaterea personajelor sale în angoase existenţialiste, cu toată recuzita modernă a romanelor lui, Amos Oz e un clasicist. Dovadă mentorii săi literari şi scriitorii a căror influenţă o recunoaşte. Îl consideră părinte spiritual pe scriitorul israelian Agnon (Premiul Nobel 1960), romancier şi nuvelist remarcabil prin patosul său uman şi prin umorul amar. Oz se simte puternic influenţat de Cehov, ale cărui trame şi drame se consumă tot în perimetrul limitat al familiei. Dintre scriitorii americani îi admiră cel mai mult pe Melville, Sherwood Anderson şi Faulkner. Sherwood Anderson, un nume mai mult sau mai puţin cunoscut în galaxia scriitorilor americani din prima jumătate a secolului XX, a avut un profund impact asupra lui Oz, pentru că i-a arătat că acolo unde eşti tu e centrul universului şi că niciun fapt şi niciun om nu e prea minor pentru a fi preluat şi sublimat de literatură.

Amos Oz se socoteşte – încă un paradox – un realist metafizic. Lipsit de orice fior mistic – frizând aproape ateismul –, se simte însă copleşit de marile taine – atomul în faţa hăului, infinitezimalul în faţa infinitului.

Şi încă o trăsătură definitorie: umorul. Uneori caustic, sarcastic, alteori blajin, bonom. Şi mereu înclinat spre autosatirizare, spre automuşcare. Gen Saul Bellow.

Ca şi personajele romanelor sale, Amos Oz, aparent volubil, jovial, agreabil, e greu de descifrat. Aşa cum afirmă singur, nimic nu e alb şi negru. Totul în Amos Oz, în opera lui, e ţesut din nuanţe, semitonuri, clarobscururi. Ca şi în superbele sale descrieri peisagistice. Incitant enigmatic, fascinant.

Bărbatul pentru care merită să mori. Sau să trăieşti

Ted Hughes

În anii ’70, Direcţia Generală a Editurilor din

Ministerul Culturii, unde lucram eu, era condusă de poetul Vasile Nicolescu. Se schimbaseră mulţi directori generali şi, în afară de o trecere rapidă, meteorică, a lui Vladimir Streinu pe scaunul directorial, niciunul dintre ceilalţi nu fusese scriitor. Lui Vasile Nicolescu îi păstrez, eu cel puţin, o amintire frumoasă. Sensibil, cultivat, manierat, cred că a apărat mulţi scriitori de biciul cenzurii şi al urmăririi politice. Vasile Nicolescu era şi traducător. Când a ţinut să-l traducă pe Ted Hughes, cum nu era un bun cunoscător al limbii engleze, a apelat la mine să-i fac traducerea brută, albă, căreia urma ca el să-i imprime ritmul şi patina poetică. Era vorba de masivul poem *Kra*, sardonica pasăre-om care comentează şi condensează întreaga dramă a genezei şi a umanităţii.

Colaborarea dintre mine şi Vasile Nicolescu a fost fructuoasă şi, la apariţia cărţii, în afară de o dedicaţie mirobolantă, mi-a oferit, printr-un aranjament cu centrul Great Britain-East Europe, o vizită de două săptămâni în Anglia, pentru care îi sunt încă recunoscătoare. La Londra, firește că am cerut să-l cunosc pe Ted Hughes. Era Poet Laureate, ceea ce în tradiţia literelor engleze constituie distincţia supremă, *nec plus ultra*, acordată pe durata vieţii.

Tradiţia îşi are originea în vremurile medievale, în acel Versificator Regis, poetul oficial al regelui, integrat Curţii şi stipendiat să celebreze isprăvile militare şi virtuţile familiei regale. Primul rege englez care şi-a angajat un poet a fost Henric III (1216 – 1272), iar cel care-l cânta, Henri d'Avranches, era plătit cu 100 de şilingi pe an şi o raţie de vin. Mai târziu, titlul a fost purtat de Geoffrey Chaucer, care a trebuit să se limiteze la raţia anuală de vin.

Servituţile impuse de titlu au făcut ca nu întotdeauna cei mai buni poeţi ai generaţiilor respective să fie şi

purtătorii laurilor regali. Totuşi, lista poeţilor laureaţi cuprinde, de-a lungul secolelor, nume ca: Edmund Spenser, Ben Jonson, William D'Avenant (rudă cu Shakespeare, căruia distincţia nu i-a fost acordată), John Dryden, William Wordsworth, Alfred Tennyson, Cecil Day-Lewis, sir John Betjeman, deţinătorul titlului până în 1984.

Începând cu romanticul Wordsworth – poetul laureat dintre 1843 şi 1850 –, titlul încetează să mai fie asociat cu obligaţiile servile ale poetului de curte – obligaţii care i-au determinat pe Thomas Gray în 1757 şi pe Walter Scott în 1813 să refuze numirea – şi devine doar o înaltă distincţie, o recunoaştere a meritelor poetice.

În orice caz, suavităţile, gracilităţile, estetizările presupuse de vechii „poeţi ai Curţii" sunt în totală discrepanţă cu registrul sumbru, încrâncenat al lui Ted Hughes, cu neliniştile sale existenţiale, cu metaforele sale halucinante, care desacralizează orice simbol, orice clişeu „poetic", mitizând, în schimb, urâtul şi tragismul cosmic. O imagistică şocantă, violentă, criptică, o meditaţie gravă, o proiecţie a fabulosului preistoric asupra diformităţilor contemporaneităţii, un gust pentru holocausturile naturii inoculează poeziei lui Hughes o forţă neagră, un filon expresionist insolit în poezia engleză de azi.

M-am întâlnit cu Ted Hughes într-o cafenea londoneză. Pe atunci era în mare vogă, notorietate la care contribuise şi tragedia prin care trecuse cu puţin timp în urmă: soţia lui, sensibila poetă Sylvia Plath, se sinucisese. Lumea monden literară susţinea că deziluzia cumplită a vieţii conjugale alături de Ted Hughes o împinsese la sinucidere.

Când l-am cunoscut, mi s-a părut a fi arhetipul Poetului. Frumos, de o tristeţe inefabilă, timid, vulnerabil, interiorizat. Ca să întregească clişeul, a şi murit tânăr, aşa cum le stă bine poeţilor. Am discutat în acea dimineaţă

despre Baudelaire şi Francis Jammes, despre Eugen Ionescu şi „Brancuzi”. Muream să aduc vorba despre Sylvia Plath, dar desigur că nu am făcut-o. Mi-a oferit cea mai recentă carte a lui, *Remains of Elmet*, cu o dedicaţie frumoasă, carte din care am tradus un grupaj de versuri în revista *România literară*, de îndată ce m-am întors în ţară.

Da, Ted Hughes era bărbatul pentru care merită să mori, dar, cum eu sunt o vitalistă, aş spune mai curând pentru care merită să trăieşti.

Cum n-am mai tradus eu *Galapagos*-ul lui Kurt Vonnegut

Ca să mă exprim în limbajul predilect al unor posturi de televiziune, întâlnirea cu Vonnegut a fost cireaşa de pe tort. Prevăzută şi programată tot în cadrul vizitei mele oficiale în S.U.A. Kurt Vonnegut m-a invitat întâi în apartamentul lui foarte drăguţ din Manhattan, unde am ciocnit cocktailurile de rigoare, preparate de el, apoi la prânz, la un restaurant luxos tot în Manhattan.

Prima impresie, un tip exploziv, eruptiv, foarte volubil, foarte jovial, vorbind, vorbind nonstop despre el, despre el, despre el. Întâmplător, la o primă întâlnire, subiect simpatic de discuţie. Foarte brun, bogată podoabă capilară (în special pe laturile craniului) neagră, sprâncene stufoase negre, arcuite peste nişte ochi uşor obosiţi, vag lascivi, mustaţă stufoasă, neagră. Egocentrism stufos, caracteristic multor scriitori. De la bun început mi s-a plâns că toate cărţile lui erau piratate în Uniunea Sovietică, unde fuseseră traduse şi el nu văzuse un ban. Ceea ce nu mi-a picat deloc bine, pentru că şi eu veneam cu o ofertă care, pe undeva, echivala cu pirateria: să accepte să i se traducă în România cea mai recentă carte, *Galapagos*, urmând să i se plătească drepturile în lei româneşti. Detestam acest căciulit în faţa scriitorilor occidentali, pentru a-i determina să accepte lei româneşti,

să viziteze frumoasa Românie (bineînţeles, plătindu-şi drumul) ca să încaseze o nimica toată, dată fiind rata foarte scăzută a dolarului la noi.

Scriam zeci de scrisori în sensul acesta, şi mi-era direct ruşine. Mulţi ne refuzau, unii acceptau din milă, renunţând la drepturi. Iris Murdoch a venit în România împreună cu John Bayley şi din drepturile care i se cuveneau pentru cărţile traduse a făcut o excursie în Delta Dunării, care a fermecat-o.

În continuare, Vonnegut mi s-a plâns că timp de mai bine de un deceniu a fost socotit de critici autor de romane ştiinţifico-fantastice, cărţile lui se vindeau pe la chioşcuri şi erau foarte gustate de tineret. Categorisirea l-a iritat nu pentru c-ar fi considerat genul SF minor, ci pentru că ştia că are mult mai multe de spus decât îi îngăduiau limitele romanului de anticipaţie. El era preocupat nu de viitor, ci de problemele grave ale contemporaneităţii, pe care le satirizează burlesc în cărţile sale, contrapunându-le efecte parodice de fantastic, menite doar să le releve absurdul, precum şi tehnici ale suprarealismului menite să proiecteze lumina asupra unor realităţi atroce. Îmi aduc aminte că afirma că, dacă el e autor SF, atunci aşa ar trebui consideraţi şi Swift în *Călătoriile lui Gulliver*, şi Voltaire în *Candide* şi Mark Twain în *Un yankeu la curtea regelui Arthur*. După cum nu se socotea niciun reprezentant al literaturii absurde, pentru că pe el nu-l preocupa absurdul condiţiei umane, ci absurdul alcătuirii social-politice, care poate arunca oricând planeta în aer şi în care războiul pare o stare a cotidianului.

Adevărul este că Vonnegut e un viguros satiric al literaturii americane şi un demolator virulent, dublat însă de un umorist. Pentru că crede în om şi în necesitatea de a salva rasa umană. Acesta este motivul fanteziei satirice *Galapagos*, care apăruse recent şi pe care mi-a oferit-o,

desenându-şi pe coperta interioară un autoportret caricatural, din volute şi linii frânte.

I-am declarat – jumătate din sinceritate, jumătate din politeţe – că e unul dintre autorii mei preferaţi şi m-a întrebat: „Atunci de ce nu mă traduci dumneata în România?” Cu această minge ridicată la fileu, am putut, în sfârşit, să-i fac stânjenitoarea propunere. Pot să spun că imediat după prânz (şi după vinul bun) în faţa mea i-a dat un telefon agentului său din Washington, anunţându-l că o să primească în curând o ofertă pentru *Galapagos* de la Editura Univers din Bucureşti, că a acceptat plata drepturilor în lei româneşti şi că-l roagă să răspundă cât mai urgent posibil.

Eram în al nouălea cer şi foarte bucuroasă să traduc *Galapagos*.

După această întâlnire am mai zăbovit vreo două săptămâni la New York.

M-am întors în ţară încântată de surpriza pe care urma să i-o fac editurii. Numai că surpriza mă aştepta pe mine. De îndată ce am ajuns la editură, mi s-a comunicat, cu aceeaşi încântată surprindere, că în lipsa mea a venit profesorul Ştefănescu Drăgăneşti, a propus să traducă o carte recent apărută a lui Vonnegut şi, printr-un miracol, agentul acestuia a răspuns imediat (de obicei în asemenea cazuri agenţii tărăgănau răspunsurile cât puteau), acceptând lei româneşti. Profesorul Ştefănescu Drăgăneşti făcuse parte din echipa lui Dragoş Protopopescu pe vremea studenţiei mele şi condusese o serie de seminarii la care am participat. Acum era unul dintre stimaţii mei colaboratori. N-aş fi putut să-l lipsesc de o bucurie.

Şi uite-aşa nu am mai tradus eu *Galapagos* şi a trebuit să mă scuz în scris faţă de Vonnegut. Nu ştiu ce o fi gândit despre mine.

Cu Salman Rushdie la o ţuică şi-un pahar de vin

Luna noiembrie a agonizantului an 2009 a fost incendiară, vulcanică în ce priveşte cultura. Această Cenuşăreasă, care se tot lamentează că e ignorată, a trăit un soi de prerevelion, o explozie de fântâni de artificii arteziene: valuri de festivaluri de lungmetraj, de scurtmetraj la metru şi la kilometru, de teatru naţional şi internaţional, de cântăreţe chele, de muzică veche şi ultranouă, de dans, de marionete, de elevate colocvii de literatură, de nobelomanie hertamüllerianã etc. Totul pe fundalul cvasiameninţător al Târgului Gaudeamus, care se tot apropia cu învălmăşeala, vânzoleala haosului livresc: lansări concomitente, din care nu auzi decât crâmpeie întrerupte de ţipete isterice de trompetă, grote cu comori de cărţi pe care le vrei „şi nu le poţi”. Şi în această atmosferă compact de rarefiată, iată încă un „eveniment cultural”: Editura Polirom a avut meritoria iniţiativă de a-l invita pe Salman Rushdie. (Se pronunţă Ruşdi, cu „u” de la uşă, şi nu Raşdi, cum îi spuneam noi.) Cel mai mediatizat scriitor al secolului, trăgând după el o poveste senzaţională, concepută parcă de imaginaţia lui fabuloasă, cel mai controversat erou din *Povestea a doua lumi* şi, totodată, unul dintre cei mai buni (premiat şi suprapremiat, înnobilat de Regina Angliei etc.).

Emoţii pe mine, traducătoarea uneia dintre cele mai bune cărţi ale lui, *Pământul de sub tălpile ei*. „Cum o să-i fac faţă?”

Editura Polirom a avut amabilitatea să mă invite la o discuţie a lui Rushdie cu cititorii, la Teatrul Odeon, urmată de o „cină intimă”, la care am participat. Discuţiile cu cititorii s-au produs prin bileţele cu întrebări scrise, adunate din sală, care îi erau traduse lui Rushdie, iar răspunsurile lui erau, la rândul lor, traduse în română. Sistem cam greoi, cu dezavantaje: scris ilizibil pe unele bilete, microfoane bâlbâite, behăite, mediatori puţin

obosiţi. Mai avusese loc o întâlnire cu presa, tot cu cascade de întrebări şi răspunsuri. Prima întrebare din sală, venită de la Simona Sora, a sunat inteligent şi se baza pe un joc de cuvinte care, din păcate, i-a scăpat traducătoarei (foarte bună de altfel): „Dacă Rushdie nu se simte dezorientat pentru că a pierdut Orientul”. Bâzâială în sală, pentru că lumea era avidă să audă, pentru a nu ştiu câta oară, istoria condamnării lui la moarte, senzaţiile condamnatului, poveştile cu gardienii, senzaţiile eliberării sau, cititorii mai cultivaţi, problemele, dilemele, sursele de creaţie ale autorului. Mai târziu, la cină, mi-a mărturisit că două dintre întrebări l-au amuzat: „Cum s-ar defini singur într-un dicţionar al scriitorilor contemporani?” Răspunsul a fost (aproximativ): „Ca un povestitor foarte bun, care ştie să sesizeze şi să extragă mirajul şi magia existenţei şi care crede că impulsul primordial al vieţii e iubirea”. A doua întrebare amuzantă ţinea să afle dacă, la cei şaizeci şi ceva de ani ai lui, scriitorul a putut să trăiască „pe viu” plăcerile descrise în cartea *Seducătoarea din Florenţa*. Răspunsul a fost un *Yes* categoric, rostit ferm şi răspicat.

După un scurt concert, a urmat „cina intimă”, la o cramă elegantă, „pseudoautentică” de la şosea. M-am trezit aşezată chiar lângă Rushdie. Ipocrită şi, oarecum, complexată, m-am oferit să cedez locul meu de onoare uneia dintre fetele tinere şi frumoase prezente în grup (printre care se număra şi acea Giocondă enigmatică, Monica Bârlădeanu, buna şi apreciata lui prietenă). Foarte gentleman, Rushdie m-a asigurat (el ştie cât de sincer) că preferă compania traducătoarei. Aşa că am petrecut aproape două ore cu Salman Rushdie la o ţuică (mult i-a mai plăcut!) şi-un pahar de vin roşu. Un Rushdie „în halat şi papuci”. Fizic, e destul de obişnuit: bărbuţă – cheliuţă – burtică –, dar nişte ochi scormonitori – deşi lascivi – care te pătrund de după lentile şi un nas „oriental încovoiat”, care

pare să adulmece totul. I-am comunicat observaţia mea că în unele fotografii are o mină oarecum demonică şi mi-a răspuns că ştie, e vorba de un truc fotografic, publicitar, pe care până la urmă l-a acceptat.

De la bun început mi s-a plâns că a fost literalmente scăldat în băi de întrebări şi răspunsuri, că a fost asfixiat de interviuri şi m-a rugat să discutăm despre orice, numai despre *fatwā* şi despre creaţia lui, nu. În schimb mi-a pus el mie întrebări legate de munca mea la traducerea lui. I-am destăinuit că au fost pasaje în care m-am îndrăgostit de el – adică nu propriu-zis de el, ci de personajul Rai, care e, probabil, o proiecţie a lui. Mi-a mărturisit că în toate personajele sale, masculine sau feminine, pozitive sau negative, toarnă câte puţin din el şi din biografia lui. Şi i-am adăugat că în alte pasaje l-am urât, pentru că mă împingea să fac salturi de la cele mai elevate culmi nirvāṇatice la rock'n'roll. De la sublimări şi transe contemplative la bordeluri şi formaţii de şantan. Mi-a explicat că el execută permanent acest slalom, care ţine de însăşi structura lui, şi se simte „acasă" în ambele limburi.

A recunoscut că e un *bon viveur*, căruia îi plac mult femeile, vinul bun, sportul, muzica rock.

— Cum vă sublimaţi, cum treceţi de la aceste atracţii terestre la mirajul şi atmosfera uneori transcendentală a cărţilor dvs? (n-am putut să nu-i pun întrebări, sunt femeie).

Mi-a răspuns că, în aşa-zisul lui realism magic, încearcă să descâlcească misterele vieţii, or viaţa e un amalgam de terestru şi celest – trebuie doar să recunoşti procentajele.

Când au sosit ineluctabilele sarmale, i-am atras atenţia că sunt umplute cu carne de porc. M-a asigurat că îi este străină orice superstiţie sau tradiţie religioasă şi că mănâncă frecvent carne de porc. Se ferea doar în faţa

bunicii lui, care nu era religioasă, dar respecta tradiţiile. În legătură cu carnea de porc, mi-a povestit ceva drăguţ. În Israel se prevede strict în Tora sau în Talmud că pe *Pământul* Ţării Sfinte e interzisă carnea de porc. Şi cum Israelul are azi o industrie dezvoltată de mezeluri şi preparate porcine, fabricile şi laboratoarele respective au fost clădite pe nişte piloni sau ţăruşi înalţi, care le separă de *pământ*.

L-am mai întrebat dacă crede în reîncarnare şi dacă da, ce i-ar plăcea să fie într-o viaţă viitoare: un păianjen, sau o starletă de Bollywood? Nu crede în nicio formă de viaţă viitoare, dar crede că, dacă ar exista, i-ar plăcea să fie tot Salman Rushdie. „Şi aţi repeta toate greşelile şi păcatele din viaţa de acum?" „Da, cu excepţia unor relaţii personale legate de femei". „Aţi scrie din nou *Versetele satanice*?" „Da, pentru că cred în ce am scris. Dar aş fi mai atent la gustul cititorilor. Când le-am scris, teama mea de bază era doar să nu ratez din punct de vedere literar". „Şi aţi alege Orientul, sau Occidentul?" „Ambele, aş face naveta".

În legătură cu reîncarnarea, i-am reprodus un banc vechi, în vogă pe vremea lui Ceauşescu. Când măcelăriile erau goale ca nişte cochilii de scoică şi carnea era la noi fata morgana, circula întrebarea: „Care este culmea metempsihozei?" Răspuns: „Reîncarnarea măcelăriilor". L-a amuzat enorm bancul şi l-a notat, ca să-l spună mai departe. L-am mai întrebat cum poate un scriitor mare să se menţină egal cu el însuşi. Creaţia e o pantă abruptă, mi-a răspuns, şi trebuie să înveţi să-ţi menţii echilibrul, dar la un moment dat e inerent să aluneci la vale. E conştient că *Seducătoarea*... nu-i la înălţimea cărţilor lui din tinereţe. Dar următoarea...!

Am evitat să discut politică, am adulmecat însă la el o boare de stânga. Anglicizat până în măduva oaselor

(maniere *gentlemanlike*, uşor atinse de onctuozitatea orientală), îi displac americanii, deşi actualmente e profesor la o universitate americană.

La despărţire, după multă trăncăneală, i-am spus: „Din păcate, toate lucrurile frumoase au un sfârşit”.

— Ba nu, a ripostat, au un mijloc (*a middle*). Ne vom mai întâlni.

— Într-o viitoare reîncarnare?

— Nu. Aici la Bucureşti. Voi reveni în actuala încarnare.

III

DERAPAJE

Eu, traducătorul, şi celălalt, autorul

(Comunicare la Simpozionul „Zile şi nopţi de literatură”, cu tema: *Eu şi celălalt*)

Tema din acel an mi s-a părut deosebit de incitantă prin caracterul ei universal uman – alteritatea, cea extrinsecă, având milioane de chipuri pentru că întreaga omenire e un celălalt, şi alteritatea intrinsecă, din perimetrul îngust al eului tău.

Celălalt, adică *mon semblable*, *mon frère*, aproapele tău pe care trebuie să-l iubeşti ca pe tine însuţi – deziderat perfect ilustrat de toate războaiele şi crimele omenirii –, şi alteritatea ta personală. Fiecare dintre noi are propriul său celălalt, cu care se găseşte fie în relaţii narcisiste, de autoadmiraţie, fie masochiste, de autodetestare şi autoblamare, desigur acordându-şi circumstanţe atenuante. În cazul scriitorului, dualitatea e mai distinctă, mai pregnantă, pentru că scriitorul este şi primul său cititor, şi primul său critic – acordându-şi, fireşte, circumstanţe tolerante. În cazul traducătorului însă, se poate vorbi de o dublă dualitate. Între eu şi mine intervine autorul tradus. Un celălalt pe care trebuie să-l reprezint, să-l redau, să-l reproduc, să-l recreez sau, ca să schimb

prefixul *re*, să-l transpun, să-l transfer, să-l transplantez în solul altei limbi. De la bun început, ţin să elimin clasicul joc de cuvinte *traduttore-traditore*, pentru că traducătorul profesionist, înzestrat cu simţ literar şi cu bun-simţ, nu e un trădător, ci doar un Celălalt al autorului. Am fost întrebată, în interviuri, despre metodele mele de traducere: e o întrebare falsă pentru că traducerea, ca orice muncă de creaţie, nu are metode fixe şi reţete repetabile. Dar, dacă eram întrebată, răspundeam, oarecum retoric, că o metodă *sine qua non* pentru o bună traducere este identificarea cu autorul, apropierea lui, încercarea de a vedea cu ochii lui, de a gândi cu gândurile lui, de a simţi cu sentimentele lui. Ei bine, e un lucru doar parţial realizabil. În cazul meu, de pildă, pe parcursul unei lungi cariere de traducător, ar fi trebuit să mă identific cu scriitori de la Dickens şi Defoe până la Henry Miller sau Salman Rushdie. Să-mi apropii pudoarea victorienilor şi impudoarea modernilor, să mă transpun din suavitatea lui Katherine Mansfield în cerebralitatea lui Iris Murdoch, de la claritatea de construcţie geometrică a lui Galsworthy la sofisticata nebulozitate labirintică a lui Rushdie, de la moralismul şi puritanismul unor Meredith sau Hawthorne la senzualitatea lui D.H. Lawrence şi Durrell, până la flamboaianta sexualitate a lui Henry Miller. Oricât m-aş flata cu elasticitatea şi flexibilitatea mea, asemenea performanţe cameleonice nu sunt pe deplin posibile. Nimeni nu poate să se identifice cu nimeni. Nici măcar în amor. În relaţiile mele cu scriitorul pot doar să încerc să-l înţeleg – fie că am sau nu afinităţi cu vederile lui –, să-l filtrez prin intuiţia mea, prin sensibilitatea mea, prin capacitatea mea de sesizare şi de redare, adică să-l interpretez. Aşa cum actorul interpretează piesa de teatru scrisă de celălalt, aşa cum instrumentistul interpretează muzica scrisă de un celălalt, lăsându-şi o amprentă a

personalităţii sale.

Pe parcursul procesului de traducere, se stabileşte o relaţie virtuală între mine şi scriitor şi, de multe ori, când termin cartea mă despart de el cu regret. Uneori, relaţia virtuală ia forme concrete, de corespondenţă, cum s-a întâmplat cu Saul Bellow, cu indianca Anita Dessay, cu postmodernistul Raymond Federman sau cu Iris Murdoch, unde a fost vorba chiar de o lungă prietenie. Dar, în general, comunicarea noastră are loc la biroul meu de lucru, cu cartea deschisă şi cu dicţionarul între noi. Când e vorba de clasici şi de redarea gândirii şi concepţiilor lor, am senzaţia că trăiesc nişte *ghost-stories*. Ilustrate şi prin stil, prin lexic, prin atmosferă, prin aura paseistă pe care încerc să o imprim traducerii. La contemporani însă, comunicarea e activă. Desigur, nu poate fi vorba de un schimb de idei, pentru că, să nu uităm, rolul traducătorului e pasiv, mereu eclipsat, rolul de vioara a doua. Mă găsesc într-o situaţie de subordonare faţă de autor. Fac însă tot posibilul să-mi arăt prietenia, să-i captez specificitatea şi nuanţele, să-i dau fluenţa şi strălucirea menite să-i asigure aprecierea cititorului român.

Câteodată însă, autorul mă dezamăgeşte pe parcurs: soluţii care mi se par artificiale, repetiţii plicticoase, confuzii, contradicţii. De exemplu, la oximoronicul Henry Miller abundă supărătoare contradicţii nedeliberate. Sau, un exemplu minor, dar recent, într-un roman american modern pe care-l traduc acum, la p. 251 se spune despre personaj că a fost izgonit şi a fugit din sat fără pălărie, *hatless*, şi la p. 254 îşi scoate furios pălăria de pe cap şi o aruncă într-un râu. De multe ori îi spun prieteneşte scriitorului pe care-l traduc: *How can you be se stupid*! Dar de cele mai multe ori mă pamez extaziată: *How clever you are*!

Eu, cu mine, adică criticul exigent care mă urmăreşte

în timp ce traduc, şi cu scriitorul alcătuim o perfectă dualitate în trei, ca în triunghiul conjugal. *Eu*, *alter ego*, şi *altera pars*, fără să alterăm însă nimic din ceea ce ţine de esenţă.

Provocarea Henry Miller

Le privesc înşirate disciplinat în faţa mea, toate trei, cu coperţile elegante – proprii Editurii Est – şi cu titlurile lor ciudate, de rezonanţă latină, parcă ironic clasicizate: *Sexus*, *Plexus*, *Nexus*. Le privesc cu satisfacţia lucrului împlinit şi îmi spun, cu oarece mândrie, ca în filmele americane: *I did it*! – am făcut-o!

S-au împlinit exact zece ani de când am fost invitată la o cafea la Capşa de către admirabila poetă, dulcea dispărută Mariana Marin, ca să mă prezinte unui editor francez proaspăt venit în România cu intenţia de a face apostolat editorial şi de a demola unele bariere. Se numea Samuel Tastet şi voia să lanseze pe piaţa editorială românească, pe atunci foarte confuză şi eclectică, bomba numită Henry Miller.

Citisem trilogia lui Miller cu mulţi ani în urmă, în limba franceză, şi, ca orice adolescent (dar nu numai), urmărisem în primul rând pasajele erotice şi trecusem oarecum *en biais* peste „vorbărie”. Şi mai tradusesem pentru revista *Secolul 20*, tot cu nişte ani în urmă, câteva fragmente scurte din cele mai cuminţi şi mai asexuate pagini pe care le putuse descoperi Andrei Brezianu, redactorul de atunci, în trilogia millerianã.

Propunerea de a traduce întâi *Tropicele* lui Miller şi apoi celebra trilogie a *Răstignirii trandafirii* m-a incitat – îmi plac provocările, mă atrage să mă confrunt sau, mai curând, să mă înfrunt cu autori dificili. Dar, până atunci, dificultăţile pe care le avusesem de surmontat fuseseră doar de ordin stilistic şi lingvistic. De astă dată însă, intervenea un factor psihologic sau mai curând mental:

cordonul ombilical care mă lega de educaţia mea mic-burgheză provincială, de mentalitatea înrădăcinată organic că există lucruri care nu se spun şi lucruri care nu se fac.

Acum, la provocarea lansată de editor, am recitit cărţile în limba engleză, cu atenţia concentrată a traducătorului, şi m-am simţit asaltată de tot felul de aprehensiuni. Limbajul lui Miller îmi zgâria retina, parcă şi timpanul (cuvintele interzise au o certă sonoritate), mă şoca, mă speria, îmi provoca chiar o vagă repugnanţă. Peste anii mei de stupidă educaţie pudibondă de acasă se suprapuseseră numeroşi ani în care funcţionasem ca redactor editorial de traduceri din literaturile anglo-saxone, cu sabia cenzurii deasupra capului, ani în care comisesem sacrilegiul de a elimina, de a eradica din cărţi orice pasaj, rând, cuvânt, aluzie cu conotaţie erotică. Şi acum, după acea baie aseptică, sterilizantă, mi se oferea o baie de sexualitate. Exagerez: după 1989 mai tradusesem literatură erotică, dar mult mai temperată, parcursesem chiar o parte din traiectoria formării spirituale a lui Miller: tradusesem D.H. Lawrence şi Lawrence Durrell (prietenul şi corespondentul lui Henry Miller). Dar amândoi aceşti mari scriitori englezi erau, într-o măsură, încă tributari victorianismului, decenţei şi reticenţei englezeşti şi mijloacelor de expresie metaforice; scrierile lor respiră, degajă mai curând senzualitate decât sexualitate.

Acum însă, recitindu-l pe Miller cu optica formată de lecturile de adult, am putut înţelege că nu e, aşa cum îl crezusem eu, un simplu frondeur, un anticonvenţional şi un anticonformist al cărui unic scop e *épater le bourgeois*. Am înţeles că, în ciuda licenţelor de limbaj, în ciuda erotismului său flamboaiant, priapic, Miller nu e un pornograf. El vede în eliberarea vieţii sexuale şi a limbajului sexual de tabuuri şi pudori puritane ipocrite o componentă definitorie a libertăţii individuale. Miller

ilustrează copios maxima lui Terenţiu: „Nimic din ce e omenesc nu mi-e străin”, extrapolând-o la propria lui atitudine: „Nimic din ce e omenesc nu e ruşinos şi nu trebuie ascuns”.

În cei treizeci de ani cât opera lui Henry Miller a fost expulzată din literatura americană (în timp ce *Tropicul Cancerului* făcea furori la Paris), criticii explicau că puritanii americani suportă mai uşor sexualitatea fără perdea decât elevarea ei la nivelul de artă. Ei bine, Miller a săvârşit tocmai acest păcat: a oferit erotismului un suport filosofic, metafizic, existenţial, a imersat, a încrustat cuvintele şi pasajele aşa-zis obscene în atâta poezie, în atâta insolită filosofie de viaţă şi într-o asemenea profuziune de imagini, uneori de-a dreptul halucinante, încât agresivitatea lor e neutralizată. În amplitudinea viziunii lui, aş spune cosmice, s-a dizolvat tot ce ar fi putut să fie considerat trivial.

Provocarea de a traduce cele două *Tropice* şi *Trilogia* devenea din ce în ce mai incitantă, mai compulsivă – un pariu cu mine însămi. Dar de la bun început mi-am dat seama că aş comite un delict literar dacă l-aş eufemiza pe Henry Miller, dacă l-aş emascula şi i-aş înmuia vigoarea prin perifraze sau prin sinonime mai „tolerabile”, dacă i-aş aplica frunze de viţă. Aş fi realizat un kitsch şi cititorii n-ar fi înţeles de ce a fost interzis, atâta amar de ani, în ţara lui. Eram însă anxioasă cu privire la eventualele reacţii ultragiate ale cititorilor şi criticilor români, mi-era teamă să nu se considere că am făcut un atentat la pudoare (era anul 1996, nu „se dăduse încă drumul” la sex, cel puţin nu în traduceri; existau doar antecedentele *Poveştii* lui Creangă şi ale revistei lui Geo Bogza). Până la urmă însă, mi-am spus: „ce-o fi, o fi” şi am purces la traducerea, treptată, a celor cinci cărţi milleriene, redând termenii pe şleau sau, aşa cum s-a exprimat odată, plastic, domnul

Nicolae Manolescu: „cuvintele în pielea goală”.

La început parcă mi se poticnea mâna la scrierea cuvintelor nude (aşa cum şi astăzi mi s-ar poticni limba dacă ar trebui să le rostesc). La primul volum din *Tropice* am avut încă puseuri de timiditate şi am apelat uneori la sinonime argotice (culese printr-o asiduă documentare) în denumirea organelor sexuale şi în descrierile scenelor de sex. Practică pentru care am fost aspru penalizată într-un anumit articol al unui tânăr scriitor. Articol din care am învăţat şi unele aspecte noi, în care cunoaşterile mele erau lacunare; de pildă, prin bunăvoinţa criticului meu am aflat că sinonimul „ştoi” desemnează penisul aflat în erecţie, or eu căzusem în eroarea capitală de a-l folosi şi în legătură cu alte ipostaze penisale.

Pe măsură însă ce înaintam în traducere şi în special când am ajuns la *Trilogie*, stânjeneala s-a spulberat, ba chiar am început să simt că Miller operează şi asupra mea: am ajuns la o totală şi spontană dezinhibare lingvistică, la o debarasare de tabuuri, mai mult, pe undeva, la un soi de voluptate.

Una dintre dificultăţile majore de care m-am ciocnit – în afară de înfrângerea propriilor mele inhibiţii – a fost lipsa unui vocabular erotic înrădăcinat în literatura română. Dacă în limba engleză există numeroase variante pentru denumirea ingredientelor vieţii sexuale, toate cu aceeaşi valoare semantică, cu aceeaşi vie reprezentare plastică, în româneşte, de îndată ce te îndepărtezi de terminologia anatomică, ştiinţifică, rişti să cazi în vulgaritate, în golănisme, bulevardisme (până şi din punct de vedere fonetic denumirile româneşti sunt mai agresive). De pildă, în englezeşte, denumirile *dick* sau *cock* pentru organul genital masculin sună mult mai şăgalnic şi mai plăcut pentru ureche decât „omologul” lor în româneşte; şi femininul *sunt* te duce aproape cu gândul la Kant sau la

Kent, în timp ce în româneşte cuvântul are o combinaţie abrazivă de litere (mă refer, desigur, strict la sonoritatea fonetică). Doar verbul actului sexual în sine e monosilabic în ambele limbi şi posedă chiar două litere comune (apropo, mi-am amintit cum ne amuzam noi, colegele, la şcoală când descopeream persoana a treia singular a verbului *être* la perfectul simplu). Poate că acum, odată cu noul val de literatură tânără erotică, lucrurile să se fi îndreptat. Dar strădania mea capitală era aceea de a feri romanele de o amprentă vulgară, pornografică. Trebuia să păstrez caracterul poematic al descrierilor, suflul filozofant, amplitudinea concepţiilor despre viaţă şi artă ale lui Miller, luxurianţa imaginaţiei, exuberanţa vitalităţii lui, contorsionările psihice legate de procesul de creaţie, pe scurt, întreaga bogăţie spirituală a cărţii. Şi aici trebuie să vorbesc de extraordinara varietate a registrelor lui. Mă obliga mereu să pendulez, să fac un ameţitor slalom de limbaj, să salt de la sublim la scatologic, de la serafic la sordid, de la sacru la scabros.

A mai existat o greutate: acest imens monolog autobiografic, punctat de dialoguri reproduse, pe care-l reprezintă *Trilogia* cu preambulurile ei, *Tropicele*, conţine numeroase pasaje impresionist-asociaţioniste ce pornesc de la premise cunoscute doar autorului, pe care acesta le presupune a-i fi cunoscute şi cititorului sau despre care nici nu se sinchiseşte dacă îi sunt cunoscute cititorului, de unde încolţesc asociaţii şi asociaţii ale asociaţiilor ce duc la pasaje criptice. Uneori trebuia să citesc de două-trei ori o frază sau să mă întorc mult îndărăt în text ca să pot sesiza ce vrea să sugereze autorul. De altfel, Miller se consideră, cu mândrie, primul dadaist american. Deşi contemporan cu dadaiştii europeni, nu i-a cunoscut pe aceştia decât foarte târziu, aşa încât a făcut dadaism fără să ştie.

Trecerea de la *Tropice* la *Trilogie* a fost firească şi necesară, deşi cu mari pauze între un volum şi altul – din raţiuni cu totul străine de mine; intervale în care am tradus multe alte cărţi, dar cu teama că îmi „ies din mâna Miller” şi obsedată de gândul că eu trebuie să închei *Trilogia*. Trilogia care, înainte de apariţia mult amânată a volumului *Nexus*, arăta ca o dantură eclatantă căreia îi lipseşte un dinte din faţă.

Între *Tropice* şi *Trilogie* există o continuitate, în măsura în care se poate vorbi de o continuitate la un autor atât de eruptiv şi de disruptiv. Continuitatea se manifestă prin aceeaşi discontinuitate structurală a romanelor (discontinuitate cronologică şi logică prin care anunţă postmodernismul), prin amalgamarea de episoade autobiografice, prelucrări ficţionale, impresii, proiecţii în trecut şi în viitor, speculaţii metafizice, eseistică. *Trilogia* e populată de multe dintre personajele care mişună şi în *Tropice*, fiecare cu trama şi cu drama lui, devenind astfel eroi ai unor microromane de sine stătătoare, subsumate, încastrate în macroroman. Datorită acestui colier de romane paralele, trilogia curge ca un fluviu cu o mie de afluenţi.

Toate cele cinci volume sunt infuzate de aceeaşi diatribă corozivă la adresa a tot ce înseamnă anchilozare şi sclerozare mentală şi socială. Şi de acelaşi umor suculent, rabelaisian, greu de captat pentru traducător.

Trilogia *Răstignirea trandafirie* este o saga a devenirii scriitoriceşti a personajului principal, Henry Miller, o vastă anatomizare a procesului de creaţie, identificat cu parcursul devenirii lui existenţiale, intelectuale, estetice. Confesiunile lui Miller, de natură joyciană, urmăresc vicisitudinile şi tribulaţiile creatorului care încă nu a izbutit să-şi găsească descărcarea exprimării într-un mediu asfixiant, de opacitate,

anticultură, automatism şi indiferenţă. Mediu care-i impune evadarea: evadarea gauguiniană din magma vieţii de familie, evadarea din abrutizanta companie telegrafică „cosmococică” şi descărcarea, eliberarea, prin erotică şi mult temuta creaţie: cartea cea mare, care se scrie singură, din mers, din văz şi auz, din viaţă, pe parcursul întregii *Trilogii*. Este o radiografie complexă a prefacerilor psihice, fizice şi spirituale impuse de tranziţia de la aspiraţie la inspiraţie şi de la creaţie la găsirea de sine. Este traiectoria parcursă de Miller de la euforicele explozii erotice, de la dezlănţuirile hormonal-viscerale, preliminare concepţiei, din *Sexus* (scris în 1949), la perioada de gestaţie, de maturizare, de acumulare, din medianul *Plexus* (1953), şi la chinurile facerii, ale materializării creaţiei în *Nexus* (1960). În limba engleză, Nexus semnifică interdependenţa relaţiilor dintre lucruri.

Răstignirea trandafirie este mitul creaţiei, jertfa de sine pe care o trăieşte creatorul.

Jertfă pe care, indirect, pe căi ocolite, a transferat-o, în bună parte, şi traducătorului, după transpunerea celor aproape 3.000 de pagini de labirint millerian.

De ce bărbaţii?

(Răspuns la ancheta „Eternul masculin”)

Pentru a încerca să definesc indefinibilul etern masculin, adică ce este, ce înseamnă bărbatul pentru mine, trebuie să încep prin a defini ceea ce, în mentalitatea mea, *nu* simbolizează virtuţi masculine. Îmi repugnă genul macho, taurul cu muşchi tarzanici sau vandame-ieni, cu orgoliul înaltei lui virilităţi, cu aerul de conchistador al speţei feminine. După cum îmi repugnă şi graţiozităţile efeminate ale unor manechine de modă masculină, top-modele sau sex-simboluri, aşa-zisele VIP-uri, clone ale lui Michael Jackson.

Eu aparţin unei generaţii care accepta primatul

patriarhatului. Bărbatul era aducătorul de pâine pentru nevastă şi copii şi, ca atare, era foarte respectat. Ţin minte că în copilărie, în timp ce mamei îi purtam o afecţiune plină de tandreţe, tatii îi purtam un respect afectuos. A urmat romantica adolescenţă, cu dulcea aşteptare a idealei jumătăţi platoniciene, jumătate care să întregească perfect sfera, ca în sărutul lui Brâncuşi, bărbatul care te completează, te complementarizează, te armonizează cu tine însăţi. Mult mai târziu mi-am dat seama cât de ciobită, de asimetrică, de nearmonioasă poate fi sfera. Odată cu maturitatea, acumularea experienţelor şi a lecturilor, am început să cred în egalitatea dintre femeie şi bărbat, deşi întotdeauna bărbatul mi s-a părut ceva… mai egal decât femeia. Şi nu numai din punct de vedere fizic. Am trecut şi prin prejudecata că femeia are o intuiţie net superioară bărbatului, iar bărbaţii sunt superiori ca raţionalitate. Dar am descoperit ulterior că intuiţia femeii are o tentă net viscerală, iar raţionalitatea bărbatului este perfect compatibilă cu violenţa, care, în mod cert, e apanajul masculinităţii.

Raţional sau nu, fermecător sau nu, jumătate ideală sau ideal înjumătăţit, bărbatul are o serie de meniri bine definite: este elementul *sine qua non* pentru perpetuarea speciei, este elementul *sine qua non* pentru perpetuarea eternului feminin (care n-ar avea nicio noimă fără elementul masculin), elementul *sine qua non* pentru savoarea vieţii, pentru echilibrul mai mult sau mai puţin precar al existenţei. În aceeaşi măsură însă, toate acestea se aplică şi femeii.

Şi totuşi, întotdeauna m-am întrebat de ce marii scriitori, de la Shakespeare până la Dostoievski sau Kafka, sunt bărbaţi. De ce marii artişti, de la Michelangelo până la Picasso, sunt bărbaţi? De ce marii muzicieni, marii gânditori, de la Platon până la Marx sau Kant, marii

oameni de ştiinţă, marii revoluţionari şi reformatori sunt bărbaţi? De ce Dumnezeu, creatorul, născătorul lumii, este bărbat? De ce Eva s-a născut dintr-un bărbat? De ce Hristos, Mahomed, Moise sau Buddha sunt bărbaţi? De ce în limba română binele, frumosul şi adevărul sunt la singular (şi nu pot fi decât singulare) substantive masculine? Dar dragostea şi viaţa sunt feminine. Şi toate cohortele de mari bărbaţi s-au născut din femei.

Eternul feminin în literatura universală

În ediţia revistei *Cuvântul* dedicată temei *Eternul masculin*, constatam, cu o undă de oximoronic misoginism/feminism, că femeile nu au lăsat o amprentă remarcabilă în istoria muzicii universale, a artelor plastice, a dramaturgiei, ca să nu mai vorbim de cea a ştiinţei şi a tehnicii.

Nu ştiu dacă e vorba de o carenţă de creativitate; poate că intervine o limitare impusă de natură, menită să concentreze forţele creatoare feminine asupra creaţiei majore, primordiale: facerea, crearea de vieţi omeneşti. Totuşi, dacă în domeniile menţionate femeile nu au ocupat locul de creator prim, ele s-au afirmat, în bună măsură, într-un joc secund: rolul de interpret. Au interpretat marea muzică a lumii, vocal, de la Adelina Patti la Maria Callas, instrumental, de la Clara Schumann la Clara Haskil, în dans, de la Isadora Duncan la Maia Plisetkaia, sau scenic, marea dramaturgie, de la Sarah Bernhardt la Mariana Mihuţ. Deci, creaţie prin interpretare, prin transpunere; transpunere care, pe undeva, se corelează, poate, cu atavica supunere, cu submiterea femeii faţă de bărbat, cu perena ei năzuinţă de comunicare totală, de contopire empatică cu bărbatul (desigur, este o opinie pur personală).

Dar există şi un domeniu al artei în care femeile s-au situat pe locul de creator prim, direct: literatura. Poate

pentru că, dintre toate artele, literatura este cea mai legată de ficţiune, adică de o sursă paralelă, alternativă, de creare de vieţi şi destine omeneşti; sau poate pentru că literatura oferă debuşeuri pentru fluxul marilor emoţii, umorale, viscerale, extatice, cathartice, patetice, erotice, mistice, sublime, pe scurt, preponderent feminine. Literatura este şi câmpul unde operează liber şi necesar intuiţia, arma considerată a fi apanajul suprem al femeilor. Lirica feminină, de pildă, nu a cunoscut nici poezie metafizică, nici simbolistă, suprarealistă, dadaistă, ci doar erotică şi imagistică. De la Sapho până la – să spunem – Nora Iuga, lirica feminină frisonează erotic, fiorul lăsându-se însă infuzat la Emily Dickinson şi, mai ales, la Sylvia Plath de umbra morţii şi bifurcându-se în clasica dihotomie Eros-Thanatos.

De altfel, literatura feminină a secolului al XIX-lea a dat o aprigă şi seducătoare militantă pentru cauza feminismului, a determinării identităţii feminine, a emancipării femeii – nu în sensul politic, sufraget, ci mai curând în cel romantic, fabianist; fireşte, aceasta a fost George Sand. Şi, începând încă din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, tot femeile literate, prin doamna de Sévigné sau Mme de Staël, au fost şi cele care au propagat literatura, au tradus literatura romantismului german, au iniţiat saloane literare. Chiar dacă, uneori, au fost stimulate de un snobism cultural.

Proza feminină, diferenţiată, mulată, desigur, după timp şi spaţiu, pigmentată de diversele curente şi şcoli literare cu care a fost contemporană, oferă totuşi posibilitatea decelării unor trăsături comune. În primul rând, în pofida faptului că femeile sunt mult mai volubile decât bărbaţii şi au o gândire mai puţin sintetică, în scris s-au dovedit a fi mai concentrate, dispunând de un suflu epic mai comprimat. Cu excepţia scriitoarei norvegiene

Sigrid Undset, autoarea trilogiei *Kristin Lavransdatter*, numi amintesc în proza feminină de cicluri de amploare balzaciană sau proustiană, de tetralogii durrelliene sau de nesfârşite saga Galsworthiene. Şi atunci când femeile optează pentru genul scurt, ca neozeelandeza Katherine Mansfield sau ca americanca sudistă Flannery O'Connor, ne oferă adevărate giuvaiere: povestiri suave, cu parfum de levănţică, în dantelele lui Katherine Mansfield, întâmplări mărunte, pline de miez şi sevă sudistă, tincturate de subtil umor, la O'Connor.

O a doua trăsătură, care o prefaţează şi o condiţionează pe cea de-a treia, adică pe cea mai importantă, constă în splendida peisagistică, în imagistica vibrantă, în întrepătrunderea şi interdeterminarea dintre natura exterioară şi cea umană. Descrierea peisajelor din sudul Italiei, în romanele Graziei Deledda şi ale lui Matilde Serao, idilicele, pastelatele imagini de viaţă la ţară englezească, din romanele *Moara de pe Floss* şi *Middlemarch* de George Eliot, sau descrierea conacelor şi a parcurilor micii nobilimi engleze de ţară, din romanele lui Jane Austen, tulburătoarele, înfricoşătoarele stihii, din *la răscruce de vânturi*, marea Virginiei Woolf, din *Valurile* (a cărei inegalabilă proză creşte şi descreşte în ritmul talazurilor), poezia senină a Virginiei Woolf *din Spre far* (în vacanţa de vară în care am tradus acest roman, făceam frecvente plimbări la farul din Mangalia, ca să mă pătrund de muzica, de poezia, de ecoul valurilor şi să le pot reda); mirifica, feerica mare a lui Iris Murdoch, din *Marea, marea*...

Şi acum, a treia, atotprezenta trăsătură, indiferent de epocă, a prozei feminine: incursiunea pe verticală, sondarea adâncurilor, scormonirea celor mai obscure unghere sufleteşti, anatomizarea reacţiilor individuale, denudarea celor mai infime mişcări psihice. Spasmele

psihice la care e supusă *Principesa de Clèves* a Doamnei de La Fayette, din secolul al XVII-lea, par să prefigureze, într-un fel, dezamăgirile, dezabuzările, sfâşierile pe care, cu trei secole mai târziu, Françoise Sagan avea să le mărturisească în surdină în *Vă place Brahms*? Sau în *Bonjour*, *tristeţe*. Explorarea necunoscutului, a elementului de mister din psihicul uman se proiectează de la moralizatoarea George Eliot, tributară restricţiilor victorianismului acut (deşi în viaţa privată întrupa ipocrizia victoriană, fiind metresa unui bărbat căsătorit), care disecă procesul de umanizare a ursuzului *Adam Bede*, până la procesul de dezumanizare prin ură a lui Heathcliff, cel creat de Emily Brontë, sau până la arhetipala *Doamna Dalloway* a Virginiei Woolf, care, asemenea joycianului Leopold Bloom, îşi retrăieşte în conştiinţă întreaga viaţă, cu întreaga-i găunoşenie, în spaţiul unei singure zile de iunie. Tulburătorul roman *Doamna Dalloway*, al cărui impact reverberează până la scriitorii din zilele noastre, în *Orele* lui Michael Cunningham, *însă cunoşti o femeie* de Amos Oz! Şi răscolitoarea Virginia Woolf – cui *nu* îi este frică de Virginia Woolf? Cui nu îi este frică de oglinda nemilos proptită în faţa labirintului sufletesc, în faţa amăgirilor sub care te ascunzi de tine însuţi?

De la Virginia Woolf până la Nathalie Sarraute sau la Iris Murdoch se desfăşoară o artă impresionistă, o cufundare în fluxul conştiinţei. Cu accente profund intimiste la Sarraute, reprezentanta Noului Roman, cu profunde implicaţii filosofice la existenţialista, sartriana Iris Murdoch. Iris, care, în complexele ei investigaţii ale angoaselor, ale însingurării, ale neputinţei, ale eşecului, ale îmbătrânirii, atinge abisuri dostoievskiene…

În concluzie, prezenţa literaturii feminine în contextul literaturii universale aduce o deschidere benefică, o dimensiune de profunzime, o boare de fineţe şi

subtilitate.

E interesant însă de semnalat şi percepţia, concepţia marilor scriitori bărbaţi (imposibil să-i ocolim!) asupra femeilor – nu a literatelor, ci a eroinelor propriilor lor opere. Care e chipul femeii în capodoperele literaturii?

Trecând de convenţionalele şi artificialele *donne angelicate* din *Dolce Stil Novo* italian şi de seraficele mituri Beatrice a lui Dante şi Laura a lui Petrarca, excluzând şi naiva inocenţă a Ofeliei şi a Julietei, ce găsim? Medeea, care-şi ucide propriii copii pentru a-şi pedepsi soţul, Lucreţia Borgia, care-şi otrăveşte duşmanii; Lady Macbeth, care-şi instigă soţul la crimă, Goneril şi Regan, fiicele infante, trădătoare, intrigante ale regelui Lear, Katharina, scorpia care trebuie îmblânzită, prostituate, hoaţe, frivole perfide care se pocăiesc – clişeul *putain respectueuse* –, *Dama cu camelii*, *Moll Flanders* a lui Defoe, *Manon Lescaut*. Galerii de femei adulterine care trăiesc sau mor pentru marile lor pasiuni ilicite: Francesca da Rimini, Isolda, Hester Prynne din *Litera stacojie* a lui Hawthorne, Emma Bovary, Anna Karenina şi multe altele.

Ici-colo, pripăşite, şi unele victime ale bărbaţilor: Margareta din *Faust*, Tess d'Urberville a lui Thomas Hardy; sau câte o răzleaţă figură eroică (Mutter Courage a lui Brecht, Ioana d'Arc a lui Claudel ori a lui Anouilh).

Misoginism? Venere şi madone? Realitate? Nu ştiu.

Popularitatea capodoperelor

Faptul că valoarea şi popularitatea nu merg, neapărat, mână în mână – firește, fără să se excludă – constituie un truism. Un exemplu concludent ni l-a oferit, acum ceva vreme, faimosul sondaj întreprins de postul de televiziune Realitatea TV, care a ţinut să ierarhizeze *cei mai buni zece dintre*... pe baza unor largi investigaţii în care, în mod de neconceput, categoria scriitorilor nici nu a intrat în competiţie, din lipsă de popularitate în rândul

maselor.

Rezultatele sondajului au dovedit clar confuzia dintre „valoros” şi popular (sau mai rău, confuzia dintre valoare şi vogă pasageră) existentă în „mentalul colectiv” – clişeu repetat până la exasperare de către organizatorii sondajului. E suficient să menţionăm că, în categoria celor mai buni zece actori, nu au intrat nume ca Victor Rebengiuc, Marcel Iureş, Radu Beligan, „mentalul colectiv” fiind, în schimb, cucerit de nişte steluţe de proaspătă generaţie mult mediatizate, protagoniste ale telenovelelor româneşti. Acest „mental colectiv” e o entitate ciudată ale cărei sinuozităţi, labilităţi, contradicţii şi paradoxuri ridică numeroase întrebări. În mod cert, nu valoarea e magnetul acestei receptivităţi. Să recurgem la un exemplu recent: larga popularitate de care s-au bucurat cărţile Sandrei Brown sau *Codul lui Da Vinci* de Dan Brown (s-ar spune că „Brown” e un nume predestinat succesului de masă – cred că, dacă ar fi ştiut, puţin popularii poeţi Robert şi Elisabeth Browning şi-ar fi eliminatingul din coadă). Sau ovaţiile cu care au fost întâmpinate romanele facil digerabile, cu gust de peltea, ale lui Coelho. E drept că popularitatea s-a manifestat în special în cercurile devoratorilor de literatură de consum, dar acestea sunt consistente, alcătuiesc temeliile, „talpa” mentalului colectiv. Şi un alt exemplu, mai clasic. În 1956, când mi-am început cariera de traducătoare, prima carte pe care am tradus-o din limba engleză a fost *Omul invizibil* de H.G. Wells. Ei bine, în cei 50 de ani trecuţi de atunci, această carte a fost reeditată oficial de vreo douăsprezece ori şi piratată de trei ori. O reeditare a apărut şi în anul de graţie 2006. În 50 de ani în care au fost publicaţi autori de SF moderni, ultratehnicizaţi, sofisticaţi şi talentaţi ca Asimov, Bradbury etc., în care filmele science-fiction ating culmi nebănuite de fantezie tehnologică, cărţulia simplistă,

juvenilă, a lui Wells continuă să fie citită cu nesaţ. Se bucură de o popularitate mai prelungită decât elaboratele lucrări ale lui Jules Verne.

Am încercat uneori să privesc fenomenul popularitate prin prisma deterministă a lui Hippolyte Taine: rasă, mediu, moment. Dar iată două lucrări, înrudite prin universul de magie la care recurg, ambele condiţionate de aceeaşi rasă, acelaşi mediu în care au fost concepute şi acelaşi mediu de cititori căruia i se adresează: *Alice în Ţara Minunilor* şi *Harry Potter*. Cea de a doua nu e pătrunsă nici pe departe de farmecul inefabil, de rafinamentul celei dintâi, de inteligenţa şi umorul nonsensurilor care fac din Lewis Carroll un precursor al literaturii absurdului. *Alice*, capodopera, s-a bucurat, incontestabil, de o largă şi dăinuitoare apreciere, dar nicidecum de popularitatea isteroidă, insomniacă, universală, globală, fără frontiere a lui *Harry Potter*. E drept, diferă momentul – *Alice* nu a putut beneficia de rolul covârşitor al mass-media. Iar între larga apreciere şi popularitate e o certă deosebire de nuanţă.

Şi totuşi, s-ar putea delinea unele direcţii sau unele surse ale apetenţei populare care, canalizate pe făgaşul talentului său, uneori, chiar al geniului, generează popularitate. De pildă, fascinaţia pe care, dintotdeauna, au exercitat-o miturile asupra omenirii, de la *Iliada* şi *Odiseea*, via *Nibelungi*, până la *Stăpânul inelelor* şi la mitologiile lui Tolkien. Sau romanticele, pătimaşele poveşti de iubire, în special cele cu sfârşit tragic. Ce voluptate să deplângi suferinţa altora, să fii inimos şi mărinimos, alături de nefericiţii eroi din *Romeo şi Julieta*, *Dama cu camelii*, *Suferinţele tânărului Werther*, *Anna Karenina*, *La răscruce de vânturi*! Altă atracţie incitantă: romanele pseudoistorice, picareşti, pe canavaua cărora, printre picante detalii din viaţa unor personaje reale, se întreţes

fie palpitante aventuri de capă şi spadă, fie poveşti de amor, ură şi răzbunare: *Cei trei muschetari* cu suitele; *Contele de Monte-Cristo*, *Pe aripile vântului*. O notorietate care se proiectează peste secole şi, poate, peste milenii însoţeşte lucrările structurate în jurul unor figuri arhetipale, al unui pilon central, simbolizează, întruchipează pasiunile, slăbiciunile, îndoielile, dilemele universal umane: Hamlet, Othello, Don Quijote, Faust, Emma Bovary, Raskolnikov. Pentru ca o lectură să fie asumată organic, încorporată în minte şi în suflet, cititorul simte nevoia să se recunoască, să se regăsească în paginile ei şi, indirect, instinctiv, să-şi justifice în propriii ochi neputinţele, hiatusul dintre intenţie şi faptă, geloziile, autoamăgirile şi pateticele încercări de eludare a realului, angoasele bătrâneţii, bovarismele, convulsiile sufleteşti. Alte posibile motoare ale popularităţii operelor literare: sindromul fructului oprit – vezi uriaşa popularitate pe care le-au adus-o lui D.H. Lawrence şi lui Henry Miller procesele şi interdicţiile la care au fost supuşi. Poate că perfidul gust al fructului oprit explică şi faptul că *Moarte la Veneţia* a lui Thomas Mann a cunoscut o mai vastă popularitate decât *Muntele vrăjit*.

Există, desigur, şi numeroase alte puncte de tentaţie: atracţia *underground*-ului cu tainele lui sumbre (*Mizerabilii*, *Misterele Parisului*, *Opera de trei parale*, *Azilul de noapte*), zbaterile, travaliul omului pentru a supune forţele naturii (*Moby-Dick*, *Bătrânul şi marea*, *Robinson Crusoe*).

Fireşte că toate cele de mai sus sunt încercări de explicare sumară, schematică a fenomenului popularităţii. Câte sunt însă categoriile în care nu se produce chimismul dintre valoare şi succesul absolut! Popularitatea, capricioasă, ştie să întoarcă şi spatele, să rejecteze, să respingă, chiar atunci când e în faţa unor reale valori.

Oceanul efervescent al popularităţii de masă s-a retras în faţa Noului Val. A aruncat peste bord suprarealismul, existenţialismul, structuralismul, postmodernismul. A rămas impermeabil în faţa unor Camus, Kafka, Joyce, Beckett. Nu se poate vorbi nici măcar despre popularitatea multcitatului Proust.

Elitism? Să fie elitismul în relaţii antinomice cu popularitatea? Totuşi, există elite ale popularităţii şi, cine ştie?, poate că şi viceversa. Vom asista oare, cândva, la popularitatea elitelor? Poate că la viitorul *Cei mai buni zece scriitori*, organizat de populara televiziune a Realităţii.

Bătrâneţe fără tinereţe

Tinereţe fără bătrâneţe – titlu de basm de adormit copiii sau, mai curând, de adormit bătrânii insomniaci. Oare cum ar arăta o tinereţe eternă, fără bătrâneţe? Cred că searbădă, monotonă, stereotipă, asemenea raiului promis bătrânilor care au fost cuminţi. Într-o tinereţe eternă, cred că ne-am plictisi de noi înşine, de imobilitatea propriei mutre – am dori o schimbare de *look*, de mentalitate, de preferinţe, cu alte cuvinte, un soi de îmbătrânire mai blândă, mai tolerantă, „cu faţă umană”.

Şi jeunesse savait, şi *vieillesse pouvait* – dezirabilă interşanjabilitate! Da, bătrâneţea „ştie”, a dobândit cunoaştere, dar la ce-i mai foloseşte? Doar la acele lamentabile, siropos nostalgice „ehei, pe vremea mea…!”

În ce mă priveşte, nu mă pot refugia nici măcar în idilicele „pe vremea mea”. La mine e vorba de bătrâneţe fără tinereţe. Bătrâneţe am din abundenţă, har Domnului, dar tinereţea mea a coincis cu cele mai odioase tribulaţii ale secolului XX. Rebeliunea legionară, pogromuri, spaime; excluderea, rasială, din liceu (eu, premianta clasei, tocilară, da, dar orgolioasă premiantă), spaime; războiul antonescian, daţi afară din casa noastră, marginalizarea la

periferia oraşului, stigmatizarea cu steaua galbenă în piept, umbra neagră a trimiterii în lagărele de exterminare, spaime; intrarea ruşilor în orăşelul ex-patriarhal unde locuiam, comunismul, spaime; tatii i se ia a doua oară tot ce avea, stabilizarea, mama moare de inimă rea, spaime; plecarea la Bucureşti la studii în sărăcie lucie, cantinele studenţeşti cu fasole şi cuburile de mămăligă rece, zilnic; primii ani de căsnicie (care ar fi trebuit să fie dacă nu de miere, măcar de marmeladă), într-un apartament la comun, cu încă două familii străine (o singură baie, o singură bucătărioară); soţ mereu dat afară din presă, pentru că în timpul studenţiei, la Cluj, a fost secretar de redacţie la o gazetă a lui Iuliu Maniu, spaime; eu, slujbă respingătoare la Ministerul Culturii, mereu prezentă pe toate listele de restructurări, epurări, disponibilizări pentru că nu eram membră de partid şi aveam origine proastă, spaime; schizofrenie, dedublare forţată între munca depusă în „câmp ideologic” şi educaţia şi mentalitatea mea mic-burgheză, spaime; trimisă cu mare tam-tam critic la „munca de jos”, într-o editură, spaime, spaime. Şi uite aşa, trecea tinereţea. Dar bătrâneţea era încă ceva care li se întâmpla altora. Şi uite că mi s-a întâmplat şi mie. Primele semne: ostilitatea oglinzii. Un rid care sparge transparenţa tenului, fire albe care maculează coloritul părului, o cută care pliază netezimea gâtului, kilograme îndărătnice – bată-le vina! – care se depun unde nu trebuie. Şi oglinda e din ce în ce mai răutăcioasă. Daţi afară oglinda din casă, cum procedează adulterinii cu canapeaua!

Renunţările (teritorii pierdute, cum le numeşte domnul Andrei Pleşu): nu mai fuma (când aveam şi eu posibilitatea să schimb ţigările Cişmigiu pe Kent); nu mai sta în soare la plajă (şi ce bine îmi stătea bronzată); nu mai mânca sărat (ah, fileurile de anşoa!); nu mai mânca dulce

(ah, jofrele!); cafea fără cofeină; nu mai urca pe munte, că nu te mai ţine suflul; nu mai face plimbări lungi, că nu te mai ţin picioarele; amorul, o amintire... de retrăit, livresc, în Henry Miller. Spaime. Şi bătrâneţea nu vine niciodată singură, nu e o prezenţă solitară, ci înconjurată de o camarilă: artrite, artroze, hipertensiuni, cataracte (nu Niagara), mă doare în dreapta – ficatul; mă doare în stânga – inima, nu, inima nu doare – ischemie; mă doare ceafa – spondiloză cervicală, boală profesională; uite un nodul – cancer? Spaime. Dar atâta timp cât te doare ceva înseamnă că eşti viu – zi mersi. Mă părăseşte memoria – numeşte-le lapsusuri de moment, trăiască eufemismele! Mă anchilozez pe scaun – bine că încă nu ţi s-a anchilozat creierul, zi mersi.

Reacţia celorlalţi: ori reverenţă exagerată, aproape jignitoare (te ajută să traversezi strada, chiar dacă tu nu vrei să traversezi); interviuri şi aprecieri elogioase (panegirice anticipate, exerciţii de discursuri funerare *avant la lettre*); premiu pentru întreaga activitate (îl schimb urgent pe un premiu de debut, dau şi filodormă); *Dilema Veche* (n-o vreau „veche”, dilemele nu îmbătrânesc) îmi comandă un articol în calitatea mea de „expert în senectute”. Sunt frecvent întrebată: „Ce vârstă aveţi?” „85”, răspund cu o cochetărie *à rebours* (deşi încă nu i-am împlinit) 2, doar ca să pescuiesc complimente: „Nu arătaţi! Ce bine vă ţineţi!” Da, mă ţin cu ghearele şi cu dinţii („Dinţii de lână”, domnule Livius Ciocârlie?). Alte reacţii: Merg pe stradă foarte încet, în baston, atârnă greu cei 85 de ani. Din spate, vine tinereţea „cool” grăbită: „Mai repede, mamaie!” Mereu acest oribil „Mamaie”! Şi invariabilul meu răspuns la fel de vulgar: „Mamaie să-i spui lui bunică-ta; mie să-mi spui *doamnă*”. Alţii, mai îndatoritori, mă informează: „Vezi că te caută moartea pe acasă şi tu încurci drumul pe aici!” Mersi că nu m-a găsit

acasă! Se fac des sondaje prin telefon – electorale sau culturale. Când dau să-mi spun o părere, sunt întrebată ce vârstă am. La auzul răspunsului, urmează un „Scuzaţi-mă”, şi clicul telefonului alergic închis.

2. I-am împlinit între timp… (n.a.)

Da, mă întreb când, când am îmbătrânit? Când a trecut atât de vertiginos timpul? Unde s-au dus anii? Unde eram eu? *Où sont les neiges d'antan*? *Où sont les rêves d'antan*? *Où sont les gens d'antan*? Dizolvaţi în timp? În spaţiu? În singurătate? Ce solvenţi extraordinari!

Şi conflictul permanent, acut, dureros, între „a vrea” şi „a nu putea”. Între neputinţa fizică, din ce în ce mai accentuată, şi năzuinţele, dorinţele, dragostea de viaţă, nevoia de participare, de integrare în circuit, care au rămas la fel de fervente, de nealterate, ca la treizeci de ani.

Cine nu are bătrâni să şi-i cumpere! Aşa zice o zicală înţeleaptă. Nu cred că la marketingul de azi bătrânii sunt o marfă vandabilă, profitabilă. Nici măcar la preţuri promoţionale. Marfă cu defecte – în mare majoritate acriţi, cârcotaşi, invidioşi, anchilozaţi într-un trecut fals idealizat, avizi de efemere măriri de pensii şi de materiali cârnaţi electorali gratis.

Însă nu uitaţi un lucru, tineri frumoşi care dispreţuiţi bătrâneţea: vine, implacabil, inexorabil, inevitabil, infailibil ca destinul, ca antipatica ei aliată, aia cu coasa. Vine şi la voi, şi primiţi-o, dacă puteţi, cu calm. Fiţi mai tari decât ea, rezistaţi-i, contracaraţi-o cu o lăuntrică tinereţe fără bătrâneţe.

Cum am ajuns de râsul lumii

Stimată redacţie, simt nevoia să vă scriu, să-mi vărs năduful, să mă adresez unor minţi luminate, pentru că mi s-a ivit o problemă mai deosebită, la care nu găsesc răspuns. Nu aştept, Doamne fereşte, să mi-o rezolvaţi voi,

în redacţie, sau să-mi dea sfaturi unul dintre inteligenţii voştri cititori. O scriu mai mult ca pe un exerciţiu de exorcizare, pentru că m-a atins la o coardă foarte sensibilă: teama mea de ridicol, la bătrâneţe, şi dorinţa mea de a rămâne o doamnă stimabilă şi respectabilă, ca în romanele mele englezeşti.

Pe scurt, nu reuşesc să mă lămuresc dacă o anumită acţiune de-a mea a fost etică şi eroică (cum m-am flatat eu că ar fi) sau rizibilă şi ridicolă (cum o văd toţi ceilalţi).

Acum câteva săptămâni, am primit un telefon de la o editură serioasă, cu care nu am mai colaborat până acum şi care-mi cerea acordul pentru reeditarea unei traduceri de-ale mele într-una dintre ediţiile ieftine, de chioşc, distribuite împreună cu un cotidian.

Cum lucrarea respectivă (care mai fusese reeditată) nu avea alte angajamente contractuale, am acceptat pe dată. Mi-am făcut calculele inerente şi, fiind vorba de un roman sub 300 de pagini (traducerile se plătesc la pagină), mi s-ar fi cuvenit 13 – 14 milioane de lei. Picaţi din cer, acum, când mi se micşorează simţitor veniturile.

A venit la mine acasă, pentru semnarea contractului, un reprezentant al editurii. Un tânăr (tânăr în raport cu mine) pe care îl cunosc de mult, extrem de politicos, de manierat şi de stilat, trăsături care pe o cucoană de modă veche ca mine o dau gata. Fiind editor versat, reprezentantul editurii s-a priceput să-mi umble şi la orgoliu, repetându-mi că ei mă consideră un „brand” şi mă tratează ca pe un brand. Ei, când am aflat că sunt şi „brand”, am devenit plastilină. Am furişat elegant o privire în contract, la „remuneraţie”, şi am văzut suma de 8.000 de ron. Trebuie să mărturisesc că în materie de matematică şi de tehnică eu sunt totalmente obtuză (ca să folosesc un eufemism şi să nu spun „cretină”). În percepţia mea, cei 8.000 de ron au echivalat cu opt milioane de lei

vechi. Mi s-a părut cam puţin pentru un „brand”, dar m-am jenat s-o fac pe precupeaţa faţă de tânărul atât de manierat, şi apoi era prima oară când colaboram cu editura respectivă şi mi s-au promis şi alte multe reeditări etc.

Aşa că am semnat contractul. În fond, o reeditare la care nu mai lucrez şi o carte sub 300 de pagini. După plecarea tânărului, am luat contractul la puricat. Şi, brusc, am avut o revelaţie. „Stai, domnule, 8.000 de ron nu sunt opt milioane de lei”. Am început să calculez băbeşte: dacă 100 de ron înseamnă un milion, atunci 8.000 de ron… Nu se poate! Am folosit şi un calculator de buzunar: acelaşi cârnat de zerouri. Am telefonat unei cunoştinţe – contabil; mi-a confirmat că 8.000 de ron sunt 80 de milioane de lei. Am simţit că îmi cade tavanul în cap. În cei 56 de ani de când sunt traducătoare, nu am încasat niciodată o asemenea sumă pe o carte, nouă sau reeditată. Pe trilogia Henry Miller, traducere nouă, dificilă, care a însumat vreo 2.500 de pagini, am încasat circa 60 de milioane, primite cu ţârâita şi cu miluita pe parcursul a aproape 10 ani. Pe trilogia *Sfârşit de capitol* de Galsworthy – 1 200 de pagini –, reeditată acum câteva luni, mi s-a plătit, în rate, mai puţin de jumătate din suma promisă acum, şi încă nu mi s-a achitat ultimul sfert din drepturi.

80 de milioane pe o reeditare de mai puţin de 300 de pagini, la care nu mai am de lucrat? Mi s-a părut dementţial, indecent, ceva „ce nu se face”.

Sunt o impulsivă şi acţionez întotdeauna sub primul impuls. În aceeaşi zi, i-am telefonat domnului manierat şi i-am spus că mi se pare indecent să accept suma propusă de ei. După o tăcere stupefiată, m-a întrebat cât doresc. Am cerut mai puţin decât îmi oferiseră, cam la jumătate. N-am vrut să primesc 8.000 de ron. Suma era, oricum, mult mai mare decât cea care se oferă în mod obişnuit, adică mai

mare faţă de preţul pieţii. Reprezentantul editurii mi-a răspuns că, atunci când o să-i comunice directorului său „pretenţiile” mele, acesta o să cadă de pe scaun. Ulterior, mi-a povestit că i-a comunicat la telefon directorului, care l-a întrebat: „Îţi baţi joc de mine?”

Întrucât aveam convingerea că am făcut un gest lăudabil, i-am povestit totul unei prietene, o intelectuală rafinată. Mi-a relatat că au râs de s-au prăpădit, ea şi soţul ei, la masă. Le-am înveselit cina. Şi de atunci au tot râs de mine. Puţin intrigată, i-am povestit şi unei alte prietene, traducătoare talentată. A izbucnit în râs în faţa mea, mi-a cerut să-i repet povestea, pentru că nu-i venea a crede, şi m-a anunţat că abia aşteaptă să-şi amuze şi soţul. Atunci am început să povestesc diverselor cunoştinţe, din curiozitatea de a le urmări reacţia. Nu aşteptam felicitări pentru o faptă bună, n-am ajutat o bătrână să treacă strada. Dar aş fi vrut să aud măcar un singur om spunându-mi: „Da, a fost un gest normal, ai procedat logic”. Un bun prieten m-a avertizat că gestul meu ar putea denota un început de scleroză. M-am speriat rău şi m-am supus singură unor teste mentale. După ce m-am întrebat, am constatat că ştiu în ce an suntem şi cine-i preşedintele ţării (primele întrebări care i s-au pus lui Iris Murdoch când a făcut Alzheimer). Ba chiar am început să rememorez, în gând, tabla înmulţirii.

Femeia care îmi face menajul şi care a asistat, involuntar, la unele discuţii telefonice mi-a spus dezaprobator: „Vedeţi ce păţiţi dacă nu vă sfătuiţi cu mine şi faceţi totul de capul dumneavoastră?”

Singurul om care m-ar fi aprobat ar fi fost soţul meu, pentru că formam o pereche de fraieri desăvârşiţi. Regret ce am făcut? Nu. De ce scriu la ziar? Poate că dintr-o inconştientă nevoie de a mă lăuda sau poate că din speranţa că printre minţile strălucite de acolo s-ar putea să

încolţească şi o altă reacţie, un bob de normalitate, de înţelegere că, pe undeva, trebuia să existe şi puţină cuviinţă.

P.S. Dacă aş fi văzut coperta cărţii înainte de contract, aş fi cerut 100 de milioane, *daune morale* pentru D.H. Lawrence. Romanul despre care am scris în această scrisoare (care mi-a provocat atâtea frământări) este *Amantul doamnei Chatterley*, apărut la Editura Litera International şi distribuit prin *Jurnalul naţional*. Cine a trecut pe lângă literatura engleză ştie că e romanul unei pasiuni instinctuale dintre o „lady" sofisticată şi frustrată sexual şi un pădurar, un bărbat primitiv, un om al naturii, contopit cu fauna şi cu flora pădurii; tocmai primitivismul şi fundamentala naturaleţe, simplismul lui de animal uman o atrag. Or, pe coperta reeditării, apare un tip tras la patru ace, cu un costum elegant, gri-bleu, cu cravată, o ţigară lungă în mână şi cu ochelari albi de soare (de firmă, probabil). Un „amant" în viziunea VIP-urilor Sexy Brăileanca sau Simona Senzual. Bietul D.H. Lawrence, cu viziunile lui bucolice!

Feţele fericirii

Cum se poate defini fericirea, noţiunea cea mai indefinibilă, cea mai abstractă, labilă, retractilă, evanescentă – uite-o nu e!? Cea cu milioane de faţete, câte capete, atâtea fericiri... Pentru coafeza mea, întruchiparea fericirii este cacofonica Monica Columbeanu. A te culca cu miliardele pigmeului Iri te transportă, probabil, în orgasme apoteotice.

Când eram elevă obişnuiam să copiez într-un caiet (un album cu scoarţe de catifea albastră) citate şi fraze din cărţile pe care le citeam şi care mă impresionau. Una dintre fraze mi-a rămas gravată în memorie şi m-a urmărit pe toată traiectoria devenirii mele: „Singura fericire constă în aşteptarea fericirii". Nu mai ştiu cine a spus-o, iar

caietul nu mai există. Iată deci fericirea pe post de Godot. Şi toată viaţa, adolescenţa, maturitatea, bătrâneţea, am aşteptat-o, deci s-ar presupune că am fost fericită. Toată viaţa am aşteptat ceva, ceva la fel de indefinibil ca şi fericirea. Ceva ce urma să mi se întâmple, nu ceva cu caracter de revelaţie – n-am crezut niciodată în revelaţii –, ci ceva care urma să-mi deschidă orizonturi nebănuite, să-mi schimbe calea şi calitatea vieţii. Şi n-a venit, sau poate că a venit şi nu m-a găsit acasă, sau poate că am trecut pe lângă acel ceva fără să-l observ. Am avut parte de un itinerar existenţial banal şi rectiliniu, fără cotituri spectaculoase, fără schimbări de direcţie. Punctat de clipe răzleţe de fericire sau mai curând de satisfacţii, de orgolii gâdilate, de bucuria împlinirilor profesionale. Oare suma acestora să fie fericirea? Un conglomerat de mici satisfacţii, de mici bucurii? Trecătoare, perisabile, repetabile, reversibile şi iar perisabile? Unele idilizate, idealizate azi, în amintire. Ce cosmetician iscusit e memoria! Cum se pricepe să aureoleze banalul! Da, am trăit frânturi de fericire, o ardentă primă dragoste adolescentină, cursurile olimpiene ale lui Tudor Vianu, o căsătorie armonioasă care a rezistat cu brio 60 de ani, călătorii – prima vizită la Londra, Parisul, Veneţia, Coasta de Azur, clipe de catharsis la Vatican, în mari muzee şi catedrale ale lumii, multă muzică, mândria cronicilor elogioase la traducerile mele, satisfacţia unei munci pasionante, apreciate. Toate însă contracarate, neutralizate, uneori aproape anihilate de antiteze ale fericirii: boli, operaţii grele, război, comunism indigest, morţi tragice ale celor dragi, eşecuri, dezamăgiri, traume şi spaime, însingurări. Care pe care? Cele bune să se-adune, cele rele să se spele. Numai că cele rele nu prea sunt lavabile, iar cele bune nu sunt adunabile.

Şi mai cred că există o vocaţie a fericirii, vocaţie de

care eu sunt lipsită. Ca să poţi cunoaşte fericirea, trebuie, în primul rând, să te simţi bine în pielea ta, să te-ai bine cu tine însuţi, să te placi. Or eu nu m-am plăcut niciodată, nu sunt genul meu. În tinereţe eram frământată de felurite complexe, care s-au atenuat, dar n-au pierit total. Complexele (a nu se citi complexitatea) constituie una dintre raţiunile pentru care nu mă plac. Nu mă iubesc. De când mă ştiu, mi-am iubit foarte-aproapele mult mai mult decât pe mine însămi. Aşa încât n-am putut oferi fericirii un sediu prea ospitalier.